

מערכות

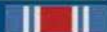
גיליון 457 | תשרי התשע"ה | אוקטובר 2014

457

41 שנה למלחמת יום הכיפורים

56 | הסקאד שהרתיע את ישראל

ללמוד מהריינג'רים

נראה שלריינג'רים יש יותר כוח מחץ בהתקפה מאשר לנדס"רים של צה"ל בשל תורת לחימה משופרת הנדס"רים יכולים רק להרוויח מלימודה ומיישומה של התורה הזאת

40

- 4 מחינוך למציאות אל נכות מנהיגותית
- 10 עוברים כל גבול - על גבולות המזרח התיכון
- 15 מבצעי למידה בפתיחת לחימה
- 20 עם הגב לחומת מגן - כך ניצחה ישראל באיו"ש והפסידה בעזה
- 27 ארבעה אבות ובכל זאת יתום - מערך ההגמ"ר נופל בין הכיסאות
- 30 מרחבים של פחד מפני טילים ורקטות
- 50 תרומה הולכת ופוחתת - על המכונות הקדם-צבאיות בצה"ל

ועוד מאמרים ומדורים

100 שנה
לפרוץ מלחמת
העולם הראשונה
1914-2014

הכתובת
הייתה על
הקיר

דבר העורך

להתכונן לירייה הראשונה

משחר ההיסטוריה היו פנים רבות למלחמה, וצבאות נאלצו לשלוט במגוון רחב של שיטות לחימה מול מגוון רחב לא פחות של אויבים. גם כיום לא יצלה צבא שמיומן רק בסוג אחד של לחימה נגד אויב ספציפי. כל צבא חייב להיות נכון להתמודד נגד צבא סדיר כמו גם נגד כוחות שפועלים בשיטות של טרור ושל גרילה - מבית ומעבר לגבולות המדינה.

יתר על כן, התמקדות באתגר צבאי מסוים בעת מסוימת אין כדי לבטל את האפשרות שיתעורר אתגר צבאי רדום - שונה לחלוטין ממה שהתכוננו אליו - בתוך זמן קצר. אך בשל 'השמירה התקציבית הקצרה' נמנעים לרוב צבאות מלהתכונן לאפשרויות שאינן נראות מאיימות באופן מיידי. משמעות הדבר היא שכמעט לא ייתכן שצבא יהיה מוכן לגמרי לרנע שבו נורית הירייה הראשונה.

ככל שצבא ישיגיל ללמוד מהר יותר את החידושים שאימץ האויב - בנשק, בתורות לחימה בטכנולוגיות וכו' - כך תתקצר המלחמה, והישיגו בה יהיו טובים יותר. למידה, נמישות מחשבתית והדרכה זריזה של הגייסות נוכח האתגרים החדשים יחסכו זמן למידה ארוך, מתסכל ויקר (עוד על כך במאמר של תאל מאיר פניקל, מבצעי למידה בפתיחת לחימה, עמ' 15-19).

ניסוי וטעייה יהיו תמיד חלק מכל שלב פתיחה של מלחמה, אך חובה לקצר את השלב הזה ככל האפשר כדי למנוע שהמלחמה תהיה ארוכה מדי, ועלוונה תהיה בלתי נסבלת.

קריאה מועילה
אפי מלצר

מערכות

בית ההוצאה לאור של צה"ל

נוסד בתרצ"ט 1939

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן
העורך: אפי מלצר

עורך המשנה: יואב תדמור

עורכת בהוצאת מערכות: אביטל רגב-שושני
עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר
תמונות: מערכות, במחנה ודובר צה"ל
עוזרת הפקה: יפית סלקר

הדעות והתפיסות המובעות במאמרים
מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

ISSN 0464-2147

טלפון: 03-5694344/5 פקס: 03-5694343

דוא"ל המערכת: maarachot@gmail.com

כתובת למכתבים: ד"צ 02432 צה"ל

דמי מנוי לשנה: 60 ש"ח (כולל מע"מ)

מחלקת המנויים:

טלפון: 03-6086400

דוא"ל: bmanui@idf.gov.il

הודפס בדפוס מאירי

באמצעות משרד הביטחון / מנה"ר

4 | מחינוך למציאות אל נכות מנהיגותית

אלוף גרשון הכהן | לשעבר מפקד המכללות ומפקד הגיס המטכ"לי

במסודות החינוך היוקרתיים מכשירים את הבוגרים למציאות, אולם מדובר במציאות טכנית, שאינה אלא מיומנות גבוהה. לעומת זאת מנהיגים זקוקים למציאות מסוג אחר לחלוטין - מציאות הסתגלותית

10 | עוברים כל גבול - על גבולות המזרח התיכון מהסכם סייקס-פיקו ועד לאביב הערבי

פרופ' ארנון סופר | פרופסור אמריטוס לניאורפיה ולמדעי הסביבה, מומחה בנושאי מים ודמוגרפיה
מפת המזרח התיכון, שעוצבה לפני כ-100 שנה בסדרה של הסכמים בין צרפת לבריטניה, משתנה
בימים אלה בלבי הבר: מדינות רבות מתפוררות, ואת מקומן תופסות ישויות מדיניות המבוססות
על דת, על שבט, על מוצא אתני ועל שפה

4

בשער: ריינגרים באפגניסטן [עמ' 40]

100 שנה לפרוץ מלחמת העולם הראשונה 1914-2014

62 | הכתובת הייתה על הקיר

רס"ן (מיל') קובי סגל | עורך דין והיסטוריון
כל הטכנולוגיות הצבאיות שהופעלו במלחמת העולם הראשונה היו מוכרות היטב שנים רבות לפני פרוץ המלחמה. אף על פי כן שום צבא מהצבאות שהשתתפו באותה המלחמה לא נעזר לקראתן ביאות המחיר: מיליוני קורבנות שזא

41 שנה למלחמת יום הכיפורים

55 | הסקאד שהרתיע את ישראל

סארי (מיל') דר שמעון גולן | ראש התחום לחקר הרמה האסטרטגית במחלקת היסטוריה
בשד ישראל ניצעה במהלך מלחמת יום הכיפורים הפצצות אסטרטגיות נגד יעדי עשית בסוריה. היא נמנה מכו במצרים. הסיבה החשש מתקיפת גמול של המצרים באמצעות טילי סקאד

כתיב עז זרים
73 | התנוונות מפני כשב"מ
רס"ן א' חטיבת תג"ד

במאמר שהתפרסם בכחב עת של משרד ההגנה הרוסי מודים המחקרים שמיינר רכמ של חסיה וקטרה נלמדה ולהשיג כשב"מ מים מערביים מתקוממים

תגובה
70 | תלומות באספמיה אל"ם (מיל') רו שגיא
יורד הפרום לחוסן צה"ל

תגובה למאמרים של תא"ל רחל טבת ויוזל וסא"ל אריאל וייט "מסתערות למרות הסול" (מעריב 456)

לשון המלחמה

74 | הנשק החם של התנ"ך

ד"ר אשר שפיר | בלשן, עורך ומתרגם. מתמחה בלשון העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר את מדריך העריכה "ניסוח בעברית"

היובל והאקדום הם מילים שמצויות בתנ"ך, אך כמובן לא במשמעותן היום.

מאמרים

15 | מבצעי למידה בפתיחת מלחמה - על המנהרות ההתקפיות במבצע "צוק איתן"

תא"ל מאיר פיקל | מפקד מרכז דוד לחשיבה צבאית בין תחומית המנהרות ההתקפיות במבצע "צוק איתן" הן דוגמה נוספת לפער שכן ידיעה מוקדמת של בעיה מבצעית לבין הבנה מער טכית שלה. המענה לפער טמון בפיתוח היסולת ללמוד במהירות בתחילת העימות כדי להשתפר בהמשכו

20 | עם הגב לחומות מגן - האינתיפאדה השנייה: כך ניצחה ישראל באי"ש והפסידה בעזה

סג"ל י' קצין מדיעין
מסיבות שונות נמנעה ישראל מלייצב את המצב ברצועת עזה כאותו האופן שבו היא עשתה זאת ביהודה ושומרון במבצע "חומת מגן". התמאזה: הידרדרות ביטחונית חמורה בדרום ושבבי עצמות קשים אחת לשניים בערך

27 | ארבעה אבות ובכל זאת יתום

סארי (מיל') יוסי עורן | חוקר הגלרי במרכז לאומן מפקדות (מרא"ם) לפי פקודות מטכ"ל לארבע מפקדות יש אחריות להפעלת מערך ההגמ"ר. התומאזה: מערך ההגמ"ר נפל בין היסטוריה. ההמלצה: להטיל על פיקוד העורף להיות הסמכות המקצועית והאחראי לבנין הסכח

30 | מרחבים של פחד מפני טילים ורקטות

גורם' אליעז אפרת | פרופסור אמריטוס בחוג לניאוגרפיה באוניברסיטת תל אביב, חתן פרס ישראל לחקר הניאוגרפיה ל' 2007
המפה של מרחבי ההתרעה שפירסם פיקוד העורף במהלך מבצע "צוק איתן" עלולה להיות הטורם המרכזי שמעצב בעתיד הקרוב את ההתיישובת בנגב המערבי והצפוני. רק שלום או הרתעה יציבה יוכלו להחזיר שיקולים ניאוגרפיים ללכללים לפיתוח הנגב

34 | מאמץ התודעה בצה"ל

אלי"ם שי שבנאי | מפקד קורס **רס"ן לאור רשף** | רמ"ד בחיל האוויר
בעת לחימה פועלים שחקנים רבים כדי להשפיע על תפיסת המציאות של קהלי יעד שונים באופן המשרת את האינטרסים שלהם. לכן נדרש מאמץ צבאי גם בממד התודעה להשגת התכלית האסטרטגית

40 | ללמוד מהריוניורים

רס"ן אורן ליצביבסקי | ראש הלשכה של ראש לזק אורן
טראה שליוניורים יש יותר סח מחץ בהתקפה מאשר לגדס"רים של צה"ל בשל תורת לחימה משופרת. הגדס"רים יכולים רק להרויח מלימודה ומיישומה של התורה הזאת

מחינוך למצוינות אל נכות מנהיגותית

במוסדות החינוך היוקרתיים מכשירים את הבוגרים למצוינות, אולם מדובר במצוינות טכנית, שאינה אלא מיומנות גבוהה. לעומת זאת מנהיגים זקוקים למצוינות מסוג אחר לחלוטין - מצוינות הסתגלותית

אריאל שרון במלחמת יום הכיפורים | באוקטובר 1973 העז אריאל שרון לגשת לצליחת התעלה במוכנות חלקית, על סף האי-אפשרות, אך בעיתוי הנכון, ובכך קנה את עולמו

אלוף גרשון הכהן
לשעבר מפקד המכללות ומפקד הניס המטכ"ל

מצוינות נבחנת בהקשרי הופעתה. היא לעולם אינה עומדת בפני עצמה באופן בלתי תלוי בפעולה הנעשית בהצטיינות מצד אחד ובתכליתה מצד אחר

כ-10 שנים ייתכן שלא תעלה קומתו מעל 1.5 מטרים. אם אמת המידה למצוינות היא ביקר מהירות הצמיחה, הרי האורן בודאי יוכה לתואר מצטיין בהשוואה לארז צומח בעצלותיים.

כאן נכנסת לבחינה שאלת התכלית, והיא אמורה לכוון אותו בקביעת הפרמטרים לסרגל המצוינות. בטווח הארוך - יותר מ-40 שנה - יתברר שהארז הוא משובח יותר בתכונותיו. הוא עמיד יותר לשלג ואף לשרפות, ואיכותו לצורכי בנייה ותעשייה גבוהה יותר. האם התכונות האלה יכולות לקבוע כי במבחן הסופי הארז מצטיין יותר? ממש לא. כאשר השאלה לדיון ממוקדת בתכלית המבוקשת, מתברר כי הבחירה בין הארז לבין האורן תלויה בהגדרה ובאפיון של התכלית, ולכשעצמן תכליות אינן טובות יותר או משובחות יותר זו מזו. העניין תלוי בפונקציה ובהקשר. אם ביקשתי להקים בטווח הזמן הקצר והמהיר ביותר נוף מיוער, פינת נוי מוצלות, למי יש זמן להתמין עד לצמיחת הארזים?

מההבדלים בין עץ הארז לעץ האורן - שיכולים לשמש משל לבני האדם - עולה בבירור שהמצוינות כשלעצמה אינה מתקיימת בניתוק מהגיון המעשה ומתכלית.

יתר על כן, גם למבחן העיתי ישנו משקל רב בקביעה מהי מצוינות. כך, למשל, דחף יתר לשלמות עלול לגרום לעיתים להחמצת הזדמנות. ישנם מצבים שבהם מי ששיכיל ויעז לפעול במוכנות חלקית ואף בחוסר שלמות, אך בעייתי הנכון, יהיה אפקטיבי יותר מהמצטיין שיתעקש לממש את הדחף שלו לשלמות. זוהי נקודת כשל ידועה שאותה אני מכנה "כשל הפרפקציוניזם". בכך קנה את עולמו אלוף אריאל שרון בצלילת התעלה באוקטובר 1973:

מבוא

כבר שנים רבות שדיבור בשבח המצוינות מעורר בי מצוקה. מאלה מתבקשת השאלה: מה כבר יכול להיות לא בסדר בחינוך למצוינות? מי יעז בכלל לדבר נגד מצוינות? דיבור בגנות המצוינות עלול להיתפס על פניו כדיבור בשבח הרשלנות, כתמיכה וכעידוד לתרבות ה"יהיה בסדר", וזו בוודאי אינה כוונתי.

עם זאת אני מעז בדבריי הבאים לשרטט קווי ביקורת נגד החינוך למצוינות. את תחושות הביקורת שלי בנוגע לתופעת "המצוינות" אני מבסס על ניסיון פיקודי רב שנים, בכלל זה שש שנים שבהן פיקדתי על המכללות הצבאיות והתבוננתי מקרוב בתהליך התפתחותם של קצינים בכירים, ובהם חניכי המכללה לביטחון לאומי.

בהתבוננתי הגעתי למסקנה כי ייתכן שלצד סיגול מאפייני המצוינות מתפתחת מגבלה המביאה לעיתים לנכות מנהיגותית. אני מבקש בכך להעלות לדיון את ההשערה כי קיים קשר סיבתי כלשהו בין ההטפה למצוינות במכלול ביטוייה ההולכים ומשתכללים לבין התופעה הסוציולוגית המוכרת כיום של היעדר מנהיגות. זוהי כמובן השערה מרחיקת לכת, שאדרש להגן עליה ולמקמה היטב.

מהי מצוינות?

מהי אם כן מצוינות, ומהן מגבלותיה? ראשית ראוי להבהיר: מצוינות נבחנת בהקשרי הופעתה. היא לעולם אינה עומדת בפני עצמה באופן בלתי תלוי בפעולה הנעשית בהצטיינות מצד אחד ובתכליתה מצד אחר. לזיקה הזאת בין פעולה לבין תכלית קיים בדרך כלל מבחן יישום מעשי, והוא בדרך כלל חד-פעמי במהותו. אם נדרש, למשל, רופא למשלחת מחקר לקוטב הצפוני, מיהו המומעמד המתאים לגמרי? ייתכן כי מנתח המוח המצטיין מבית חולים אוניברסיטאי יוקרתי בניו-יורק - על אף מצוינותו המוכרת בעולם כולו - יתאים למשימה הזאת פחות מרופא ממוצע, מנהל משמרת בחדר מיון בבית חולים רגיל, חסר הילת מצוינות בין-לאומית.

נבחן באופן השוואתי את תכונותיהם של שני עצים: אורן וארז. עץ האורן גדל מהר יותר, בתוך 10 שנים הוא יכול להתנשא לגובה מרשים, נקלט באדמה בקלות יחסית. עץ הארז, לעומתו, גדל באיטיות. לאחר

הוא העז לגשת לצליחה במוכנות חלקית, על סף האיראפשות, אך בעייתי הנכון.

מדדי המצוינות

שיפוט בנוגע למצוינותו של אדם הוא אפוא תמיד שיפוט תלוי הקשר. לפיכך יש לתמוה: כיצד קורה שחינוך למצוינות מיוצג לא פעם בסרגל הישגים אחיד וקבוע? בקביעת מצוינות באתלטיקה, כמו ריצת 100 מטר, אכן מתקיימת מערכת ממדים קבועה, ומבחן המצוינות סגור בהקשר הזה במערכת מדדי התוצאה. מכאן צומחת נטייתן של מערכות חינוך להעמיד סרגלי מדידה קבועים ואחידים גם למדידת הישגים ביהר תחומי הלימוד. ההיגיון של מבחני פיז"ה, שהם מבחני הישגים בין-לאומיים, מושתת על ההנחה שניתן וראוי למדוד הישגי תלמידים במתמטיקה באמות מידה אחידות, כפי שמודדים הישגים באתלטיקה.

אלא שכאן מתעוררת חידת מערכת החינוך הישראלית במלוא עוצמתה: כיצד נסביר את הפער בין הדירוג הבינוני שבו מדורגים תלמידי בתי הספר בישראל במבחנים הבין-לאומיים לבין פריצות הדרך מעוררות ההשתאות שמשגשים בוגרי מערכת החינוך הישראלית בתחומי הסטארט-אפים למיניהם, עד כי ישראל הוגדרה כ-"Start-up Nation"?

הדרך להתמודד עם החידה הזאת מחייבת להכיר בכך שלא זו בלבד שהצטיינות בייצור נרות אינה תנאי להבנה בתחומי החשמל, אלא שזה נכון גם מהבחינה ההיסטורית: עצם המצוינות - שהגיעה לשיאה במאה ה-19 - בשכלול ובפיתוח של נרות לא תרמה מאומה לפריצת הדרך אל תגלית החשמל. הרעיון הזה נכון גם בתחום הצבאי: מצוינות חיל האוויר הישראלי בקרבות האוויר ב-1967 מנעה ממנו במידה רבה את היכולת להבין כי ניתן לשלול את עליונותו האווירית בדרכים אחרות, גם ללא מערך מתקדם של מטוסי קרב ושל טייסי קרב. מצוינות היא אפוא תופעה מורכבת, פתוחה להתנהויות ותולדות הקשר.

נתבונן בדוגמה נוספת: נבחן לפי מדדי המצוינות שני בוגרי תיכון: לאחד 100 במתמטיקה ואפס בספרות ובספורט ולשני 75 בכל אחד מהמקצועות. מיהו המצטיין? במבחן תלוי הקשר העניין נראה פשוט: אם אני זקוק לפצחן (האקר) למחשבים, כנראה

מוטב לי לבחור בבחור הראשון, שיש לו 100 במתמטיקה. אבל אם אני זקוק לנער שיהיה לי את הדוכן בשוק או שיטפל בילדי, כנראה השני מתאים פי כמה. בכל זאת, במבחן הדימויים והמיתוג, הראשון הוא כנראה זה שייחשב למצטיין, ואילו השני ייחשב לבינוני.

היכן צומחת המצוינות?

עולם הדימויים הרווח מתכחש כנראה לשאלת ההקשר. בהתעלמות מסוגיית ההקשר באה לידי ביטוי, בין היתר, נקודת מבט מעמדית שלפיה המצטיין בהייטק נעלה על המצטיין בניהול בסטה בשוק. הדיון על אודות טבעה ומהותה של המצוינות מגיע כאן לקיצו ונמוג כאשר הוא עובר למעשה רדוקציה לאופן שבו חברה מדרגת לעצמה באורח נורמטיבי את יחסה לתחומי העיסוק.

במילים אחרות: הקביעה מהי מצוינות משמשת בחברה המערבית במידה רבה לקביעה מי מוסיף לקבוצה המובילה בחברה. בדיקה הזאת שנוצרה בין מצוינות לבין מיקום מעמדי נתקשה למצוא הכרה בכך שמצוינות יכולה לעיתים להתרחק דווקא בשולי החברה. בתנ"ך, לעומת זאת, מנהיגים בתהליך צמיחתם הושלכו תחילה אל שולי החברה כדי להתחשל בהם, ושם הועצמו סגולות מנהיגותם. כך, למשל, יעקב גלה אל לבן בתרן; יוסף נמכר לעבדות במצרים והושלך אל בית האסורים; משה נאלץ להימלט מחרב פרעה אל גלות מדיין; וכמובן דוד התעצם והתגבש בימים שבהם נרדף על ידי שאול ונמלט עם חבורת אנשי שוליים אל מרחבי הספר והמדבר.

המצוינות המוגלמת ביכולת להנהיג זקוקה, כנראה, גם לממשק עם בתי גידול המצויים דווקא בשוליים. הרעיון הזה זוכה לביטוי מופלא בסרטו של חולס דיסני "חתולים בצמרת". את חתולת העיר המפונקת, המושלכת בזדון עם שלושת גוריה מהבית הבורגני בפריז אל מחוץ לעיר, מציל דווקא חתול הרחוב בסיוע חבריו חתולי הרחוב. זוהי התשייה המצטיינת שכה נדרשת למנהיגות בעת משבר, והיא כנראה מתפתחת בעיקר מחוץ לחממה המוגנת שבה אנחנו נוטים לגדל את המצטיינים שלנו. ראוי אפוא לברר מדוע מערכת החינוך במערב מתקשה לראות בשולי החברה בית גידול למצוינות ואיזו השפעה יש לכל על תפיסת המצוינות.

למעשה סאדאט יצר תחומי מצוינות חלופיים שפותחו מחוץ למסגרת המשעבדת של בקשת מענה טכני לתחומי העליונות הישראליים. פריצת הדרך הזאת היא כמובן גילום מובהק של מצוינות צבאית ואסטרטגית. האופן שבו נוצר הרעיון מצביע על הכוונה להיפרד בשלב מסוים מהשעבוד למצוינות הטכנית

על ההבדל בין מצוינות טכנית למצוינות הסתגלותית

ייתכן שההסבר לכך כרוך בכמהיהתה של החברה המערבית להשתית את ניהול ענייניה המעשיים על מומחים השואבים את סמכותם מהידע המדעי והתבוהה. האדם המודרני מאמין בידע המדעי ובטכנולוגיה המתקדמת הנתונים בידי ורואה בהם תנאי הכרחי ליכולת לייצב את חייו ולשלוט בטלטלות שגורמים פגעי הטבע והתאונות ולשם כך הוא משלך את יתרונו על מצוינות המומחים.

באמצעות חינוך בנינו ובנותינו למצוינות אנו מנסים אפוא לסייע לחברה נוכח חרדותיה הקיומיות. השאיפה למצוינות - לפי קו המחשבה הזה - יוצרת מניע לרכוש את המומחיות הנדרשת להנהגת החברה. אך בדומה להתפתחות לקראת מומחיות, גם המצוינות נדחפה למיקוד הולך וצר כמו זה המאפיין מנתח מוח וירטואוז. נוצרה כך קבוצת המומחים שכל אחד מהם לומד ויודע יותר ויותר על תחום ממוקד שנהיה יותר ויותר צר.

הערות אגב: כתוצאה מפירוק הידע לתחומי מומחיות ממוקדים יותר ויותר נוצר הצורך במומחה-על שישמש מתווך בין המומחים. זה, למשל, מה שעושה הרב אלימלך פירד שהפך למומחה-על אינטרטיבי בתחום הייעוץ הרפואי: הוא יודע לומר לכל חולה לאיזה מומחה ראוי לו לפנות בכל בעיה ייחודית. החינוך למצוינות שהוכפף למסגרת מכוונת שכזאת אוּלץ להתמקם בבית הגידול של האליטה המחזיקה בידע המדעי ומטפחת את התפתחותם של מצטייניה בחסות המוסדות האקדמיים המובילים. מתוך החיים בשולי החברה - מי יוכל לפרוץ דרך אל עולם המדע הסגור במוסדות יוקרתיים?

פרופ' רונלד חפץ, מייסד המרכז למנהיגות

ציבורית באוניברסיטת הרווארד, מציין שאנחנו מפתחים יותר ויותר את המצוינות המדעית-טכנית, ובה בעת אנחנו מתקשים יותר ויותר ליצור פתרונות הסתגלותיים-היליסטיים. כתוצאה מכך - מדגיש פרופ' רונלד חפץ - אנחנו משועבדים בהגיון פועלתנו ובהחלטותינו לחיפוש פתרונות טכניים לבעיות ומאבדים את היכולת להתבוננות ולהשגת פריצות דרך מהסוג ההסתגלותי.

שני גיבורי-העל באפוס של הומרוס - אכילס ואודיסאוס - הם הפכים גמורים בכל הנוגע לסוג המצוינות שלהם. אכילס מייצג אבי טיפוס של מצטיין טכני. הוא אף נופל בקרב בשל היותו קורבן לאובססיה ההצטיינות שלו. אודיסאוס, לעומתו, בעורמתו היצירתית והמסתגלת, כובש את טרויה וגובר בהמשך גם על המכשולים במסעותיו רצופי ההרפתקאות לעבר ביתו באיתקה.

מתגלה כאן זיקה שאנו נוטים לבקש בין דימוי המצוינות - כפי שאנו תופסים אותה - לבין יכולתנו למדוד אותה על בסיס מדדים מוסכמים. להצטיינותו של אכילס קיימים מדדים, כיוון שהיא באה לידי ביטוי בכוח פיזי מדיד. להצטיינותו של אודיסאוס, לעומת זאת, שבאה לידי ביטוי בעורמה ובהסתגלות יצירתית, קשה להציג כלי מדידה מהסוג הפיזיקלומתי. כאן אולי טמונה תמננה הרווחת בתרבות האדם מאז ימי קדם ועד ימינו: להישען על מצוינות פיזית בת מדידה, גם תרבותנו מפתחת ומהללת גיבורים בני דמות אכילס ומתקשה לטפח ולהכיר בערכם של גיבורים בני דמות אודיסאוס.

בין אכילס לאודיסאוס מתגלה הבדל נוסף: המצוינות הפיזית של אכילס באה לידי ביטוי בביצוע ובידע איך לבצע. אודיסאוס, לעומתו, ברול ביכולתו העצמאית לנווט את פעולתו וכן הוא מצטיין בראייה בהירה הממשיגה לעצמו, במקום שבו הוא פועל, למצוץ מה ולשם מה הוא פועל. לאור זאת הוא יודע לספר לעצמו ולאנשיו מה ראוי ונכון לבצע.

בהקשר הזה ראוי לבחון את ההטפה למצוינות הכל כך מודגשת במערכות החינוך ובכלל הוויית חיינו. טענתה היא כי במידה רבה מצפים מאיתנו בעיקר מצוינות אינסטרומנטלית. זה נכון לא רק לעברות הפועל כפס הניצור במפעל. שם בוודאי לא מצפים ממנו ליצירותיו מיוחדות. זה נכון, לצערי, גם ברמת הפקידות

אנואר סאדאת וקציני המטכ"ל המצרי במלחמת יום הכיפורים | סאדאת בחר במודע בפתרון הסתגלותי: הוא הכיר במגבלות צבאו והפך אותן לאבן הפינה בהגיון תוכניתו

למצוינות הטכנית.

מצוינות מתוך נחיתות

לפני יותר מעשור, כשאלוף (מיל') פרופסור יצחק בן ישראל היה ראש מפא"ת (המנהל) למחקר, לפיתוח אמצעי לחימה ולתשתית טכנולוגית) הוא צידד בהכוונת בניין הכוח של ישראל באופן שימצא את "שדות היתרון" שלה. הוא התכוון במושג הזה שטבע בעיקר לשדות היתרון הטכנולוגי.

בהתמודדות עם תפיסתו הצבעתי על הפוטנציאל הטמון גם בשדות הנחיתות וצינתי את האופן שבו אויבנו, בכישרון הסתגלותם מתוך תודעת נחיתותם, מפתחים את פוטנציאל שדות הנחיתות. מערכת המנהרות שבנה החמאס ברצועת עזה, ושנחשפה זה עתה במלוא היקפה ומורכבותה במבצע "צוק איתן", היא דוגמה מובהקת לאורח פעולה של יריב שמסתגל באופן יצירתי למצבי מוגבלות ונחיתות וממצא בכישרון שדות הנחיתות. מערכתית את הפוטנציאל הטמון בשדות הנחיתות.

בנאום שנשא ראש ממשלת חמאס איסמעיל הנייה ב־23 במרס 2014 בעצרת רבת

אם הדרישה הבסיסית ממנהיגות היא לפתור בעיות מורכבות, הרי שמצוינות טכנית אכן עלולה לחסום את הפתחחותה

המידה המוכר והמקובל. הצטיינותו של סאדאת מרתקת באופן המודע שבו עקפה את השעבוד למאפייני המצוינות הטכנית. מתוך הכרת מלוא משמעותן של המגבלות המאפיינות את צבאו הציב סאדאת רעיון מלחמה מינימלי שהתאים באופן ייחודי לתנאיו. נוסף על כך הוא חיזק את נקודות החולשה של צבאו באמצעות מרכיבי מענה מערכתיים: מערך הגנה אווירית אפקטיבי שהוצב ממערב לתעלה ומסה של טילי נ"ט שבה צוידו דייוויזיות החי"ר שחצו את תעלת סואץ.

ברעינו הייחודי למעשה יצר סאדאת תחומי מצוינות חלופיים שפותחו מחוץ למסגרת המשעבדת של בקשת מענה טכני לתחומי העליונות הישראלים. פריצת הדרך הזאת היא כמובן גילום מובהק של מצוינות צבאית ואסטרטגית. האופן שבו נוצר הרעיון מצביע על הכורח להיפרד בשלב מסוים מהשעבוד

הבכירה בשירות המדינה. לא מצפים שהפרט יגיע לעבודתו כנאמן של אידיאה גדולה. מצפים, בדרך כלל, שבמסגרת מקומו ימלא את תפקידו במשמרת שלו, יעשה את המוטל עליו בשיא המצוינות התפעולית בתוך מסגרת היגיון יציבה וקבועה.

המצוינות ההסתגלותית של סאדאת

בהבחנה הזאת בין מצוינות טכנית למצוינות הסתגלותית טמון סוד תחבולתו של אנואר סאדאת לקראת אוקטובר 1973. אילו חשב כי יש לתת מענה טכני לבעיית העליונות של ישראל באוויר ובכושר התמרון הממוכן ביבשה, הוא היה מצווה על צבאו לשפר את ביצועיו בתחומים האלה על פי אמות המידה של סרגל המדידה שלפיו נמדדה עליונותו המצטיינת של צה"ל. אולם סאדאת בחר במודע בפתרון הסתגלותי: הוא הכיר במגבלות צבאו והפך אותן לאבן הפינה בהגיון תוכניתו.

הגיון הפעולה של סאדאת הוא תמצית הרעיון שאני מבקש להדגיש. בבסיס החינוך למצוינות מונחת במפורש או במובלע השאיפה להשתפר ולהצטיין באמצעות ציות מתמסר לסרגל

מנהרה התקפית בעזה | מערכת המנהרות שבנה החמאס ברצועת עזה, ושנחשפה זה עתה במלוא היקפה ומורכבותה במבצע "צוק איתן", היא דוגמה מובהקת לאורח פעולה של יריב שמסתגל באופן יצירתי למצבי מוכנות ונחיתות וממצה בכישרון ובנישה מערכתית את הפוטנציאל השמון בשדות הנחיתות

רעיון המלחמה פורץ הדרך. כך גם הפכה כריית המנהרות לרכיב מערכתי בהגיון המלחמה של חמאס.

סיכום

לסיום אדגיש כמה נקודות הנוגעות להשערה שהעליתי בראשית דבריי כי חינוך למציאות אולי מחולל - גם אם לא באופן ישיר - נכות מנהיגותית:

1. מציאות הכרוכה בהתמחות טכנית ממוקדת עלולה ליצור מגוון רב של מומחים המתנהלים ללא מומחיות אינטגרטיבית הנדרשת ממנהיג ברמה המערכתית. מובן שגם לתחום המערכתי נדרשת מציאות, אלא שמדובר כנראה במרכיבי הצטיינות מסוג אחר.
2. כאשר מציאות טכנית ותפעולית הופכת לפרקטיקה המובילה בדימוי המצוינות, לא נותר מקום לפיתוח פרקטיקות מציאות חלופיות, ודווקא אלה נדרשות למנהיגות.
3. כאשר הדרך המקובלת לרכישת דימוי של מציאות היא השתייכות למוסדות ולארגונים יוקרתיים, כמו אוניברסיטאות אקסקלוסיביות או יחידות עילית כמו סיירת מטכ"ל, קשה לפתח את ההבנה

קרב המנהרות הכריח אותנו לחזור אל חיק האדמה, אל החיכוך במגע הקרוב באש, בעשן ובעפר הארץ. כמו באורח פלא, כוחותינו שבו במקום הזה אל ההסתגלות היצירתית. כמו נפרץ סכר שאצר בתוכו כישורי אלטור, שהיו בעבר מוטיבי ישראל נפוץ. והביאו לביטוי מציאות מסוג נוסף. בכל זאת, בחיכוך הממשי בעפר הארץ וברחם האדמה יש משהו מעצב תודעה

עולה אפוא שאלה שהיא מהותית לדיונו: האם ניתן לחנך למציאות טכנית - שאכן נדרשת וללא ספק הוכיחה את תרומתה בכל תחומי הפעילות שבהם יש לישראל הישגים רבים - בלי לחסום את פוטנציאל ההתפתחות למציאות יצירתית מסתגלת מהסוג המערכתי ההוליסטי?

בעיניי זהו ראיין שניתן את דעתנו להשערה כי היווצרות מענה מהסוג ההסתגלותי תלויה במקרים רבים בתודעת החסך שהיא מנת חלקם של האנשים הגדלים בבית הגידול של שולי החברה. אני אכן מבקש לטעון כי לבית גידול של סאדאת - בכפר בדלתא המצרית - יש לייחס את ההשראה לדרך שבה גיבש את

משתתפים לציון יום השנה למותם של שיחי' אחמד יאסין ועבד אל-עזיז אל-רנתיסי הוא אמר על מפעל המנהרות:

"אחים ואחיות יקרים! אללה רצה כי לפני העצרת הזאת ידובר על מנהרת עין-השלושה... המנהרות האלה חונכות היום אסטרטגיה חדשה במאבק עם האויב: אסטרטגיית המנהרות. מהמנהרות, מתחת פני האדמה, מעל פני האדמה אתם תצאו, גדודי אל-קסאם, ההתנגדות המבורכת... הגברים האלה, בדם וביזע, במאמץ ובגיהאד, מדגישים כי הקו של יאסין הוא קו רציף ואיתן... יש החושבים כי הרגיעה השוררת בעזה היא מתוך חולשה וכניעה, אבל זוהי רגיעה בעלת שיקולים מדוקדקים כדי שהתגובה תהיה תגובה מעשית מעל פני האדמה, מתחת פני האדמה, בים, באוויר וביבשה".

נוכח העליונות הישראלית בכל התווך האווירי - עד לרום החלל - ומתוך הבנת השלטנות המודיעינית הישראלית בתצפית ובמעקב עילי על כל צעד מצעדיהם, שאליה מתלווה יכולת אש זמניה ומדויקת לכל איכון, נתנו אנשי החמאס מענה הסתגלותי בכך שירדו לרחם האדמה. זוהי מציאות ממקום אחר, שמתהווה מעומק המצוקה של תודעת הנחיתות.

נוכח התהוות המציאות שחומקת לעיתים משליטת האדם. במקרה הזה נדרשת אמונה - זוהי אמונה הומניסטית - שמאפשרת לנו להיחלץ מפיתויי ההיבדים המודרניסטי.

לפי הגישה המודרנית, מצוינות ומיומנות נאותה יבטיחו אותנו מפני הכישלון - לא רק מפני כישלון טכני, אלא גם מפני כישלון אסטרטגי. לכן בשעה שאירוע יוצא מכלל שליטה - גם במסגרת התרחשות רחבת היקף כמו מלחמה - מבקשים לא פעם כוהני המודרניזם לברר את נקודת הכשל, את רגע הרשלנות שמאחוריו עומד כביכול בעל תפקיד מסוים שניתן לקבוע בנוגע אליו שהוא כשל או התרשל בתפקידו. זוהי גישה מכניסטית, המתייחסת לאיתור נקודות כשל בפעולתו של ארגון הפועל בסביבת פעולה מורכבת, כמו לאיתור כשל בעבודת מכונה. אכן המון תלוי באדם, באחריותו, ביומנותו ובהשתדלותו. אבל מצוינות מנהיגותית חייבת להכיר במלוא עומק ההכרה גם את מגבלת האדם, במיוחד באירועים מורכבים מרובי חינוך ומתהווים באופיים כמו תופעת המלחמה. הגישה הזאת מאפשרת להבין את הפסוקים בתהלים קמד א-ד:

"בְּרוּךְ ה', צוּרִי - הַמְלַמֵּד יָדִי לִקְרֹב; אֲצַבְעוֹתַי, לְמַלְחָמָה. חֲסִדִי וּמִצְוֹתַי, מִשְׁגָּבִי וּמַפְלְטִי-לִי. מִגִּנִּי, וְבוֹ חֲסִיתִי; הַרְדֵּד עִמִּי תַחְתִּי ה'. מֵ-אֶדֶם, וְתַצְעֵהוּ: בְּן־אָנָשׁ, וְתַחֲשָׁבְהוּ. אֶדֶם, לְהִבָּל דָּמָה; מִיּוֹ, כֶּלֶע עוֹבֵר"

למצוינות מהסוג המסתגל, הנעלה בעיניי - במיוחד לצורכי מנהיגות - על פני המצוינות הטכנית, נדרש אדם המותיר בגישתו לפעולה במציאות מקום ראוי להכרת האקראיות, להכרת מגבלת האדם, להכרה באי־יכולתו להבטיח שליטה מלאה בתוצאות פעולותיו. מודעות לכך אכן פותחת פתח מאיים גם למצוקה ולחרדה, אך בלעדית לא ייווצר הדחף ליצירתיות, לא ייווצר התנאים לפעולה מוצלחת דרך שכה נדרשת למנהיגות בשעות משבר ומאבק. מודעות כזאת סוללת דרך לעיצוב של מצוינות במתווה אחר.

הערות

1. טלזיוזית אל "אקפה", 23.3.2014.
2. סבינו מאת "אישה מאטליה ילדה עוברים שהושלתו ברמתה בטעות" וזה יישארו בחזקתה; הארץ, 14.8.2014, <http://goo.gl/RWYgJ5>

למצוינות מהסוג המסתגל, הנעלה בעיניי - במיוחד לצורכי מנהיגות - על פני המצוינות הטכנית, נדרש אדם המותיר בגישתו לפעולה במציאות מקום ראוי להכרת האקראיות, להכרת מגבלת האדם, להכרה באי־יכולתו להבטיח שליטה מלאה בתוצאות פעולותיו

כשנולדו תאומים, דרשו הוריהם הביולוגיים שיראו בהם את ההורים החוקיים, אך תביעתם נדחתה.¹ לחינוך הממשי של חודשי ההיריון, לסבל הכרוך בו, יש - לפי הכרעת הדין הזאת - משמעות העולה במשמעותה על זכות ההורות הביולוגית. ההיגיון הזה תקף, לדעתי, בתופעות אנושיות רחבות נוספות, ובכללן בתופעת המלחמה.

ומדוע כל זה חשוב לדיונו על מצוינות ועל הקשר שעליו הצבעתי בין חינוך למצוינות לבין מגבלות בתחום המנהיגות? למצוינות הכרוכה גם בכישורי הסתגלות ובמאבקים - הבאים לידי ביטוי בכל אתגר מנהיגותי - נדרשים כידוע כוח סבל, התמדה וגם לא מעט הקרבה. הרעיון שלפיו האנושות צריכה להשליך את יתביה על מצוינות טכנית הוא מודרני, אולם ליחידים העומדים לפני כניסתם לקרב - כמו גם לאומה בכללותה שעומדת מאחוריהם - מתברר שמצוינות טכנית (שהיא בסופו של דבר מיומנות מקצועית) אינה מספיקה כשלעצמה.

כל אמן יודע עד כמה הישגיו תלויים בהשראה, וזו אינה תלויה רק בו ובמיומנותו. זה נכון גם בספורט. אילו המצוינות והמיומנות היו מבטיחות ניצחון במשחקי כדורגל, המומחים האנומיים על הערכה של מצוינות קבוצתית היו אמורים לנבא בסביבות גבוהה את תוצאות המשחקים ולפחות מדי פעם לזכות בטעות. הם לא זוכים לכך, גם לא מדי פעם. כי במקום שבו שולטת מידה רבה של אקראיות, נמנעת יכולתו של המומחה לשלוט בתוצאות העתידיות; במקום שבו משתוקקים לניצחון, ומחלחלת חרדה הכרוכה בהליכה אל הבטלה נודע שאינו נשלט במלואו על ידי אדם, מתברר לא פעם עד כמה אין די במיומנות מצטיינת כדי להבטיח בכוחה בלבד את הניצחון. אז נוצרת האפשרות להכיר בקיומה של מצוינות מסוג אחר, המבוססת על הבנת מוגבלותו של האדם

שנחוץ להצמיח מנהיגות מתוך מי שמתחככים עם שולי החברה. אם החינוך הזה נחוץ להתפתחותו של מנהיג, והוא תנאי להתהוות של גישה הסתגלותית, היכן נתקלים בו מצטייני המוסדות היוקרתיים? ניתן לטעון שהמעבר ממצוינות טכנית למצוינות הסתגלותית מערכתית הוא רק עניין של מורכבות רבה יותר, שבסך הכול מדובר בשינוי הדומה במהותו למעבר ממשוואה בשני נעלמים למשוואה במאה נעלמים. לעומת זאת, למו שמכיר את תורת המערכות המורכבות ברור כי המעבר ממצוינות טכנית אל מצוינות מערכתית כרוך בשינוי קטגורי. אם הדרישה הבסיסית ממנהיגות היא לפתור בעיות מורכבות, הרי שמצוינות טכנית אכן עלולה לחסום את התפתחותה.

אפילוג נוכח "צוק איתן"

רצינו - במקרה שתפרוך מלחמה - להילחם אותה באמצעות מיצוי מצוינותו הטכנולוגית. ביקשנו להילחם בלי להידרש לחינוך הקרב, הקרוב, בלי להיחשף לסיכון בלתי נשלט, בלי לתבוע ממיטב בנינו ובנותינו הקרבה וגבורה. היה מי שקיווה כי בהגנה נמצא את עליונותה המצטיינת של מערכת כיפת ברזל ובהתקפה נפעיל חימוש מדויק בהפעלה מנגד, מוכוון על פי בנק המטרות הנחקר ונאסף בחדרי אבק המודיעין. רצינו מלחמה בלי חרדה ובלו להזיע, כמו לעשות ילדים במבחנות. אולם קרב המנהרות הכריח אותנו לחזור אל חיק האדמה, אל החינוך במגע הקרוב באש, בעשן ובעפר הארץ.

כמו באורח פלא, כוחותינו שבו במקום הזה אל ההסתגלות היצירתית. כמו נפרץ סכר שאצר בתוכו כישורי אלתור, שהיו בעבר מוטבי ישראל נמוך, והביאו לביטוי מצוינות מסוג נוסף. בכל זאת, בחינוך הממשי בעפר הארץ וברחם האדמה יש משהו מעצב תודעה.

כדי להסביר את הרעיון הזה אשתמש במשל: דיון הלכתי מעשי נדרש לשאלה האם תינוק שנולד לאם פונדקאית לא יהודייה מביצית של אם יהודייה חייב בגיוור. השאלה היא מה למעשה קובע את יהדותו של תינוק: הגנטיקה או החינוך ברחם. ההלכה היהודית - בדעת רוב - פסקה כי הרחם קובע. דיון בהיגיון דומה התרחש בבית משפט ברומא. עוברים והשתלו בטעות ברחמה של אישה אחרת.

עוברים כל גבול

על גבולות המזרח התיכון מהסכם סייקס-פיקו ועד לאביב הערבי

מפת המזרח התיכון, שעוצבה לפני כ-100 שנה בסדרה של הסכמים בין צרפת
לבריטניה, משתנה בימים אלה לכלי הכר: מדינות לאום רבות מתפוררות, ואת
מקומן תופסות ישויות מדיניות המבוססות על דת, על שבט, על מוצא אתני
ועל שפה

הקדמה

סיפור עיצובם של גבולות המזרח התיכון אינו
שונה מסיפור עיצובם של גבולות אפריקה:
מעצמות קולוניאליות אירופאיות חמדו את
שני המרחבים וקבעו ביניהם כללים כיצד
חוטפים/גונבים/מעצבים אותם מחדש
לשימושיהם בלבד. את אפריקה "חטפו" לפי
כללי ועידת ברלין (1885), ואת המזרח התיכון
עיצבו מחדש בפרוטוקולים של ארמונות אירופה
במה שזכה לכינוי "הסכם סייקס-פיקו"
(1916).¹ במזרח התיכון חילקו בעיקר את
האימפריה העות'מאנית המתפרקת (שכונתה
אז "האיש החולה על גדות הבוספורוס").

במפה 1 מוצגים המזרח התיכון וצפון אפריקה
כפי שהיו בסביבות 1850, לפני ששורטו
קווי סייקס-פיקו (שמופיעים גם הם במפה).
במרחבי האימפריה העות'מאנית שכנו
ב-1850 זה ליד זה שבטים, עמים, בני דתות
ולשוניות רבים, אבל אף לא אחד מהם העז
לקום על שכניו כי עינו של הסולטאן הייתה
פקוחה, ונקמתו הייתה אכזרית.

במפה 2 מוצג המזרח התיכון כפי שהוא קיים
בפועל כעת (2014). בהנחה שתושבי האזור
ימשיכו למחוק את גבולות סייקס-פיקו ויחזרו
אל החמולה, אל השבט או אל החבל ההומוגני

מתברר שההבדלים החמולתיים,
השבטיים, הדתיים והאזוריים ביעבעו
מתחת לפני השטח בכל 100 השנים
שחלפו מאז הסכמי סייקס-פיקו, וכי
מדינות הלאום היו למעשה אחיזת
עיניים בלבד

על פי קווים דתיים או אתנוגרפיים או לשוניים,
נקבל ב-2030 את מפה 3 - שדומה דמיון רב
למפה של 1850.

המזרח התיכון של סייקס-פיקו

כאשר נפלה האימפריה העות'מאנית, עיצבה
אירופה - ובעיקר צרפת ובריטניה - מזרח
תיכון חדש. לא תידון כאן השאלה האם מדינות
צפון אפריקה, קפריסין, אתיופיה, אפגניסטן,
מדינות הקווקז או קרן אפריקה הן חלק
מהמזרח התיכון או נמצאות רק בשוליו. מה
שחשוב לדיון כאן הוא שצרפת ובריטניה חתכו
את המזרח התיכון - בהגדרתו המצומצמת
- לכ-15 מדינות לאום בלי להתחשב בתושבי
המרחב וברצונותיהם ובלי להביא בחשבון
שיקולים כמו הומוגניות דתית, שבטית, לשונית
או תרבותית.

במרבית מדינות המרחב - להוציא את ישראל -

שלטו מאז הקמתן דיקטטורים אכזריים, בדרך
כלל קציני צבא שתפסו את השלטון והשליטו
טרור בארצותיהם. הרשימה היא ארוכה, וניתן
להסתפק בהזכרת כמה שמות ידועים: גמאל
עבד א-נאצר במצרים, שושלת אסד בסוריה,
מועמר קדאפי בלוב וסדאם חוסיין בעיראק.
גם המשטרים המלוכניים הם, כמובן, בעלי אופי
אוטוקרטי.

כל עוד הטרור והפחד שלטו באזור, מדינות
הלאום תפקדו לכאורה בסדר, ודרישות
לדמוקרטיה או לביטוי עצמי של שבטים או של
מיעוטים לאומיים דוכאו מיד ללא רחם. אבל
מתברר שההבדלים החמולתיים, השבטיים,
הדתיים והאזוריים ביעבעו מתחת לפני השטח
בכל 100 השנים שחלפו מאז הסכמי סייקס-
פיקו, וכי מדינות הלאום היו למעשה אחיזת
עיניים בלבד. אדורבא, בפריפריה, הרחק מעיר
הבירה "הלאומית והמאחדת" לכאורה המשיכה
לפרוח בדלנות שבטית, דתית ולאומית.

ברוב הבירות של מדינות האזור אפשר היה
להתרשם מקיומה של ישות על-לאומית
אחת. כך בבירות, בדמשק, בתוניס, בטהראן,
בבגדאד, בעמאן, בטריפולי (לוב) ובכל יתר
הבירות. אבל זו הייתה אשליה, פאטה מורגנה
בלבד.

פרופ' ארנון סופר
פרופסור אמריטוס לליאונרדיה ולמדעי הסביבה,
מומחה בנושאי מים ודמוגרפיה

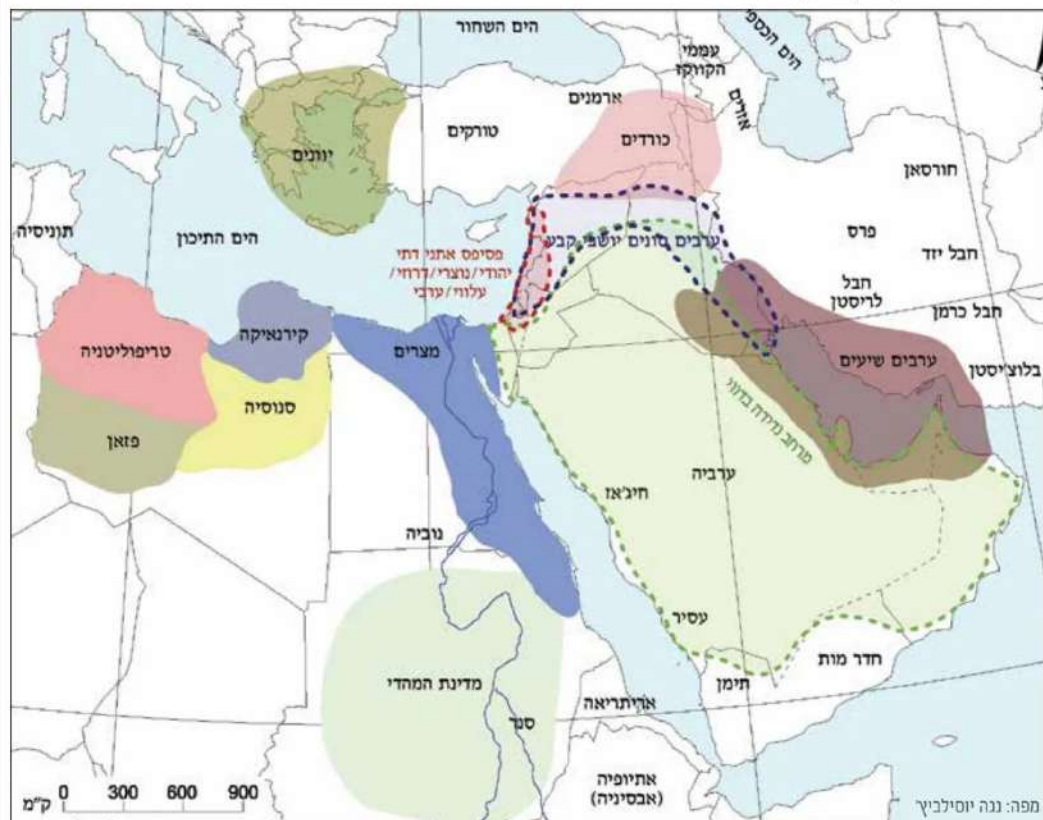
האבי הערבי - 2014

ברגע שמתחילה היחלשות של מדינת לאום שמורכבת מקבוצות רבות - אתניות, דתיות, שבטיות וכו' - פורצת לרוב התקוממות. זו מתחילה בדרך כלל בפריפריה ומתקדמת לעבר המרכז, ובמקביל נשמעות דרישות לעצמאות או לפחות למתן יותר חופש ביטוי - לשוני, דתי וכד' - למיעוטים השונים.

התהליכים האלה אינם ייחודיים למזרח התיכון או לאפריקה. זה קרה בשנות ה-90 של המאה ה-20 ביוגוסלביה. זו התפרקה למדינות גבולות שנקבעו בחלקם עוד בתקופת האימפריות הביזנטית והרומית. אלה הם גבולות בין עמים שונים כמו הסרבים, המונטנגרים, המקדונים, הקרואטים,

סורקיה הגדולה, שגירשה מתוכה את היוונים והשמידה את הארמנים, נותרה עם הכורדים. ב-1900, כאשר הכורדים מגו 2-3 מיליון נפשות, ניתן היה להכיל אותם במזרח המדינה. אבל כאשר מספרם בטורקיה כבר מגיע ליותר מ-20 מיליון, מדובר כבר באיום אסטרטגי

מפה 1: המזרח התיכון וצפון אפריקה בסביבות 1850

לקראת 2030

אם עד שנת 2013 עדיין נדמה היה שהעזושים של "האביב הערבי" יילכו כחות או יותר על פי קווי המתאר של גבולות מדינות הלאום, הרי ב-2014 ראינו שהקווים האלה קרסו כליל, והמזרח התיכון נכנס לסחרור אשר מהר מאוד יחזיר אותו אחורנית לפחות 150 שנה ובכמה תחומים אולי אף לימים של ראשית האסלאם. אם לא יהיה מי שיבלום את הכוחות הסוניים הקיצוניים העולים, הם ימוטטו את המשטר המלוכני בירדן, והצלחתם תדחוף לזרועותיהם גם את הבדווים הנודדים של סוריה, של ירדן, של סיני ואולי אף של ישראל. אם אכן זה יתרחש, יש לצפות שהם ימוטטו גם את יתר המשטרים בחצי האי ערב, כולל בסעודיה. מעבר להתפתחות כה דרמטית כבר קשה לדמיין מה יתרחש במזרח התיכון. אפשר שהעזושים יתפשטו גם הלאה, לדרום טורקיה, למצרים ולשראל. האם יהיו לנו כמה ממלכות סוניות קיצוניות? אולי רק אחת? מה יהיו

סוריה חזרה והתפרקה בשנים 2011-2014 לשבטים, לערים ובנותיה, והיא שסועה על פי חלוקה דתית ולאומית כמו אחותה לבנון שהתפוררה עוד קודם לכן

ועלול לשנות את פניה. זו יכולה להיות רעידת אדמה גיאופוליטית שתכלול גם את הכורדים של עיראק, של סוריה ואולי גם של איראן. בחצי האי ערב נמשכים לכאורה החיים הטובים ללא הפרעה, וכולם שם נהנים מהכנסות הנפט והגז. אבל גם זוהי פאטה מורגנה שהולכת ומתפוגגת, שכן ככל שהמערב מפגין עניין הולך ופוחת באזור, כך נחלשים כל מוקדי הכוח במדינות האזור: סעודיה, כוויית, בחריין, קטאר, עומאן ונסיכות המפרץ האחרות. אל הוואקום המתפתח נכנסים כוחות חדשים כמו איראן ושבטים ששתקו עד כה, אך בעיקר קיצוני האסלאם.

סודאן - לאחר כ-60 שנות מלחמת אזרחים בחזיתות שונות - התחלקה לסודאן הדרומית (שהיא נוצרית ופגאנית אפריקאית) ולסודאן הצפונית (שהיא מוסלמית ערבית ובעלת אוריינטציה למזרח התיכון בכלל ולמצרים בפרט). אפשר שבעתיד נראה עוד פיצול בסודאן, שכן בחבל דארפור רחב הידיים, שהוא כיום חלק מצפון סודאן, עדיין מתנהלות מלחמות עקבות מדם.

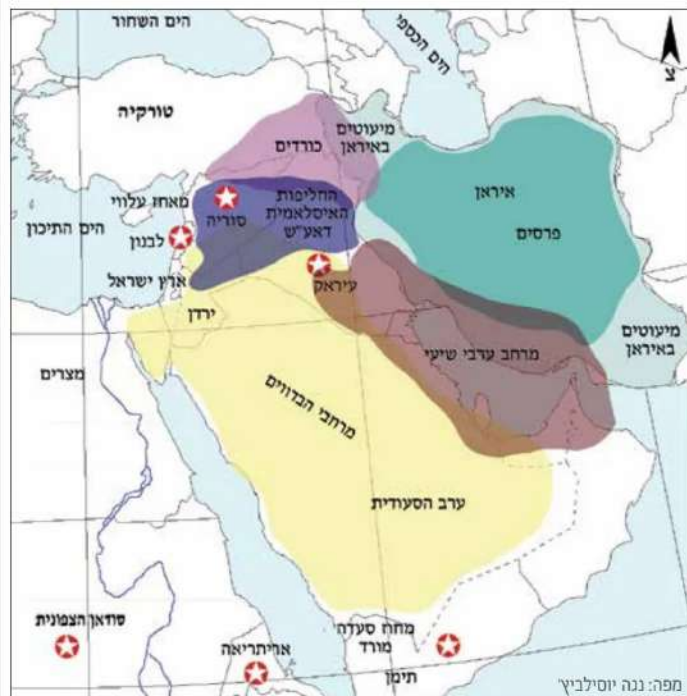
לוב, סודאן הדרומית וסודאן הצפונית, שכנותיהן סומליה, ואריתריאה וכן תימן שמעבר לים סוף הן כולן "מדינות כושלות" שאינן מתפקדות. אל הוואקום שנוצר בהן נכנסו הטרור, האלימות והאסלאם הקיצוני. לאורך חופיהן שולטות כנופיות של פיראטים. לגבולות הלאומיים במדינות האלה אין כמעט שום משמעות; הגבולות השבטיים הם שקובעים.

סוריה חזרה והתפרקה בשנים 2011-2014 לשבטים, לערים ובנותיה, והיא שסועה על פי חלוקה דתית ולאומית כמו אחותה לבנון שהתפוררה עוד קודם לכן. עיראק התפרקה אף היא - ביתניים לשלושה חלקים: למדינה כורדית, למדינה סונית ולמדינה שיעית. אבל נראה שתהליכי ההתפרקות יימשכו, ואפשר רק לשער לאן עיראק הולכת - עם סוריה או בלעדיה - והשתיים אולי יגרדו לתוך המערבולת גם את ירדן.

קווי הגבול החדשים הם על פי קווי מתאר ישנים כמו שתיארנו למעלה: פעם זו חלוקה על בסיס שבטי או שבטי-לאומי, פעם על פי קווים דתיים - סונים מול שיעים - ופעם אלה שסעים בתוך אותה הדת (מי יותר קיצוני).

טורקיה הגדולה, שגירשה מתוכה את היוונים והשמידה את הארמנים, נותרה עם הכורדים. ב-1900, כאשר הכורדים מנו 2-3 מיליון נפשות, ניתן היה להכיל אותם במזרח המדינה. אבל כאשר מספרם בטורקיה כבר מגיע ליותר מ-20 מיליון, מדובר כבר באיום אסטרטגי, שכן בשטחי הכורדים מצויים כל מפעלי המים החדשים של המדינה (בנהרות הפרת והחידקל), ובשטחיהם עוברים צינורות הנפט והגז מעיראק מהקווקז. יתר על כן, שטחי הכורדים הם האזור היחיד בטורקיה שבו התגלו גז נפט. לכן אין זה מפליא שהמיעוט הכורדי הפך משפן מופחד לאריה שואג שמסכן את שלמותה הטריטוריאלית של טורקיה

מפה 2: המזרח התיכון נכון לעכשיו (2014)

מפה: נגה יוסילביץ

מפת 2030 תיראה כפי שמוצג במפה 3, אם תימשך התפוררות מדינת האום שעוצבו בהסכמי סייקס-פיקו, ותימשך החזרה לישויות המדיניות הישנות המבוססות על חמולות, על שבטים, על דת ועל לשון.

סביב טהראן הולכת ומתעצמת ממלכה שיעית ששלוחותיה מגיעות לצידו המערבי של המפרץ

הישות הכורדית צומחת לנגד עינינו, וזו תהיה ישות בת כ-40 מיליון נפש הממוקמת בצומת

סיוור של צה"ל בבקעת הירדן | נוכח המציאות האזורית ההולכת ומתהווה לא תוכל ישראל לוותר על פירוור מוחלט של יהודה ושומרון ושל רצועת עזה. רצוי שזה יושג ללא סיפוח. אבל ישראל תצטרך לקיים מדיה מסוימת של שליטה על המרחבים האלה כדי לוודא שהם לא משיגים יכולות אסטרטגיות שיסכנו אותה

יהודה ושומרון ושל רצועת עזה. רצוי שזה יושג ללא סיפוח, אבל ישראל תצטרך לקיים מדיה מסוימת של שליטה על המרחבים האלה כדי לוודא שהם לא משיגים יכולות אסטרטגיות שיסכנו אותה.

אשר לערביי ישראל, יהיה צורך בתבונה רבה, בהרבה "גורים" אבל גם ב"מקלות" כדי לשמור על השקט ועל אכיפת הריבונות הישראלית בדרום, בצפון ובירושלים.

אחד ה"גורים" שתוכל ישראל להציע - לא רק לערביי ארץ ישראל אלא גם לשכנותיה - הוא הידע הרב שהיא צברה בתחום של התפלת מים. ההתחממות הגלובלית צפויה להאיץ את תהליכי ההתייבשות באזורנו, ומים יהיו מצרך נדיר ויקר. יכולתה של ישראל לספק מים ידע להתפלת מים צפויה להיות מנוף רב ערך למיתון ההקצנה בתוכה ובגבולותיה.

הערה

1. ב'16 במאי 1916 נחתם הסכם סודי בין נציג של משרד החוץ הבריטי, מארק סיקס, לבין נציג של משרד החוץ הצרפתי, שארל פרנסואה ז'ורז' פיקו, על חלוקת השלל לאחר הבסתה הצפויה של האימפריה העות'מאנית. בהסכם נקבע שצרפת תקבל את לבנון, את סוריה וחלקים נרחבים מדרום טורקיה וממזרח, ואילו בריטניה תקבל את ירדן, את עיראק ואת המפרץ הפרסי. ארץ ישראל נעדה, על פי ההסכם, להתחלק לשלושה חלקים. עבר הירדן המזרחי, הנגב ומובלעת באזור חיפה יועדו לבריטניה הנלית העליון יועד לצרפת. ואילו יתר אזורי הארץ יועדו לשלטון בין לאומי. בהסכמים מאוחרים יותר הוכנסו שינויים נכבולים ב"סיקס-פיקו". למשל, כל ארץ ישראל, עם הנלית העליון, הוכללה באזור ההשפעה הבריטי - אך השינויים האלה אינם משנים את העובדה שהסכם סיקס-פיקו עיצב את גבולות המזרח התיכון למשך קרוב ל"100 שנה".

ובסוריה, אך נכון ל-2014 נראים סיכוייהן לשרוד נמוכים למדי. לישראל כדאי ליצור קשר הדוק עם הממלכה הכורדית שמקימה האסטרטגי מקנה לה חשיבות גדולה במיוחד. באזור ים סוף הדרומי יש להניח שנראה את המשך המגמות העכשוויות, ובמיוחד את התפוררות מדינות הלאום שם כמו תימן, אריתריאה, צפון סודאן ודרום סודאן וסומליה. יהיו לכך השלכות ישירות על השיט הבין לאומי במצרי באב אל-מנדב. האור היחיד בקצה המנהרה הוא התעצמות הצפויה של אתיופיה והפיכתה בהדרגה למעצמה אזורית. לעומת זאת אין שום אפשרות להתנבא מה תהיה מערכת היחסים העתידית בין ישראל לאיראן.

מה צפוי בתוך ארץ ישראל?

נוכח המציאות האזורית ההולכת ומתהווה לא תוכל ישראל לוותר על פירוור מוחלט של

התשובות לאיומים על ישראל יצטרכו להיות בעיקר צבאיות וקשות מאוד במידה שלא הכרנו בעבר. אלה יהיו עימותים שבהם החוק הבין לאומי והקודים המוסריים שלהם הורגלו כבר לא יהיו יותר רלוונטיים. הרתעה תהיה מילת המפתח לשמירה על שקט יחסי סביב גבולותיה הסוערים של ישראל

מה לתמורות האלה ולשראל?

השנים הקרובות יתאפיינו באירודאות רבה. במשך עשרות שנים היה על ישראל להתמודד עם שנים עוינים ששאפו להשמידה, אך אלה היו מדינות שניתן היה להרתיען, לנהל איתן משא ומתן ואף להגיע איתן להסדרים. במילים אחרות: לישראל הייתה כתובת, וליתר דיוק, היו לה כמה כתובות. לא עוד. בעתיד תעמוד ישראל מול שבטים, כנופיות ו"ממלכות" למיניהן ללא כתובת וללא איוושה מחויבות לקהילה הבין לאומית.

התשובות לאיומים על ישראל יצטרכו להיות בעיקר צבאיות וקשות מאוד - במידה שלא הכרנו בעבר. אלה יהיו עימותים שבהם החוק הבין לאומי והקודים המוסריים שלהם הורגלו כבר לא יהיו יותר רלוונטיים. הרתעה תהיה מילת המפתח לשמירה על שקט יחסי סביב גבולותיה הסוערים של ישראל.

אבל מציאות כל כך כאוטית טומנת בחובה גם הזדמנויות: לא רק ישראל מאוימת, ולכן יש מקום להתקרבות בינה לבין מדינות כמו סעודיה ומדינות המפרץ, וכן ייתכן הידוק הקשרים בינה לבין מצרים וירדן ואלי גם עם קבוצות שונות בלבנון ובסוריה המתפרקות.

בתוך המרחב הסוני-ערבי הקיצוני הזה ייוותרו כמה איים חריגים כמו הדרוזים בדר הדרוזים. ישנן גם המובלעת הייזידית בהרי סיג'ר בעיראק וכמה מובלעות טורקמניות בעיראק

מבצעי למידה בפתיחת לחימה

על המנהרות ההתקפיות
במבצע "צוק איתן"

המנהרות ההתקפיות במבצע "צוק איתן" הן דוגמה נוספת לפער שבין ידיעה מוקדמת של בעיה מבצעית לבין הבנה מערכתית שלה. המענה לפער טמון בפיתוח היכולת ללמוד במהירות בתחילת העימות כדי להשתפר בהמשכו

חיילי צה"ל לומדים לתפעל טיל סאגר מצרי לאחר מלחמת יום הכיפורים. ברקע: איסמעליה | במהלך ההיסטוריה היו דוגמאות רבות לתופעות שצבאות ידעו עליהן מראש, אך הבינו את משמעותן רק עם פרוץ מעשי האיבה

תא"ל מאיר פינקל
מפקד מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית

הידע בתוך ההקשר הרחב. הבנה מאפשרת - נוסף על הסברת מקומו של המידע בהקשר הרחב - גם להסיק מסקנות, להבין דבר מתוך דבר.

הפילוסוף היווני הרקליטוס (סוף המאה ה-6 -תחילת המאה ה-5 לפני הספירה) שאמר כי "לא ניתן להיכנס לאותו נהר פעמיים" אמר גם כי "ידע אינו הבנה". את ההבדל בין ידע להבנה ניתן לראות במגוון תחומים מעשיים שבהם ידיעה תיאורית אינה מספקת לצורך יישום, ונדרשת עשייה פיזית של פעולות שבאמצעותה נרכשת ההבנה, למשל הוראה בבית ספר או ביצוע ניתוח כירורגי. כל בני האדם, ובהם גם אנשי צבא, סובלים מהקושי הקוגניטיבי האנושי להפוך ידע להבנה. הקושי הזה מתחזק כשמדובר בהבנת מערכת שבה את הידע מפתחים במשותף כמה גופים ושההבנה מחייבת גם הגדרה מחדש של הבעיה. יש לזכור שאנו עוסקים בהבנה של טבע המלחמה, שבה פערי הידע הם מלכתחילה אינהרנטיים.

במהלך ההיסטוריה היו דוגמאות רבות לתופעות - כמו המנהרות - שצבאות ידעו עליהן מראש, אך הבינו את משמעותן רק עם פרוץ מעשי האיבה. בתחילת המאמר

יהיו תחומי ידע שבהם ההבנה תיווצר רק תוך כדי פעולה.

על ההבדל בין ידיעה להבנה

הדיון מתחיל בפער בין ידיעה להבנה. לכאורה לא אמור להיות פער כזה, כי מה שידועים גם מבינים. בפועל, לעיתים מדובר בפער עצום. מבדיקה של כמה הגדרות מילוניות ואחרות עולות ההבחנות הבאות:

- 1. ידיעה** - ההכרה הוודאית של אדם בכך שטענה מסוימת היא אמיתית. החזקה בידע או בפריט מידע. היכולת לשלוף מהזיכרון מידע רלוונטי מסוים כמו ידע של פרטים, של סדר פעולות, של עקרונות ושל תיאוריות.
- 2. הבנה** - תהליך שכלי, לעיתים גם רגשי, של הטמעה מלאה של מידע. הבנה דורשת שימוש בתפיסה המסבירה את מקומו של

מבוא

הפגיעה במנהרות ההתקפיות, שהייתה אחת ההצלחות המשמעותיות של מבצע "צוק איתן", נידונה כבר במהלך המבצע בכותרות העיתונים: מי ידע עליהן לפני המבצע? מי הבין שמשמעותן היא מערכתית או אף אסטרטגית? ומה נעשה בנוגע אליהן? המאמר הזה אינו עוסק בהיסטוריה של המנהרות בעזה, אלא המנהרות משמשות כאן דוגמה - אחת מיני רבות בהיסטוריה הצבאית - להבנה שמתפתחת רק תוך כדי פעולה ואשר ממנה אנחנו נדרשים ללמוד ולהסיק מסקנות בנוגע לעתיד.

אף שצה"ל (הכוונה היא למערכת הצבאית בכללותה ולא לפרטים בודדים) נכראה לא השכיל להבין את משמעות המנהרות די זמן לפני "צוק איתן" (הכוונה היא לפרק זמן המאפשר בניין כוח וגייבוס תוכניות מבצעיות), הוא עשה זאת במהלך הימים הראשונים של המבצע, שינה את תוכנית הפעולה שלו בהתאם לכך, אילתר, האיצ פיתוח והפעיל מגוון אמצעים לפתרון הבעיה. אין האמור פוסר את צה"ל מהצורך המתמיד לפתח ידע ולנסות להבין את משמעות המערכתית לפני הפעלת הכוח, אולם נקודת המוצא היא כי עקב מגוון סיבות (שיצוגו בקצרה בהמשך), כמעט תמיד

טבלה 1: השוואה בין הידע שצבר צה"ל על טילי הסאגר לידע שצבר על המנהרות ההתקפיות של החמאס לפני פרוץ הלחימה

מה ידע צה"ל על המנהרות ההתקפיות של החמאס לפני "צוק איתן"	מה ידע צה"ל על טילי הסאגר לפני מלחמת יום הכיפורים
הכרות כללית עם מנהרות: תופעת המנהרות הייתה מוכרת ממלחמת וייטנאם, מהגילויים על המנהרות ההתקפיות שחפרו הצפון-קוריאנים לדרום, מאירועי מנהרות התקפיות בתוך רצועת עזה בעת שהיית צה"ל שם ולאחר יציאתו.	הכרות כללית עם טיל הנ"ט: צה"ל הפעיל בעצמו טילי נ"ט SS-10 במערכת סיני ב-1956. במלחמת ששת הימים נפגעו טנקים מעטים מירי של טילי "שמן". מאמרים על טילי נ"ט פורסמו בכתבי עת צבאיים.
המודיעין על המנהרות ההתקפיות והניסיונות להתמודד איתן: זהו הנושא המרכזי שבו עוסק פיקוד הדרום בהקשר של עזה ואחד הנושאים המרכזיים שבהם עסקו מ"ז (מפקדת זרוע היבשה) ומפא"ת (המנהל למחקר, לפיתוח אמצעי לחימה ולתשתית טכנולוגית) זה יותר מעשור. ממצע "צוק איתן" עולה שהיה קיים מודיעין רב על המקומות שבהם מצויות כניסות למנהרות.	המודיעין על טיל הסאגר: עד לפרוץ המלחמה נכתבו 19 מסמכי מודיעין בנושא, וכמה מהם אף הופצו לכוחות. במאי 1973 הופץ לקט שתיאר שימוש רחב היקף בטיילים האלה לאבטחת ראש גשר לאחר צליחה. טיל סאגר נפל בידי צה"ל, ונתוניו הטכניים היו ידועים.
התנסות ישירה עם מנהרות התקפיות (ברמה הטקטית/מקומית): המנהרה שדרכה חדרו חוטפי גלעד שליט (2006); מנהרת עין-השלשה (מנהרה עמוקה, מדופנת, ארוכה שנחשפה באוקטובר 2013); מנהרה בין עין-השלשה לנירים - גם היא עמוקה, מדופנת וארוכה, שנחשפה במרס 2014.	התנסות ישירה מול טילי סאגר (ברמה הטקטית/מקומית): במהלך ימי קרב ברמת הגולן בחורף 1972-1973 נורו על כוחות צה"ל ברמת הגולן עשרות טילים. טנק ישראלי הושמד, וכמה נפגעו. יצא דו"ח של תורת חש"ן (חיל השריון) ובו הנחיות התמודדות, ונבנו רמפות להתגוננות.

למרות המודעות לבעיות העקרוניות האלה, הרי בגלל מורכבותן ובגלל האופי של החשיבה האנושית הן כנראה ימשיכו ללוות אותנו לנצח. קשה לא פחות להסיק מסקנות מערכיות ואסטרטגיות מאירוע יחיד, בעל משמעות טקטית, המתרחש במסגרת פעולה של ביטחון שוטף. ללאור האירוע המבצעי מאפשר מוגע וחיכוך עם הבעיה ואינו בגדר למידה מוגד, אך האירוע הבודד מקשה מאוד לראות אותו בהקשר של התמונה הגדולה. במקרה של המנהרות היה קושי להבין כי האמצעי ששימש באופן נקודתי לחסיפת חייל יופעל בעימות רחב יותר להשגת יעדים אסטרטגיים. בעקבות אירוע החטיפה ב-2006 לא ניתן היה לדעת אם המנהרות יופעלו בעימות עתידית נרחב, או שיעודן רק לפעולות בשגרה, האם הן יופעלו באופן מדרוג או באופן נרחב? ואם יופעלו, האם המענה שבידינו מספיק או לא? והאם האיום הזה חשוב יותר בסדר העדיפויות לטיפול בהשוואה לאיומים אחרים?

דוגמאות לקושי כזה קיימות למכביר בהיסטוריה של ישראל. טרור המתאבדים החל זמן רב לפני שהפך למתקפה כוללת בעלת משמעות אסטרטגית שקיבלה מענה בפרויקט לאומי - הקמת גדר ההפרדה (שבנייתה החלה בפועל ב-2002).³ גם חדירת המסתננים מגבול סיני היא תופעה דומה: ההסתננות הנרחבת החלה ב-2007, ואילו בניית הגדר לאורך הגבול עם מצרים החלה בסוף 2011. הפעלת טילי הנ"ט מסוג סאגר בתקריות גבול בצפון לפני מלחמת יום הכיפורים היא דוגמה נוספת שכבר נידונה בהרחבה לעיל.

הטענה העיקרית בנוגע למנהרות במבצע "צוק איתן" היא שצה"ל לא השכיל לתרגם את המודיעין שעמד לרשותו וכן את ההתנסות המצומצמת שהייתה לו עם מנהרות התקפיות לכדי הבנה של היקף האיום ושל משמעותו

המענה: מבצעי למידה בתחילת לחימה והסתגלות מהירה בהמשכה

בהרצאותיו על לימוד תוך כדי לחימה נהג ההיסטוריון הצבאי הבריטי מייקל הווארד להדגיש שבפתיחת מלחמה "הנקודה היא לא להיות צודקים, אלא להיות מסוגלים להשתנות

למידה מתוך חיכוך מבצעי היא כלי חיוני לנישור בין הכרת האתגר לבין הבנת משמעותו הרחבה ולפיתוח המענה להתמודדות עימו

כן הם נכנסו למלחמת העולם הראשונה בלי שבאות הבינו את השפעת האמצעים האלה על קרב היבשה. התוצאה הייתה אבדות רצחניות לחיילי הרגלים של כל הצבאות שמצאו את עצמם מסתערים שוב ושוב על גדרות תיל שמאחוריהן הוצבו מקלעים.²

- המפציצים נשאיו הטורפדו ומפציצי הצלילה היו מוכרים היטב לכל המעצמות הימיות ערב מלחמת העולם השנייה, אבל לא כולן הבינו את ההשפעה מרחיקת הלכת שיש להם על הקרב הימי ובמיוחד על אוניות השטח הגדולות.
- חיל הים הישראלי הכיר את יכולותיהם של טילי הים-ים (הסטי"לים שזכו לשם "ספינות שרבורג" החלו להיבנות בעבוד צה"ל ביולי 1965), אבל הכניס באוקטובר 1967 את המשחתת אילת לטווח הטילים של סטי"לים מצרים שהיו בגמל מורט סעיד, ואלה הטביעו אותה.

מגבלת הלמידה מנגד והלמידה מאירועים מצומצמים בבט"ש

הטענה העיקרית בנוגע למנהרות במבצע "צוק איתן" היא שצה"ל לא השכיל לתרגם את המודיעין שעמד לרשותו וכן את ההתנסות המצומצמת שהייתה לו עם מנהרות התקפיות לכדי הבנה של היקף האיום ושל משמעותו. טענת-הנגד שאני רוצה להעלות היא שללמידה מנגד (דהיינו למידה של תופעה מרוחקת ללא חיכוך עם האויב) יש מגבלות פנימיות, שלמעט במקרים חריגים, קשה לפרוץ אותן. על הקושי להבין את ההשלכות המערכתיות והאסטרטגיות של מידע מודיעיני נכתבו מחקרים רבים שעניינם הוא הפסיכולוגיה של המודיעין. אלה עוסקים, בין היתר, בהטיות חשיבה אנושיות בסיסיות (היוריסטיקות), בקושי להפריך תפיסות מושרשות ובקושי להבחין בחשיבותו של איום מבצעי מסוים בתוך מגוון רחב של איומים קיימים. לעיתים האתגר מובן, אך עקב הקושי למצוא לו פתרון, הבעיה מוחזקת עד כדי יצירת דיסוננס קוגניטיבי.

מובאות כמה דוגמאות היסטוריות כאלה. לאחר מכן מועלת הצעה לפתרון עקרוני של הבעיה ולפתרון ספציפי לצה"ל - באמצעות מבצעי למידה. הכוונה היא לסוג של מבצעי גירוי-תגובה שתכליתם לגבש את ההבנות של צה"ל בראשית העימות, עוד לפני הטלת הסד"כ העיקרי לפעולה. הטענה המרכזית המועלת במאמר היא כי למידה מתוך חיכוך מבצעי היא כלי חיוני לגישור בין הכרת האתגר לבין הבנת משמעותו הרחבה ולפיתוח המענה להתמודדות עימו.

בין ידיעה להבנה: השוואה בין אתגר המנהרות ב"צוק איתן" לאירועים דומים בעבר

הדוגמה הקרובה ביותר להמחשת הפער בין ידיעה להבנה היא המקרה של טילי הסאגר במלחמת יום הכיפורים. בטבלה 1 מוצג מה ידע צה"ל על טילי הסאגר ועל המנהרות ההתקפיות של החמאס לפני שהבין את משמעותם האמיתית עם פרוץ מעשי האיבה. כמו במקרה המנהרות, כך גם במקרה של טילי הסאגר: ידע על נושא מסוים - כולל ידע מפורט ממקורות מודיעיניים - ואפילו התנסות עצמית בהיקף קטן לא הביאו להבנה של עוצמת האיום ושל אופיה המערכתי של הבעיה.

ויש כמובן עוד דוגמאות רבות מההיסטוריה הצבאית למקרים שבהם ידיעה - לעיתים אף רחבה יחסית - לא התפתחה להבנה של משמעות התופעה ברמות המערכתיות והאסטרטגיות. להלן כמה דוגמאות כאלה.

- בעלות הברית המערביות הכירו את הדוקטרינה שגיבשו הגרמנים לפני מלחמת העולם השנייה להפעלת שריון. נציגים שלהן אף צפו בתרגילים שקיים צבא גרמני ושבהם הופעלו הטנקים באופן מרוכז בעוצבות גדולות. אף על פי כן הן לא הבינו את המשמעות של הגישה הגרמנית ברמה המערכתית וברמה האסטרטגית.
- לכל צבאות אירופה היו ערב מלחמת העולם הראשונה מקלעים, תותחים מהירי ירי וגדרות תיל. יתר על כן, מפקדי הצבאות האירופיים יכלו ללמוד - למשל ממלחמת האזרחים האמריקנית (1861-1865) - כיצד האמצעים האלה מקנים יתרון גדול להגנה על פני ההתקפה. אף על פי

תרשים: פעולה סתגלנית

כלל שהמלחמה נמשכת. בנסיבות האלה, כאשר כולם טועים בהתחלה, היתרון נוטה לצידם של אלה שמצליחים להתאים את עצמם לסביבה החדשה והבלתי מוכרת וללמוד מהטעויות שלהם. לכן המטרה היא לפתח את היכולת להבין זאת מהר כאשר מגיע הרגע הנכון".⁴

לכן יש להוסיף שאכן כמעט בלתי אפשרי לצפות בדיוק את אופי העימות העתידי, אבל רצוי שהפער בין התחזיות למציאות לא יהיה גדול עד כדי כך שאי-אפשר יהיה לעשות התאמות לאחר שהעימות פורץ.

אם נצא מנקודת ההנחה כי לא טעינו באופן בסיסי עד כדי כך שלא ניתן להסתגל למצב החדש שמתגלה לנו עם תחילת הלחימה, הרי שהמענה הוא בהסתגלות ובהשתנות.

לפי התפיסה של צבא היבשה האוסטרלי, על הצבא להיות מערכת סתגלנית שכן "המורכבויות של מרחב הלחימה הן כאלה שאי-אפשר להבין רק באמצעות ניתוח מרחוק. למעשה, הבנת מפורטות של המצב תגיע רק מפעולת גומלין עם הבעיה".⁵

בשונה מתהליך קבלת ההחלטות הידוע שנקרא מעגל OODA (ראשי תיבות של observe, orient, decide, act - צפה, נתח, [את המידע שאספת], החלט ופעל).⁶ הרי לפי הדוקטרינה של צבא היבשה האוסטרלי אין להתחיל בתצפית, דהיינו באיסוף מידע, אלא בפעולה, שכן רק היא מאפשרת ללמוד ולהבין את המאפיינים של שדה הקרב ולהסתגל אליהם. הסיבה: בעקבות הפעולה נאלץ היריב להגיב, וכך ניתן ללמוד עליו רבות.

"ברמה הטקטית זאת יכולה להיות פעולה שנועדה לדרבן תגובה מיידי שמנסה לפעול מתחת לסף ההבחנה של כוח היבשה. התגובה, לאחר שנבדקה בדקדקנות, מספקת רק מראה חלקי של המצב הטקטי האמיתי שהוא בעצמו נמצא במצב תמידי של שינוי. מהמראה החלקי הזה משתנות תוכניות כוח היבשה או עמדותיו לפי הצורך לפני נקיטת הפעולה הבאה. חזרות תכופות על המעגל

למידה והבנה. וכך נראה אפוא מעגל הפעולה של האוסטרלים: גירוי (פעולה) - למידה והבנה - תגובה (שהיא מתן מענה על סמך ההבנות שנוצרו באמצעות הפעולה). יש אפוא צורך לפתוח בפעולה כדי לגרות את האויב להפעיל את אמצעיו ואת שיטותיו מולנו, ללמוד מהתגובה שלו ולגבש פתרונות - בתחילה זמניים ולאחר מכן ממוסדים - למה שהתגלה (ארגון, אמצעי לחימה, שיטות לחימה, מתקני לחימה וכו').

לצורך יישום השלב הראשון של מעגל ההסתגלות יש לפי התפיסה של צבא היבשה האוסטרלי - להבחין בין שני סוגי מבצעים: מבצעים לגילוי (Discovery operations) ומבצעים להכרעה שבאים בעקבות המבצעים לגילוי.

"הפעולה הסתגלנית מכירה בכך שממדי הבעיה אינם ידועים לגמרי עד שאנו מדרבנים תגובה. מדובר בתהליך שחוזר על עצמו, המשלב גילוי ולמידה כדי להקל על ההסתגלות. אנו לומדים, ולפי הדרוש משנים את התנהגותנו. בקצרה, הפעולה הסתגלנית היא עניין של התנהגות נכונה להקשר. היא ניכרת במעגל ההסתגלות בדרך הזאת:

1. "פעל. כוח היבשה פועל בהתבסס על הבנה מוגבלת של המצב כדי לגרות תגובה מתוך כוונה ללמוד יותר על המערכת לפני הטלת הכוחות באופן מכריע. פעולותיו באות לידי ביטוי בצעדים האלה:
2. "פעולות גילוי. כדי לבחון את הבנת מרחב הלחימה שלו או לאשרה בוחן כוח היבשה את המערכת לצורך למידה. לדוגמה, לפני הטלת הכוחות להתקפה על מערך הגנה עשויים צוותים קטנים לנוע קדימה ולבחון את הגנות המערך כדי לאשר את הבנתם בנוגע למערך ואת תגובתו הצפויה של האויב למגע.
3. "פעולות הכרעה. לאחר פיתוח הבנה מספיקה על מרחב הלחימה, לרוב באמצעות מעבר אחד לפחות דרך כל מעגל ההסתגלות, עשוי כוח היבשה לבחור בפעולת הכרעה. בהטלת הכוחות לפעולת

הזה מאפשרות לכוח היבשה לפתח בהדרגה תמונה מלאה יותר של הבעיה הטקטית. כדי לתפוס את היוזמה ולהגן עליה על כוחות היבשה ללמוד בהתמדה ובמהירות ולהסתגל לפי הצורך למצב המתגלה. מציאות העימות הקיים והעתידי היא שקבוצות מאיימות ינסו בהתמדה לסגל את הטכניקות, את הנהלים ואת ההוראות שלהן מהר יותר משיוכלו אויביהן לנצל את נקודות התורפה שלהן תוך ניסיון בריזמי להשיג את נאמנות החברות שבהן הן פועלות או לכל הפחות את הסכמתן. לפיכך המלחמה המורכבת היא סביבת למידה תחרותית".⁷

דפוס הפעולה שעליו ממליץ צבא היבשה של אוסטרליה דומה מאוד למה שבצה"ל מכנים "מבצעי גירוי-תגובה", אך יש ביניהם הבדל: האוסטרלים מוסיפים בין הגירוי לתגובה גם

כמעט בלתי אפשרי לצפות בדיוק את אופי העימות העתידי, אבל רצוי שהפער בין התחזיות למציאות לא יהיה גדול עד כדי כך שאי-אפשר יהיה לעשות התאמות לאחר שהעימות פורץ

בתחומים של זיהוי תוואי המנהרות ושל השמדתן.

התרומה הצפויה של מבצעי למידה לאפקטיביות של הכוחות תהיה גדולה הרבה יותר מהחסרונות המועטים שיש לדפוס פעולה כזה

המנהרות ההתקפיות ב"צוק איתן" הן דוגמה נוספת לפער שבין ידיעה מוקדמת להבנה מערכתית של בעיה מבצעית. המענה לפער אינו טמון בחיזוק המודיעין או בשינוי הכשרת המפקדים, אלא בפתוח היכולת ללמוד במהירות בתחילת העימות כדי להשתפר בהמשכו. הלמידה הזאת, אשר תעמוד על דפוסי הפעולה של האויב ותביא לבחינת הצורך בהשתנות, היא לחם חוקן של מפקדות בכירות במערכת המבצעית ובוודאי שבמערכת המוסדית שבונה את הכוח. בסוגי עימותים, שבהם ישנה האפשרות להוציא אל הפועל מבצעים מוגבלים לצורך למידה לפני הפעלת עיקר הסדר, יהיה רצוי מאוד לעשות זאת. התרומה הצפויה של מבצעי למידה לאפקטיביות של הכוחות תהיה גדולה הרבה יותר מהחסרונות המועטים שיש לדפוס פעולה כזה. גם יש לזכור שדפוס פעולה כזה מאפשר למקסם את היבטיו האנושיים של היתרון האיכותי של צה"ל.

תודות לכל הרבים שהעירו את הערותיהם למאמר - מחטיבת תוה"ד באמ"ק, ממרכז דדו וממחלקת תוה"ד בזרוע היבשה

הערות

1. ניתוח מפורט של הפתעת הסאטריט ושל ההתאוששות ממנה ראו בספר **על הנחישות**, מערכות, 2007.
2. על מה שידעו מפקדי הצבאות לפני מלחמת העולם הראשונה לעומת מה שהבינו מכך ראו את המאמר של קובי סגל "הכתובת הייתה על הקיר" שמתפרסם בניסיון הזה בעמודים 62-69.
3. פינוע ההתאבדות הראשון בתוך הקו הירוק היה בעפולה ב-6 באפריל 1994. מחבל מתאבד פוצץ מכונת תופת לאחור שצמד לאוטובוס של אחד. בפיצוץ נהרגו 8 בני אדם, 55 נפצעו.
4. Thomas E. Ricks, *The Generals: American Military Command from World War II to Today*, Penguin Press, 2012, p. 139.
5. "מערכה סתגלנית", **הצפית** 69, תוה"ד, 2011.
6. את מעגל OODA פיתח קולונל ג'ון בירד על סמך הניסיון שצבר בעת שהיה טייס קרב במלחמת קוריאה. ראו: <http://goo.gl/7KRev>
7. **מערכה סתגלנית**, עמ' 43.
8. **שם**, עמ' 47-46.

פעולה מקדימה ומוגבלת לצורכי למידה עלולה לפגוע בהפתעה, למעט במקרה כזה, הרי בכל שאר המצבים נראה שלגישה הזאת יכולים להיות יתרונות משמעותיים בתחום של הפיכת הידיעה להבנה.

ייתכן שהרעיון המוצע ייתקל בהתנגדות תפיסית הקשורה להתבססותה של תפיסת הפעולה מנגד בצה"ל בכלל. התפתחות אמצעי החישה בעשורים האחרונים איפשרה לצה"ל להגביר באופן משמעותי את יכולתו לאסוף מידע באמצעות תצפית מנגד - למשל באמצעות לוויינים, כלי טיס בלתי מאוישים ומגדלי תצפית בגבולות. בד בבד הלכו ודעכו היכולות לאסוף מידע מתוך מגע, בין היתר משום שיחידות סיור ביבשה הפכו בהדרגה ליחידות תצפית. ההרגל לקבל מידע מנגד על האויב, ללא צורך בפעולות הכוללות מגע איתו, הכרוכות מטבע הדברים בסיכון לכוח, יכול להביא להתנגדות לרעיון של מבצעי למידה. בפעולות הראשונות נגד המנהרות ההתקפיות במבצע "צוק איתן", הגם שלא הוגדרו "מבצע למידה", היו סממנים של יישום הרעיון הזה. כפי שהוכיחה הפעולה הזאת, יש מצבים שבהם אין תחליף לחיכוך עם הבעיה המבצעית כדי להפוך ידע להבנה - הן בנוגע לאופיה הפרטני של הבעיה והן בנוגע לאופי המענה.

המנהרות ההתקפיות בצוק איתן הן דוגמה נוספת לפער שבין ידיעה מוקדמת להבנה מערכתית של בעיה מבצעית

סיכום

בין המלחמות אנו נדרשים להשקיע מאמצים רבים ללמידת האויב - שיטות הפעולה שלו והארגונים שהוא צפוי להעמיד בפנינו - כך שנוכל לבנות בהתאם לכל אלה את כוחנו. לשם כך אנו נדרשים ליכולת להפוך ידיעה טקטית להבנה מערכתית וליכולת לפתח מענה מתאים בזמן קצר ככל האפשר.

על המנהרות ההתקפיות בעזה ידע צה"ל לפני מבצע "צוק איתן", אך כנראה לא הבין את משמעותן בהיבט המערכתי (ויש הטוענים - האסטרטגי). למרות זאת, כבר בתחילת המבצע, כאשר התפתחה הבנה בנוגע למשמעותן, הוא ידע להשתנות, להתאים את דפוסי פעולתו ולתת לרן מענה - בעיקר

הכרעה מכיר כוח היבשה בכך ששיפורים נוספים לדרך הפעולה שלו צפויים להתבסס על הבנה משופרת של הבעיה שתמוח על ידי פעולת גומלין מולה או מפעולות האויב" (ראו את התרשים).⁸

המענה הפרטני - יישום הגישה במבצעי צה"ל

בהנחה - שתוקפה איך ספור פעמים בהיסטוריה הצבאית - שגם בפרוץ המבצע הבא יהיה צה"ל בפערי ידיעה ו/או הבנה בנוגע לדרכי הפעולה של האויב, ובהתבסס על המערכת הצה"לית להפקת לקחים תוך כדי לחימה (שפועלת החל ממבצע "חומת מגן" וששופרה במהלך מלחמת לבנון השנייה והמבצעים האחרונים בעזה), ההצעה היא לפתוח את המבצע (או את המלחמה) הבאים בפעולות שנועדו ללמוד את האויב לפני הפעלת הסדר"כ העיקרי. לדוגמה:

- מטס גילוי ולמידה בפתחת הלחימה שנועד לבחון את יעילות ההגנה האווירית של האויב. מטס הפתיחה הזה צריך לצאת אל הפועל במועד שיאפשר למידה והפקת לקחים לפני הגל המרכזי של התקיפות האוויריות.
- פשיטה על מתחם לחימה מבוצר של האויב כדי ללמוד אילו חידושים הוא אימץ בתחום של אמצעי הלחימה ושל שיטות הלחימה.
- הפעלת אמצעי לחימה, שצה"ל מייחס לו יעילות רבה, באופן ממוקד כדי ללמוד על יעילותו בפועל.

הפעולות האלה יהיו מעין משמר קדמי - או מקבילתו האווירית - לצה"ל כולו בהיבט הלמידה. לפעולות האלה תהיה תכלית כפולה: פגיעה ישירה באויב ולמידה מתוך המגע עימו. הן צריכות להיות מלוות במערך למידה שייפיק את הלקחים מהמפגש הראשוני עם האויב ויעבירם במהירות לשאר הכוחות. את הפעולות האלה יש להוציא אל הפועל כך שישתירו ככל הניתן את החידושים שצה"ל הכניס בשיטות הלחימה שלו כדי להגביל את יכולת הלמידה של האויב. לעיתים יהיה צורך להפעיל הונאה במהלך המבצע כדי להגביל את יכולת הלמידה של האויב.

דרך הפעולה שהוצעה היא בעייתית ליישום, אם הפעולה הראשונה של צה"ל אמורה להיות בהפתעה ורחבת היקף, כיוון שבמקרה כזה

עם הגב לחומת מגן

**האינתיפאדה השנייה:
כך ניצחה ישראל באיו"ש
והפסידה בעזה**

מסיבות שונות נמנעה ישראל מלייצב את המצב ברצועת עזה באותו האופן שבו היא עשתה זאת ביהודה ושומרון במבצע "חומת מגן". התוצאה: הידרדרות ביטחונית חמורה בדרום וסבבי עימות קשים אחת לשנתיים בערך

ברק וערפאת בקמפ דיוויד | הוויתורים מרחיקי הלכת שהציג ראש הממשלה אהוד ברק העבירו את הכדור למגרשו של יושב ראש אש"ף, יאסר ערפאת, והוא החליט לפנות לאסטרטגיה חלופית שבאה לידי ביטוי בפתיחתה של האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 נגד ישראל

סרן ג'
קצין מודיעין

מדוע בוטל "מגן הבית" - מבצע ההמשך ל"חומת מגן"?

התחזקות החמאס בעזה

השם "מגן הבית" אינו מוכר לרוב הגדול של תושבי ישראל, שכן זהו שמו של מבצע ההמשך שאמור היה לצאת אל הפועל בעקבות "חומת מגן" ואשר נועד להשיג בעזה את מה שהשיגה "חומת מגן" באי"ש. אולם בסופו של דבר הוא בוטל. הנימוק הרשמי לביטולו היה ממצאי תחקיר שממנו עלה שתשתיות הטרור ברצועה לא היו מעורבות בפיגוע מסוים שאירע בראשון לציון - פיגוע שחשבו כי ישמש העילה המיידית לציאה למבצע. אולם הסיבה האמיתית לביטול המבצע הייתה התפיסה הרווחת בישראל שמבצע לטיהור עזה מתשתיות הטרור יהיה הרבה יותר מורכב ויקר מאשר המבצע שנוהל באי"ש.¹¹ אולם אין פירושו של דבר שעזה שכנה לבטח: בתגובה לפיגועים חוו ארגוני הטרור שם את נחת ארועה של ישראל. בעבור הפת"ח המוחלש בעזה היו אלה מכות ניצחות.¹²

טרם "חומת מגן" הזהיר ראש הביטחון המסכל בעזה, מוחמד דחלאן, את ערפאת כי אם לא ייפח את כוחו לעצור את הנהגת החמאס בעזה, יחל בתוך זמן קצר מבצע ישראלי באי"ש. מהדברים האלה עולה כי דחלאן העריך שביכולתו של הפת"ח להתעמת עם החמאס. כמו כן עולה מהדברים האלה שהאזהרה העריכה נכון את המצב הנפיץ. עם זאת, במקרים הבודדים שבהם פעל הפת"ח כדי להגביל את פעילות החמאס, התברר לו - לאחר כמה הקזות דם הדדיות - שבפועל קיים שוויון כוחות בין שתי התנועות.¹³

באחד המקרים הצליח הפת"ח לתווך בין ישראל לג'יהאד האסלאמי. בעקבות התיווך היה החוזה לישראל חלקי גופתו של חייל צה"ל שנהרג בפיגוע הגמ"ש ב-11 במאי 2004 (6 הרוגים). הפיגוע הזה ופיגוע הגמ"ש שאירע למחרת (5 הרוגים) היו נקודת שבר מבחינת ישראל שכן הם המחישו את המחיר שהיא תיאלץ לשלם בניסיון לעצור את ייצור הרקטות ברצועת עזה - ייצור שמחיש את כוחם העולה של ארגוני הטרור ברצועה.¹⁴ הסיכון ההולך וגדל לעורף בישראל מרצועת עזה התברר פעם נוספת בהמשך השנה כאשר חמאס אגדווי חללי אל-קאצא בעיצו פגיגות התאבדות כפול במלך אשדוד. מטרתם הייתה לפגוע בעתודות

במרס 2002 יצא צה"ל למבצע "חומת מגן" וכבש את יהודה ושומרון מחדש. הוא עבר מעיר לעיר, ממחנה פליטים אחד למשנהו ועקר את תשתיות הטרור מהשורש. יותר מ-12 שנים חלפו מאז, והגדה המערבית שינתה כליל את פניה

"חומת מגן" באי"ש

מבצע "חומת מגן" כוון בראש ובראשונה נגד הרשות הפלסטינית, שבה ראה השלטון בישראל אחראית לפרוץ האינתיפאדה השנייה ולכן גם הטיל עליה את האחריות לבליתמנה. ככל שרבו טביעות אצבעותיה בזירות הפיגועים, כן החריפו תגובות ישראל.⁵ מעורבותה של הרשות הפלסטינית באינתיפאדה השנייה הייתה בשלושה מישורים: הסכמה בשתיקה לפעילותם של ארגוני הטרור, ובראשם החמאס והג'יהאד האסלאמי הפלסטיני (גא"ס),⁶ סיוע ישיר לארגוני הטרור האלה וייזום פעולות טרור, למשל באמצעות גדודי חללי אל-קאצא שבהם פעלו, בין היתר, שומרי ראשו של יאסר ערפאת. גדודי חללי אל-קאצא קיבלו תקציב מהרשות הפלסטינית וניצלו אותו כדי להוציא לפועל פיגועים.⁷

ב-27 במרס 2002 אירע הפיגוע במלון פארק בנתניה בעת שנערך בו ליל הסדר. "טבח ליל הסדר" יזעזע את דעת הקהל בישראל, ויומיים לאחר מכן גייס צה"ל אלף חיילי מילואים ויצא למבצע "חומת מגן" שבמהלכו נכבשו מחדש הערים ומחנות הפליטים באי"ש בתוך ארבעה שבועות.⁸ המוקטעה ברמאללה, שממנה פעלה הנהגת הרשות הפלסטינית, הושמה במצור כבר בראשית המבצע, ומשרדה ברחבי הגדה הותקפו. גורלם של ארגוני הטרור האחרים היה דומה: הלחימה שהתנהלה מבית לבית המיטה על תשתיותיהם חורבן.⁹ בתום המבצע נמנו 265 הרוגים פלסטינים ו-7,000 עצורים.¹⁰

מבוא

כישלון המגעים בין ישראל לפלסטינים בקמפ דייוויד בקיץ 2000 סימן את סופו של תהליך השלום שהושק באוסלו ב-1993 ואשר השאיר אחריו תקוות גנוזות וקורבנות רבים בשני הצדדים. הוויתורים מרחיקי הלכת שהציג ראש הממשלה אהוד ברק העבירו את הכדור למגרשו של יושב ראש אש"ף, יאסר ערפאת, והוא החליט לפנות לאסטרטגיה חלופית שבאה לידי ביטוי בפתיחתה של האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 נגד ישראל.¹ זו החלה באלימות עממית, אך עברה עד מהרה לטרור חסר אבחנה בכל שטחי ישראל שגבה קורבנות והטיל את צילו על כלכלת ישראל.

במרס 2002 יצא צה"ל למבצע "חומת מגן" וכבש את יהודה ושומרון מחדש. הוא עבר מעיר לעיר, ממחנה פליטים אחד למשנהו ועקר את תשתיות הטרור מהשורש. יותר מ-12 שנים חלפו מאז, והגדה המערבית שינתה כליל את פניה: השקט נשמר בדרך כלל, הכלכלה הפלסטינית והישראלית התייצבו, וגופי המודיעין הפלסטיניים, משוקמים וזקופים קומה, פועלים בתיאום עם ישראל לאבטחת הריבונות הפלסטינית.²

בספטמבר 2000 הצטרפה גם רצועת עזה לאינתיפאדה השנייה, אך בזכות הגדר שהקיפה אותה ובלמה הוצאת פיגועים משטחה, היא נותרה זמן מה זירה משנית לאי"ש.³ ישראל נמנעה מלפעול בעזה במסגרת "חומת מגן", ובתוך כמה שנים, עם התעצמות גורמי הטרור בשטחה של הרצועה והרחבת השימוש בתווך התת-קרקעי ויבירי רקטות, גבר האיום על יישובי הדרום, ואורח החיים בהם שובש כליל הכר.⁴

בדצמבר 2008 יצאה ישראל למבצע "עופרת יצוקה", שבו הפעילה עוצמת אש שגדולה עשרות מונים מזו שהופעלה ב"חומת מגן". ביולי 2014 יצאה ישראל למבצע נוסף - "צוק איתן" - שהיה ממושך יותר, קטלני יותר ויקר יותר מ"עופרת יצוקה", ועוצמת האש שהופעלה בו עלתה בהרבה על זו שהופעלה ב"עופרת יצוקה".⁵ אף על פי כן, בשלהי 2014 עזה היא עדיין איום ביטחוני חמור על ישראל, ושלטון החמאס בה נראה יציב מאי פעם. במאמר נידונה השאלה מדוע נוצר הבדל כה גדול בין שתי הזירות.

חמאס איפשר לו להשלים את המעבר מארגון טרור למיליציה צבאית למחצה הערוכה בחטיבות מרחביות. בהיעדרן של ישראל ושל הפת"ח מהשטח הרחב חמאס את השימוש במנהרות לביצוע פיגועים נגד מוצבי צה"ל בגבול הרצועה והגביר את הירי התלול מסלול על יישובי עוטף עזה ובכך עיצב מציאות חדשה ולחלוטין ידועה מראש.¹⁵

מבצע "עופרת יצוקה"

ב-2008 לבדה נפלו על יישובי הדרום 3,000 רקטות, וישראל נדחקה אל מבצע "עופרת יצוקה" שהחל ב-27 בדצמבר. על אף שהמבצע תוכנן מראש, חלפו שלושה ימים עד שגובשו יעדי מעבר ליעד הראשוני של "שיפור המצב הביטחוני". היעד החדש שגובש היה השמדת

מבחינה צבאית היה מבצע "עופרת יצוקה" תצוגה של יכולות צה"ל שלאחר מלחמת לבנון השנייה: במבצע הפעיל צה"ל שפע של חימוש מדויק, תורת לחימה משוכללת לשטח בנוי ותיאום רב-זרועי מורכב. לאלה נוספו מודיעין איכותי בהכנה למבצע ובמהלכו

הנשלטת באמצעות טרור ופועלת לייצא אותו כאילו בכך תלוי קיומה. ואמצעים להגנת הטרור לא חסרו: מאות אלפי טונות של חומרי נפץ, אלפי רקטות ופצצות מרגמה, טילי נ"ט ונ"מ - כל אלה עשו את דרכם מאיראן, בים ובמדבר הסודאני והמצרי ולבסוף במערכת המנהרות מסיני לרצועה. חופש הפעולה של

נפט של ישראל - יעד אסטרטגי ראשון במעלה.¹⁶

בתגובה לירי הגובר מרצועת עזה יצאה ישראל למבצעים עצמיים לחיפוש שטחים, להריסת בתים ולהרג מחבלים. ככל שגבר השימוש בכוח, כך גברה המתיחות של ארגוני הטרור לפעול. במקביל המשכיה ממשלת אריאל שרון לקראת לפת"ח לחזק את שליטתו ברצועה. ספק אם בישראל האמינו שהוא באמת מסוגל לכך, ואפשר שהקריאות האלה לפת"ח היו אליבי למדיניות של ישראל שלא להיגרר להתערבות עמוקה ברצועה. שרון לא גיבה את הדרישה הזאת מהפת"ח במתן סיוע כלשהו ולמעשה מנע את חימוש הפת"ח.¹⁷ את הוואקום שנוצר למעשה ברצועה מיהרה לנצל הזרוע הצבאית של חמאס כדי להכות שם שורש. עד מהרה היא לבשה צורה של צבא עממי, נערכה לנשל את הפת"ח מהשלטון ברצועה והרחיבה את פעילותה נגד ישראל.

ההתנתקות - גזר דין מוות לפת"ח ברצועה

בעוד התחרות בין חמאס לפת"ח הולכת ומחריפה, ירתה למעשה ישראל את יריית הזינוק לקראת המלחמה הגלויה בין שתי התנועות האלה על השלטון בעזה באשרה באוקטובר 2004 את תוכנית ההתנתקות החד-צדדית. אלא שיריית הזינוק הזאת נורתה היישר לעבר רגליו של הפת"ח: מהרגע שבו אושרה תוכנית ההתנתקות הגביר חמאס את מאמציו לבנות את כוחו ולהוציא אל הפועל פיגועים נגד ישראל כדי ליצור את הרושם שהיא נסוגה בלחץ הארגון ולבצר בדרך הזאת את אתוס הניצחון. וחמאס הצליח בכך - כפי שעולה מניצחונם בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית בינואר 2006.

בהמשך השנה סיפק כישלונה של ישראל במלחמת לבנון השנייה השראה לחמאס ליישם בשטחו את המודל האפקטיבי של חבאללה להתמודדות עם יריב עדיף, ובכלל זה המעבר לתוֹך התת-קרקעי. ביוני 2007 מימש חמאס את העוצמה הרבה שצבר והשתלט צבאית על הרצועה לאחר שכבש במהירות את מוקדי הכוח של הפת"ח והוציא להורג רבים מפליליו.¹⁸

השתלטות חמאס פתחה עידן חדש בתולדות הרצועה. זו הפכה במהירות למדינה אסלאמית

אנשי חמאס בעזה | בעוד התחרות בין חמאס לפת"ח הולכת ומחריפה, ירתה למעשה ישראל את יריית הזינוק לקראת המלחמה הגלויה בין שתי התנועות האלה על השלטון בעזה באשרה באוקטובר 2004 את תוכנית ההתנתקות החד-צדדית. אלא שיריית הזינוק הזאת נורתה היישר לעבר רגליו של הפת"ח

חייל צה"ל ליד הגדר הנבנו הרצועה | הישני הגדר שהקיפה את הרצועה איפשרו לישראל לטמון את ראשה באדמה - אותה האדמה שבה החל החמאס לחפור מערכת מסופת של מנהרות

המודיעין הישראלי על נוכחות בשטח, ועם פרוץ האינתיפאדה השנייה פעל לשדרגתו. מקורות אנושיים בעומק ארגוני הטרור הושכמו ממרבצם והיו בסיס למודיעין אינטימי בזמן אמת. המודיעין הזה איפשר לצה"ל להרחיב את פעילותו המבצעית ככל שרבו הפיגועים בעורף. חופש הפעולה הישראלי לאחר "חומת מגן" התרחב עוד יותר ואיפשר תגובה בזמן קצר למודיעין - ראשוני ככל שיהיה - ובסדר כוחות נרחב וגמיש בכל מקום בגדה.²³ ממד נוסף של השליטה המודיעינית ושל יכולת התגובה בשטח היה הרחבת ההשפעה על הפת"ח והיכולת לדרבן אותו לפעול נגד איומים עולים. ישראל לחצה כל הזמן על הרשות הפלסטינית לפעול לייצוב השטח ולהימנע משחרור פעילי טרור שהיו אסורים בבתי הכלא שלה. ככל שהעמיקה השליטה הישראלית בשטח, כך דעך הטרור באיו"ש, והרשות הפלסטינית, שמוסדותיה הביטחוניים שוקמו, נטלה את המקל מידה של ישראל. מנמט הייצוב באיו"ש איפשרה תהליך איטי של "אורח" פעילות הבט"ש הישראלי, דהיינו היא איפשרה לעבור לפעולות שיטור בעצמות נמוכה - אך פעילות והרסניות מבחינת החמאס

ככל שהעמיקה השליטה הישראלית בשטח, כך דעך הטרור באיו"ש, והרשות הפלסטינית, שמוסדותיה הביטחוניים שוקמו, נטלה את המקל מידה של ישראל

הישיגים מוגבלים בלבד: חוסלו חבר בהנהגה המדינית, שר הפנים וראש מנגנון ביטחון הפנים, אך אף לא אחד מראשי הזרוע הצבאית. כ-800 מחבלים נהרגו במבצע, אך אלה היו שיעור זעום מסדר כוחו של החמאס. כמו כן נהרגו במבצע יותר מ-300 בלתי מעורבים - מה שהביא לסיום המבצע בשל החשש מלחץ בין לאומי. ב-17 בינואר 2009 החלו חיילי צה"ל לסגת מהרצועה בסכמם מבצע צבאי מזהיר בקול ענות חלושה.²²

ההבדלים בין פעילות צה"ל באיו"ש וברצועה

גם במאפייני הביטחון השוטף ניכרו פערים משמעותיים בין איו"ש לעזה. ראשית, באיו"ש נכחו צה"ל והשב"כ באופן קבוע באמצעות מגוון של מקורות ושל מאחזים בערים ובכפרים. על אף מסירת שטחים לידי הרשות הפלסטינית בעקבות הסכמי אוסלו, שמר

התשתיות שבהן עשה חמאס שימוש כדי לתקוף אזרחים ישראלים, ובמילים אחרות: לעצור את הירי תלול המסלול. הפגיעה בחמאס ובשלטונו ברצועה לא נכללה ברשימת היעדים, ובכל מקרה האופציה של כיבוש מחדש של הרצועה נשללה לחלוטין והוסרה מסדר היום.¹⁹ מבחינה צבאית היה מבצע "עופרת יצוקה" תצוגה של יכולות צה"ל שלאחר מלחמת לבנון השנייה: במבצע הפעיל צה"ל שפע של חימוש מדויק, תורת לחימה מושכלת לשטח בנוי ותיאום רב-זרועי מורכב. לאלה נוספו מודיעין איכותי בהכנה למבצע ובמהלכו.

פתיחת המבצע במתקפה אווירית נרחבת בעקבות הונאה דיפלומטית הכתה בתדהמה את חמאס.²⁰ אלא שהמערכה האווירית באה לחפות על הססתו במהלך הקרקעי (שהחל ב-3 בינואר), ולהבדיל ממבצע "חומת מגן", שבו מצא את עצמו צה"ל שולט בשטח בתום הקרבות, מבצע "עופרת יצוקה" הסתיים ללא הישגים קרקעיים חשובים.²¹

דומה למלחמת לבנון השנייה, גם במהלך "עופרת יצוקה" הפחית האויב את הירי הרקטי - אך זה היה פועל יוצא של רצונו לחסוך בחימוש ולהתמיד בירי במשך כל ימי הלחימה. גם בהיבט של הפגיעה בהנהגת החמאס נרשמו

נשיא מצרים, עבד אל-פתאח אל-סיסי | פרשן כלכלי: "אם אל-סיסי יתמיד במדיניותו נגד חמאס, ייתכן שינתץ את תבנית ההסלמות והמצצעים מול רצועת עזה שמלווה אותנו מאז 2007"

באיו"ש.²⁴

בעזה, לעומת זאת, הפעילות השוטפת של צה"ל לבשה מאפיינים צבאיים ולא דמתה כלל לפעולות שיטור. ישראל לא כבשה את הרצועה ולא נכחה בעומק השטח. היקף האמל"ח המצוי בשטח, מגוון האיומים בזירה המורכבת והצפופה והחיכוך הבלתי נמנע חייבו פעילות צבאית חריפה.²⁵ במצב הזה התפתחות האיום על תושבי ישראל הייתה ברורה, והתגובות הישראליות הלכו והחריפו כפי שהומחש במבצע "ימי תשובה" באוקטובר 2004 שבמהלכו נהרגו 126 פלסטינים בתוך זמן קצר.²⁶

מבצעי הסיכול הממוקד גבו מחיר דמים יקר, בין אם משום שעצם השימוש בטילים מפלספורמה מוטסת נגד בני אדם בשטח צפוף עלול ליצור נזק סביבתי ובין אם משום שהמורכבות בביצועם פתחה מרחב לטעויות אנוש ולתקלות טכניות. המורכבות הזאת הייתה ברורה לחמאס, והוא השתדל להוסיף עליה באמצעות העתקת פעולותיו אל קרבת מוסדות אזרחיים כמו בתי חולים ובתי ספר. נוסף על כך הוא הגביר את אמצעי ביטחון השדה של פעיליו, במיוחד לאחר חטיפתו של גלעד שליט ב-2006.²⁷ לעומת זאת באיו"ש הפך הסיכול הממוקד (שהחל ביוני 2001) למיותר בתוך חודשים ספורים בשל הנוכחות של צה"ל ושל השב"כ בשטח.²⁸

מורכבות מבצעית לא הייתה המכשלה היחידה. ב-18 באוגוסט 2011 ביצעו ועדות ההתנגדות העממית פיגוע מורכב נגד כלי רכב פרטיים ואוטובוסים בדרך לאילת. שעות ספורות לאחר הפיגוע חוסלו מתכנניו בתקיפה אווירית. מהתבטאויות של בכירים ישראלים ומחיסולם של מתכנני הפיגוע זמן קצר לאחר שזה יצא אל הפועל, ניתן להסיק שהמחבלים הבכירים האלה היו "על הכונת" בעוד מועד. הפער הזה שבין יכולת הסיכול לבין היכולת לממשה הבלט את חולשתה של תפיסת הביטחון ש"מנגד" בעזה, שבה כל פעולה יכולה לצאת אל הפועל רק לאחר הוכחת ערכיות עליונה, איום מידי ואי-הימצאות של בלתי מעורבים ביעד.²⁹

הגדר שעשתה את ההבדל

הבדל משמעותי נוסף בין איו"ש לעזה נוגע לתיחום אזור הלחימה, בתקופת האינתיפאדה

השנייה לא הייתה הגדה מוקפת בגדר ביטחון - מה שאיפשר למחבלים מתאבדים להגיע בקלות רבה לעורף של ישראל. את הרעיון להקים גדר הפרדה סביב איו"ש העלה לראשונה ראש הממשלה יצחק רבין כדי לתת מענה ביטחוני ופוליטי אם ייכשלו השיחות עם אש"ף. על אף כי ברור היה לכולם שהשיחות הגיעו למבוי סתום, חלפה יותר משנה, שבה נהרגו כמעט אלף ישראלים, עד שממשלת שרון אישרה את בניית הגדר ב-2002. אף שחלקה הדרומי של הגדר עדיין לא הושלם, היא הפכה למרכיב חיוני באסטרטגיית ההגנה של ישראל: היא הביאה לשינוי המציאות הביטחונית מעבר

לקו הירוק ולפיכך גם בתוכו.³⁰ אחותה הבוגרת של גדר ההפרדה באיו"ש מנעה כבר בשנות ה-90 של המאה הקודמת חדירת מפגעים מעזה. במהלך האינתיפאדה השנייה בלמה הגדר ביעילות רבה - בשילוב אמצעי הגנה מתקדמים נוספים - חדירת מחבלים מגבול הרצועה.³¹ אלא שהישיג הגדר שהקיפה את הרצועה איפשרו לישראל לטמון את ראשה באדמה - אותה האדמה שבה החל החמאס לחפור מערכת מסועפת של מנהרות. עיר הנמלים העזתית סיפקה לחמאס מסתור ותווך להעתקת כוחות - גם לתוך שטח ישראל. חטיפת גלעד שליט ב-2006 הייתה גולת הכותרת של פיגועי המנהרות ההתקפיות.

לחדש את מאגר הטילים שהושמדו או נורו במהלך "צוק איתן". כמו כן יכול החמאס לחדש את המנהרות ואף להחזיר את ציר ה"ח" לשימוש - גם בתנאי "החנק" המצרי.

תריסר שנים לאחר "חומת מגן" ניתן לקבוע כי באיו"ש הוכנסו הטרור בכוח הזרוע באמצעות שילוב של אלמנטים הגנתיים והתקפיים, שכללו, בין היתר, מבצע טיהור נרחב ועמוק, הקמת גדר הפרדה יעילה וניהול ביטחון שוטף בעל מאפיינים של שיטור, לעומת זאת, בעזה לא התקיים מבצע עמוק, הגדר הייתה לסכר שבו נעוצה ידה של ישראל, והביטחון השוטף נע בין העדרות מהשטח לבין נוכחות אלימה בו.

כאמור, מדיניותו החדשה של השלטון במצרים - גם אם יתמיד בה - רק מאריכה את פרק הזמן הדרוש לארגוני הטרור כדי לשקם את עצמם ברצועת עזה. לכן רצוי שישראל תנצל את פסק הזמן הממושך יותר הצפוי לה לאחר "צוק איתן" כדי להיערך כיאות לסבב הבלתי נמנע הבא - הפעם בעומק הרצועה.

סיכום

באמצעות מבצע "חומת מגן" הצליחה ישראל לכבוש מחדש את איו"ש, ליצור בסיס לחימה שוטפת הנוכחת בשטח, אך בעלת מאפיינים אזרחיים הממתנים את החיכוך. באמצעות תיחום זירת הלחימה בגדר הפרדה - גם אם חלקית - הוסיפה ישראל ממד הגנתי יעיל. הפעולות האלה הביאו לפגיעה אנושה בטרור באיו"ש.

מבצעי "עופרת יצוקה" ו"צוק איתן" הוכיחו כי הפעלת כוח מסיבית אינה חלופה למבצעי עומק ובכך רק החמירו את המאזן הביטחוני ברצועה

בעזה נמנעה ישראל ממבצע עמוק ומעולם לא ביססה נוכחות ביטחונית המאפשרת לה שליטה ממשית בשטח. פעילות הביטחון השוטף נוהלה בשל כך באמצעים אלימים ובלתי יעילים לבלית הטרור מעזה. מבצעי "עופרת יצוקה" ו"צוק איתן" הוכיחו כי הפעלת כוח מסיבית אינה חלופה למבצעי עומק ובכך רק החמירו את המאזן הביטחוני ברצועה. גם המצור הצבאי שהטילה ישראל לא היה בו כדי למנוע את המשך התעצמותו הצבאית של

המהפכה שפקדה את מצרים בינואר 2011 ועליית האחים המוסלמים לשלטון סתמו את הגולל על ההתגייסות של מצרים למלחמה בהברחות והפכו את סיני לאוטונומיה כלכלית ואידאולוגית במסגרת הג'יהאד העולמי

הגולל על ההתגייסות של מצרים למלחמה בהברחות והפכו את סיני לאוטונומיה כלכלית ואידאולוגית במסגרת הג'יהאד העולמי. הדבר בא לידי ביטוי בזהותם הבדואית (והלא פלסטינית) של מבצעי הפיגוע בדרך לאילת.³² אף שסיני הפך למחסן נשק גדול ממדים של עזה, ואף שהעברתו לרצועה נעשתה ללא שום קושי, העדיפה ישראל להפנות משאבים יקרים לפתרון הבעיה באמצעות גיוס העולם למאמץ סיועני על פני מאות אלפי קמ"ר של מים ושל מדבר במקום להתמודד עם רצועת גבול בת 11 ק"מ ששכנה ממש מתחת לאפה.³³

במבצע "צוק איתן" נוכחה ישראל לדעת איזה מאגר מדהים צבר לעצמו החמאס במהלך השנים. 4,594 טילים ופצצות מרגמה שיגר הארגון במהלך 50 ימי העימות,³⁴ וההערכה היא שברשותו נותרו עוד אלפי טילים שבהם לא עשה שימוש.

אולם מהבחינה המדינית חל שיפור גדול במבצעי של ישראל: ב-3 ביולי 2013 הדיח גנרל עבד אל-פתאח א-סיסי את נשיא מצרים מוחמד מורסי, איש האחים המוסלמים, ותפס את השלטון. לאחר שניצח בבחירות הושבע א-סיסי לנשיא ב-8 ביוני 2014. מיד לאחר שתפס את השלטון יצא א-סיסי למאבק בגורמי הטרור האסלאמיים בסיני וכן בבעל בריתם, החמאס. במסגרת המאבק הזה פתח צבא מצרים במבצע לחיסול המנהרות והמחברות בין הרצועה לסיני. ניתוק הרצועה ממאגרי הנשק בסיני מבטיח רגיעה ממושכת יותר אחרי "צוק איתן" מכפי שהושגה אחרי "עופרת יצוקה" ו"עמוד ענן" (14-21 בנובמבר 2012). וכפי שכתב פרשן כלכלי: "אם א-סיסי יתמיד במדיניותו נגד חמאס, ייתכן שינתץ את תבנית ההסלמות והמבצעים מול רצועת עזה שמלווה אותנו מאז 2007".³⁵ אולם גם ההזדמנות הזאת שנקרתה לישראל צמיח רק להאריך את משך הזמן הדרוש לחמאס כדי לשקם את עצמו, שכן יש לו כיום יכולות ייצור מרשימות שמאפשרות

קדמו לה פיגועים קשים נגד מוצבי צה"ל החל מ-2004.³²

שימוש במנהרות נעשה גם לשם חציית גבולה של עזה עם מצרים ומשם לישראל דרך הגבול הפרוץ של מצרים עם ישראל במסלול שזכה לכינוי ציר ה"ח". הפיגוע בדרך לאילת באוגוסט 2011 היה דוגמה בולטת לשימוש במסלול הזה.³³ אולם חפירה מתחת לגדר לא הייתה ברירתה היחידה של עזה. מערך הרקטות של החמאס, של הג'יהאד האסלאמי ושל ועדות ההתנגדות הלך ותפח באין מפריע והפך לאסטרטגיית הפעולה המרכזית נגד ישראל.³⁴ האיום מתחת לגדר, מעליה ובציר ה"ח" נשען על התעצמות חמאס שהתאפשרה בשל חיבורה ההדוק של עזה לסיני. החיבור הזה, שהיה קיים גם תחת עינו הפקוחה של צה"ל עת שהה על ציר פילדלפי (הגבול בין הרצועה למצרים), הופקר לידי מצרים עם השלמת ההתנתקות ועבר ברובו לידי החמאס עם השתלטותו על הרצועה ב-2006. ב-2008 חמאס פער חור בחומה בין הרצועה למצרים והחל להכניס ישירות טונות של חומר נפץ. לאחר "עופרת יצוקה" הוא הגביר את מאמציו להשיג אמצעי לחימה מתקדמים ובעלי טווח משופר.³⁵

מערכת המנהרות איפשרה לארגוני הטרור להכניס גם כספים ולהוציא פעילים לאימונים בסוריה ובאיראן. למעשה הם הפכו את סיני למחסן האמל"ח של איראן שמבקשת להפוך את הרצועה לזרוע במאבקה נגד ישראל. כל זאת בסיוע הבדואים, שההברחות הם פרנסתם המרכזית.³⁶

אחת הציפיות ממבצע "עופרת יצוקה" הייתה כי יביא לגיוסן של מצרים ושל הקהילה הבין-לאומית למלחמה בצירי ההברחה של חמאס. כדי להשיג את היעד הזה אף נחתם הסכם עם ארה"ב עוד במהלך המבצע ואף נערכו בים סוף ספינה איראנית שהובילה אמצעי לחימה לרצועה. כן הותקפו שיירות אמל"ח בסודאן ובים האדום במהלך המבצע ולאחריו - פעולות שיוחסו לישראל. אלא שמצרים הותירה את תפוח האדמה הלוהט שהעבירה לה ישראל בהתנתקות בידי הבדואים בסיני. לא הייתה לה שום כוונה להתעמת איתם ולמנוע את המצב שבו סיני הוא העורף הלוגיסטי של הרצועה.³⁷

המהפכה שפקדה את מצרים בינואר 2011 ועליית האחים המוסלמים לשלטון סתמו את

חמאס וגם הגברת האיום על יותר ממיליון אזרחים בישראל.

הפער שבין הישגיה העימותיים באיו"ש לבין הכישלון בעזה נעוץ בכישלון המערכת הישראלית להיות דווקא את הישגיה שלה ולעמוד על מרכיביהם. סיבה נוספת לכישלון נעוצה בהיעדר תכנון אסטרטגי ארוך טווח. מהמודל של איו"ש עולה שמבצע צבאי גדול ועמוק הוא תנאי לקיום ביטחון שוטף יעיל, שכן הוא מאפשר "לאורח" את העימות ולהקטין את סיכון. ללא התנאים האלה גם מערך הגנה יעיל על בסיס גדר אינו מסוגל למנוע טרור, במיוחד לא נוכח הקרקע החולית של עזה ושל גבולה עם סיני. ללא תיחום יעיל של זירת הלחימה לא ניתן למנוע תהליכי התעצמות של הידיב.

מדוע נמנעה ישראל מלאמץ בעזה את המודל שפעל היטב באיו"ש? נראה שחברו כאן יחדיו כמה סיבות ובהן החשש מאבדות ומהאפשרות שבעקבות הכיבוש היא תאלץ לשלוט ברצועה. וכך עברה ישראל משיח על ביטחון לשיח על תחושת ביטחון ומשיח על הכרעה לשיח על משיכת זמן בין סבבי לחימה שמתחוללים בממוצע אחת לשנתיים. אפשר שהשינוי הזה ביחיד מעיד על כך שישיראל חשה שהפסיסט הביטחון שלה פשטה את הרגל בעידן הלוחמה האסימטרית וכי היא אינה יכולה לעצב את המציאות באמצעות הפעלת כוח. במילים אחרות: ישראל איבדה את האמון ביכולתה שלה להשיג הכרעה ברצועת עזה.

אבל האמת היא שבתולדות הסכסוך הישראלי-פלסטיני עוצבו בכוח הזרוע תהליכים רבים - החל מהקמת המדינה למרות ההתנגדות האלימה של הפלסטינים, עבור דרך כיבוש הגדה המערבית ב-1967 וגירוש אש"ף מלבנון ב-1982 וכלה בהכרעתו בשתי איתניאדות: הכרעה שדירבנה אותו ללכת לדרך הפשרה. אפילו הקמת החמאס ותהליכי האסלאמיזציה בעזה היו קשורים ישירות להישגיה הביטחוניים של ישראל מול אש"ף והעולם הערבי.

אין ספק שלחימה מבית לבית ברצועה תסב אבדות רבות בנפש. אולם באותה הנקודה שבה החולט שלא לצאת למבצע בעזה מיד אחר "חומת מגן" נשאלו אותן השאלות והועלו אותם הטיעונים. החלופה דאז הייתה המצב היום. מהי החלופה כיום? ההתפתחויות ההיסטוריות שתוארו מבהירות כי מדובר

בפרטנציאל הרסני בקנה מידה אסטרטגי בעבור ישראל. מעבר לאבדות הכבדות שנגרמו לישראל ב"צוק איתן" - בלי שהושגה הכרעה - נגרמו לה גם נזקים כלכליים כבדים במיליארדי שקלים - מיליארדים שחסרים לכלכלתה כאוויר לנשימה. מסבב לסבב עולה אפוא המחיר שמשלמת ישראל בשל חוסר נכונותה להשיג הכרעה בעזה.

אז נכון, יכולת השיקום של החמאס בעזה נפגעה משמעותית בשל שינוי השלטון במצרים, אך מן ערב בין שהמציאות הנוחה הזאת תחזיק מעמד? והאומנם אנחנו מוכנים להפקיד את ביטחוננו בידי המצרים? הדבר היחיד שאנו יכולים לדעת בוודאות גמורה על סמך ההיסטוריה הקרובה הוא שחמאס ימשיך לדבוק בדרך הטרור - באוויר, בים, ביבשה ומתחת לבישה.

ישראל הוכיחה יכולת ביטחונית לשנות את המציאות בהתבסס על חוסן אזרחי מרשים ועל לחימה ללא פשרות בלי לוותר על ביקורת עצמית ועל נורמות מוסר גבוהות. היא גיבשה חזון מדיני מפורק ולמוד ניסיון וזכתה למעמד בין לאומי הנהנה מהבנה וממתן אשראי גדול מכפי שהיא בחרה לנצל, בתנאי שיוביל לשינוי המציאות ויפתח צוהר לתהליך מדיני. אך במקום לפעול הציבה את עצמה ישראל עם הגב לחומת המגן שצירה באיו"ש. החומה הזאת הולכת ונסדקת מפיצוץ לפיצוץ שמקורו בעזה. האשראי הבין לאומי אוזל בשל תהליכים היסטוריים המעצבים את המזרח התיכון ואת העולם, ויש לפדותו בהקדם, שהרי החלופה היא אובדן שותף פלסטיני ברישח בזירה הפוליטית וריבוי הידיבים והאתגרים בזירה הביטחונית.

הערות

1. יוסף מסעב. **חן החמאס**, מודן, כ"שמן, 2010. עמ' 137, 146, 141-140.
2. Michael Oren, "West Bank Success Story," *The Wall Street Journal*, 13 August, 2009, <http://goo.gl/uGyGJf>.
3. שלומי אלדר. **עזה כמות**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2005. עמ' 151.
4. The Operation in Gaza, Intelligence and Terrorism Information Center, 29 July, 2009, <http://goo.gl/ONduyA>, p. 1.
5. Charles Enderlin, *The Lost Years: Radical Islam, Intifada, and Wars in the Middle East*, 2001-2006, Other Press, New York, 2007, p. 36.
6. ענת קורץ, **מאבק בשתי חזיתות: התקוממות הפלסטינית בין מלחמת פנימית למלחמה בישראל**, אוניברסיטת תל אביב, 2008. עמ' 40.
7. מסעב. עמ' 146, 149-150.

8. קורץ, עמ' 41.
9. מסעב. עמ' 196, 198. עפר סמל'עזכאריאל, **חומת מגן שלי**, מערכות תל אביב, 2006. עמ' 33, 39-38.
10. Enderlin, pp. 119, 130, 142-144, 158.
11. יואל לימור ואיתן ריבן, "צירי" משאיר חתים במלואים להמתין להתפתחויות בעזה", *NRG*, 13 במאי 2002. <http://goo.gl/mXRUAu>.
12. Enderlin, pp. 125, 131.
13. Enderlin, pp. 120, 136.
14. אלדר, עמ' 227-228, 256.
15. Enderlin, pp. 229-230; *The Operation in Gaza*, p. 18.
16. אלדר, עמ' 189, 232-233, קורץ, עמ' 49.
17. ניה אביעד, "הזרוע הבכאית של חמאס ברצועת עזה: התפתחות דמוית פועלה וצפי", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 1, אפריל 2009. עמ' 6, 5-9. <http://goo.gl/107TfJ>.
18. גבריאל סיבון, "מהאיתניאדה השנייה דרך מלחמת לבנון השנייה למבצע עופרת יצוקה: מתוך מבטרת אחת", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 1, אפריל 2009. עמ' 28-27. <http://goo.gl/s1sbXg>.
18. משה יעקוב, "המרוץ של איראן להגמוניה אזורית", **המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה**, 2007. <http://goo.gl/xoKaMm>.
19. *The Operation in Gaza*, pp. 5, 15, 32.
20. "מלחמת וינצ'ון", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 3, דצמבר 2009. עמ' 34. <http://goo.gl/EP9Nmb>.
20. אביעד, עמ' 5; ירום ישיציר, "המשמעות ולקחים צבאיים של אירועי הטרור הקומקומים בעקבות המערכה בעזה", **עדן אסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 4, פברואר 2009. עמ' 53. <http://goo.gl/pCnECE>.
21. דן מרגלית, **התפתחות**, כותרת זמורה ביתן, אור יהודה, 2009.
22. *The Operation in Gaza*, p. 33; 11-10. עמ' 22.
23. **מסעב**, עמ' 176-218; **נאום משה יעקוב בכנס הרצליה**, 2003. <http://goo.gl/K6MeRt>.
24. Enderlin, pp. 163, 271-272. עמ' 178, 168.
25. רובי סיבל, "מבצע עופרת יצוקה והחוק הבין לאומי", **עדן אסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 4, פברואר 2009. <http://goo.gl/zb4xq0>.
26. אלדר, עמ' 271.
27. סילמאן אל-שאאפי, **השבט מבט מעזה**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2009. עמ' 63, 58, 72-72.
28. Enderlin, p. 245. עמ' 214; **מסעב**, עמ' 164.
29. **חדשות הטרור והסכסוך הישראלי-פלסטיני**, חל"מ 22-17 באוגוסט 2011. <http://goo.gl/hdHmrU>.
30. David Makovsky, *A Defensible Fence: Fighting Terror and Enabling a Two-State Solution*, Washington Institute for Near East Policy, 2004, p. 195, 191. עמ' 16.
31. **מקובקבי**, עמ' 7.
32. **אל-שאאפי**, עמ' 14; *The Operation in Gaza*, p. 29.
33. **חדשות הטרור והסכסוך הישראלי-פלסטיני**, עמ' 2, 3.
34. **מרגלית**, עמ' 196; אביעד, עמ' 7-6.
35. קורץ, עמ' 49; שירות הביטחון הכללי, **הברחת אמל"ח לרצועת עזה מאיראן דרך סודאן וסיני**, מאי 2011. <http://goo.gl/TV3ImI>.
36. Enderlin, pp. 266-267; *The Operation in Gaza*, p. 23.
37. ש"כ: **הברחת אמל"ח**.
38. ירון ישי, "מסמך דו-סודי לוקחים את הגורל בידים", *ynet*, 26 במרץ 2009. <http://www.ynet.co.il/Article.aspx?ArticleId=125>.
39. אילנה, "חסימי הדרגים ותוצאות המבצע", **עדן אסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 4, פברואר 2009. <http://goo.gl/KdHmrU>.
38. **שב"כ הברחת אמל"ח**, ירון ישי, "חקיקר הפיגוע: מבטלים מצרים, הכוחות מצלמות", *ynet*, 24 באוגוסט 2011. <http://goo.gl/zLMC3>.
39. צבי מאהל, "בסיס יוראני בסיני", *ynet*, 19 באוגוסט 2011. <http://www.ynet.co.il/Article.aspx?ArticleId=125>.
40. "מסמכים 50 מי לחימה במספרים", **אתר מאקו**, 26 באוגוסט 2014. <http://goo.gl/SSgdkd>.
41. דרור פסקין, "עבר אצל פלחא א'סיסי נשיא מצרים", **כלכליסט**, 26 בספטמבר 2014. <http://goo.gl/zot5V0>.

ארבעה אבות ובכל זאת יתום

לפי פקודות מטכ"ל לארבע מפקדות יש אחריות להפעלת מערך ההגמ"ר. התוצאה: מערך ההגמ"ר נופל בין הכיסאות. ההמלצה: להטיל על פיקוד העורף להיות הסמכות המקצועית והאחראי לבניין הכוח

מפת ההתיישבות, אלא גם לפי כושר העמידה של היישובים השונים.

רוב היישובים הפגינו רוח לחימה למופת ואימתו בכך את ההנחה שעמדה מאחורי הקמתם של היישובים המוצבים: לאדם שמגן על ביתו ועל משקו יש מוטיבציה כפולה ומכופלת להילחם בחיורף נפש ולא לוותר. נוסף על כך, תושבי היישובים המותקפים הכירו היטב את סביבתם - מה שהקנה להם יתרון על האויב שפלש מבחוץ.

מקומם הנוכחי של היישובים בהגנת הארץ

ההגנה המרחבית נותרה אבן יסוד בתפיסת ההגנה של ישראל גם לאחר מלחמת העצמאות.

מוקחל"ר (מפקדת קצין חיל ראשי להתגוננות אזרחית ולהגנה מרחבית) הוקם פיקוד העורף.

מקומה ההיסטורי של ההתיישבות בהגנת הארץ

משחרר ההתיישבות בארץ ישראל, עוד לפני קום המדינה, נאלצו המתיישבים היהודים להגן על עצמם ועל רכושם. בכל יישוב ראו מעין מוצב שצריך להיות מסוגל להדוף כל איום. התפיסה הזאת עמדה למבחן עליון במלחמת העצמאות, שבה נאלצו יישובים רבים - במיוחד בשלבים הראשונים של המלחמה - לעמוד לבדם מול התקפותיהם של צבאות ערב. בסופו של דבר עוצבו גבולות הארץ במידה רבה לא רק לפי

"ואם עוד בינתיים לא קראו לך להגמ"ר... זה סימן שאתה צעיר כמו יום אביב בהיר" (מתוך השיר "סימן שאתה צעיר" שכתב יוסי גמזו ב-1966)

מבוא

עד מלחמת המפרץ ב-1991 הייתה בישראל חלוקה ברורה למדי בין חזית לעורף: בחזית נלחמו, ואילו העורף שכן לבטח וכמעט לא נפגע. זה השתנה במלחמת המפרץ הראשונה, כשסדאם חוסיין שיגר לעבר העורף בישראל 39 טילי סקאד. בעקבות המלחמה הזאת החל העורף לקבל תשומת לב מיוחדת, ובמקום החיל שהיה מופקד עליו, ואשר נקרא עד אז

שחזור של יישוב "חומה ומגדל" בתל-עמל | משחרר ההתיישבות בארץ ישראל, עוד לפני קום המדינה, נאלצו המתיישבים היהודים להגן על עצמם ועל רכושם. בכל יישוב ראו מעין מוצב שצריך להיות מסוגל להדוף כל איום

סא"ל (מיל') יוסי עופר
חונך הנמ"ד במרכז לאימון מפקדות (מרא"ם)

על פי תורת הלחימה של צה"ל ליישובי הספר שמור מקום במאמץ הבלתימה והמנגנה בעת מלחמה ועוד יותר מכך - בשמירה על הביטחון השוטף

את ההגנה על יישובי הספר באמצעות יחידות צבא שיהיו מוצבות בהם דרך קבע ושייקראו יחידות הגנה מרחבית (הגמ"ר), כל יחידה כזאת - כך נקבע - תהיה בפיקודו של קצין ההנחיה הייתה שלוחמי ההגמ"ר והקצין המפקד עליהם יהיו תושבי היישוב שעליו הם מגויסים. במקרה שביישוב מסוים אין די אנשי מילואים - כך הוחלט - יושלם החסר באמצעות אנשי מילואים מיישובים סמוכים. כל יחידת הגמ"ר שהוקמה נקראה "אזור", ומפקדה נקרא מפקד אזור (מא"ז). על קבוצה של יישובים פיקד חבל, והוקמו חבלים כפריים ועירוניים. בתרגום לשפה הצה"לית המקובלת, כל חבל היה פלוגה, ואילו מפקד חבל היה תפקיד שמקביל למפקד פלוגה (מ"פ). כל מפקדות החבלים היו כפופות לחטיבות המרחביות (חטמ"רים), ואלה היו כפופות לאחד משלושת הפיקודים המרחביים (צפון, דרום ומרכז).

במלחמת יום הכיפורים נפל דבר. יישובים ברמת הגולן שהותקפו על ידי צבא סוריה פנו מיושביהם ולא השתתפו בהגנה ובלחימה. היו שטענו כי זוהי ההוכחה לכך שבמלחמה מודרנית לא יכולים להשתלב יישובים אזרחיים, שכן זוהי מלאכתו של צבא מקצועי בלבד. אולם בצה"ל הסיקו את המסקנה ההפוכה: שצריך דווקא לחזק את יכולתם של היישובים להתגונן באמצעות הוספת אמצעי לחימה מגויסים.

לאחר מלחמת יום הכיפורים החלה תנופת התיישבות ביהודה ושומרון. להגנת היישובים החדשים הוקמו גדודי ההגמ"ר שלוחמיהם היו תושבי היישובים החדשים. גדודי ההגמ"ר היו גדודי חי"ר לכל הדבר: לצד השמירה על הביטחון השוטף ביישוביהם הם עסקו

על פי תורת הלחימה של צה"ל ליישובי הספר שמור מקום במאמץ הבלתימה והמנגנה בעת מלחמה ועוד יותר מכך - בשמירה על הביטחון השוטף. יישובי הספר משולבים במערך של צה"ל, ובהיות תושביהם - לפחות בחלקם - כוח לוחם ובולם, הם מאפשרים לצה"ל להגיב במהירות רבה על הפתעות מקומיות.

מיקום היישובים והמבנה שלהם גם מאפשרים להם להשתלב במתן סיוע לוגיסטי ומוראלי ליחידות צה"ל. בשל כך יכולים היישובים שמאורגנים במסגרת ההגנה המרחבית לשמש בסיס לחימה וזינוק לפעולות יוזמות של צה"ל. הסכנה של חדירה פתאומית ומפתיעה של האויב לתוך שטח המדינה עדיין לא התפוגגה. כדי לבלום את הסכנה הזאת יש צורך לבנות מערך הגנה לעומק. לפיכך צריכה ההגנה המרחבית להיות בנויה לא בקווים דקים בגבולות העימות אלא בעומק החזית בשילוב עם כוחות צה"ל. למעשה, כל היישובים בארץ צריכים להיות משולבים במערך ההגנה בגלל ממדיה הקטנים של ישראל ומשום שניסיונות החדירה יכולים לבוא מכל כיוון שהוא - גם מגבולות של שלום. הסיבה לכך היא, כמובן, אובדן המשילות ההולך ומחריף במדינות הגובלות בישראל.

כדי שכוחות ההגנה המרחבית יוכלו למלא את ייעודם ואת משימותיהם חייבים לעמוד לרשותם ביצורים, כוח אדם, אמצעי לחימה, מזון ומים. הכוחות האלה צריכים להיות מסוגלים לנהל כמה ימי לחימה בכוחות עצמם בלי לקבל סיוע כלשהו - באש, בכוח אדם ובלוגיסטיקה - כדי לפנות את צה"ל לחלוטין לטיפול בגזרות בעייתיות.

בגלל התפקיד החיוני שמיעדים ליישובים בהגנה על הארץ, יש לוודא - בעת תכנונם של יישובים חדשים - שהם ימוקמו בשטחים שחולשים על צירי תנועה ופריצה אפשריים של האויב. נוסף על כך יש לשים לב שהיישובים החדשים מוקמים במקומות שיקלו עליהם לעמוד באופן עצמאי במערכה. כמו כן יש להקים רשת של סיוע בין היישובים השונים וליצור מערך הגנה בעומק התואם את שיטות הלחימה המקובלות.

הארגון של ההגנה המרחבית

למרות השטחים הנרחבים שנוספו לישראל במלחמת ששת הימים הוחלט לאחריה לחזק

בפעילות ביטחון שוטף מוחזקה להם, למשל בלבנון - ממש כמו כל גדוד חי"ר אחר בצה"ל. כך קרה שלצד גדודי ההגמ"ר ביהודה ושומרון המשיכו לפעול בחלקי הארץ האחרים יחידות ההגמ"ר שנקראו "אזורים" ו"חבלים" - בהתאם למבנה שנקבע לאחר מלחמת ששת הימים. בסוף שנות ה-80 הוחלט שכל יחידות ההגמ"ר יהיו בעלות מבנה אחיד, ולפיכך פורקו גדודי ההגמ"ר, וגם ביהודה ושומרון אורגנו יחידות ההגמ"ר באזורים ובחבלים. אולם גם בעקבות הרפורמה הזאת לא הייתה ההגנה המרחבית ביהודה ושומרון כבשאר המדינה, שכן הוקמו בהם פלוגות הגמ"ר ניידות שנועדו בעיקר לאבטח את הצירים.

לאחר זמן מה הוצאו פלוגות ההגמ"ר הניידות ממערך ההגמ"ר והיו הבסיס להקמת גדודי חי"ר קל שהוכפפו לחטיבות המרחביות. ב-2004 נעשה שינוי ארגוני נוסף במבנה ההגמ"ר - הרביעי מאז מלחמת ששת הימים. במסגרת השינוי הזה נקראו יחידות ההגמ"ר בשמות הצה"ליים המקובלים: כיתה, מחלקה, פלוגה וכו' - מה ששם קץ לתחושה כאילו מדובר ביחידות חוץ-צה"ליות. במקביל הוקטן מאוד הסד"כ של יחידות ההגמ"ר. לפי המבנה החדש אזור (יישוב) הפך למחלקה, המא"ז הפך למפקד מחלקה (מ"מ), החבלים הפכו לפלוגות, ומפקדיהם היו למפקדי פלוגות (מ"פים). נוסף על כך בכל חטיבה מרחבית הוקם גוף מטה בפיקוד סגן-אלוף שנקרא "מכלול הגמ"ר", והוא הופקד על בניין הכוח של פלוגות ההגמ"ר. כמו כן הוא ייצג את ענייני ההגמ"ר והערך בחטיבה המרחבית ובאוגדה המרחבית.

ההגמ"ר בפקודות הצבא

על פי פקודת מטכ"ל מ-29 ביוני 2004, יש להגנה המרחבית שני תפקידים מרכזיים:

1. לשמש כוח תגובה מידי להגנה על יישובים מפני איומים קרקעיים.
 2. להגן על האזרחים מפני ירי תלול מסלול - ובכלל זה טילים, רקטות ופצצות מרגמה - ומפני איומים מהאוויר.
- מאותה הפקודה גם עולה שלהגמ"ר הקדמי (שביישובי הספר) אחראיות 4 מפקדות שונות:
1. האחראית הכוללת להפעלת כוחות ההגמ"ר הקדמי מוטלת על הפיקוד המרחבי הרלוונטי.

(דהיינו שאותם האנשים משרתים יחד באותן היחידות לאורך זמן). למציאות הזאת יש השפעה שלילית על מורל החיילים והקצינים בהגמ"ר.⁵ במעל רק הפיקודים המרחביים נותנים הנחיות מקצועיות להגמ"ר, אף שלפי פקודות מטכ"ל על מפקדת זרוע היבשה ועל פיקוד העורף להיות המנחים המקצועיים של ההגמ"ר.⁶ אין גוף שדואג להשלים את המחסור בלוחמים ובקצינים.⁷ לפלוגות ההגמ"ר אין מפקדה ייעודית שאחראית רק להן.⁸ בניית מרכיבי הביטחון ביישובים (כמו גדר, שערים, רכב ביטחון ומחסן נשק), שאמורה להיות ליבת העיסוק של מערך ההגמ"ר, נעשית במעל - במקרים רבים - על ידי פיקוד העורף באמצעות הרשויות המקומיות וללא מעורבותו של מערך ההגמ"ר.

סיכום: כיצד ניתן לשפר את תפקוד ההגמ"ר?

- פיקוד העורף הוא הגוף הצבאי המקצועי היחיד שאחראי - לפי פקודות מטכ"ל - להגנת היישובים. לכן יש לעשות צעד נוסף ולקבוע שפיקוד העורף הוא החיל שאחראי להגמ"ר: מנחה אותו מקצועית ומתאם את פעולותיו. משמעות הדבר: כל קציני ההגמ"ר צריכים להיות כפופים מקצועית לפיקוד העורף. באחריות פיקוד העורף לדאוג להכשרתם של הקצינים, לקידומם ולשיבוצם.
- יש להפוך את מכלול ההגמ"ר החטיבתיים למפקדות גדודים שתחת פיקודם יהיו פלוגות היישובים.
- יש לדאוג לכך שפלוגות ההגמ"ר יהיו אורגניות, ושהאורגניות שלהן תישמר באימונים ובתעסוקה המבצעית. יש לאמן אותן בהתאם למשימות המוטלות עליהן.
- יש להתאים את תקני כוח האדם ביחידות ההגמ"ר לדרישות המבצעיות ולהשלים את התקנים שייקבעו.

המאמר מוקדש לבן אחותי, סמל אביעד דותן ז"ל, שנהרג בכיסופים ב־2002

פיקוד העורף הוא הגוף הצבאי המקצועי היחיד שאחראי - לפי פקודות מטכ"ל - להגנת היישובים. לכן יש לעשות צעד נוסף ולקבוע שפיקוד העורף הוא החיל שאחראי להגמ"ר: מנחה אותו מקצועית ומתאם את פעולותיו

המבצעים. אולם לטענתי למרות ריבוי האבות - ואולי דווקא בגלל ריבוי האבות - ההגמ"ר הוא יתום, ואין שום גורם שבאמת לוקח עליו אחריות. הדבר בא לידי ביטוי - בין היתר - בתופעות הבאות:

1. קציני ההגמ"ר מוצנחים לתפקידיהם ללא הדרכה ראויה, ללא הכשרה מספקת ובלי שצברו ניסיון בתחום שעליו הם מופקדים. הסיבה לכך היא שעד להעברתם לתפקידי פיקוד בהגמ"ר הוכשרו הקצינים בתחומים אחרים ומילאו תפקידים שרובם לא היה להם קשר להגמ"ר.
2. למערך ההגמ"ר בפיקוד אין גוף במטכ"ל שאליו הוא יכול לפנות כדי לדרוש אמצעים, אימונים, תעסוקות וכד'.
3. כמה מהיחידות של מערך ההגמ"ר עדיין לא קיימו אימוני הקמה בהתאם לפקודת הארגון מ־2004.
4. מערך ההגמ"ר אינו מתאמן ואינו מקיים הכשרות מקצועיות ותעסוקות אורגניות

2. האחריות לתחום הביטחון וההתגוננות האזרחית ביישובים מוטלת על פיקוד העורף (פקד"ר).
3. האחריות הכוללת לבניין כוחות ההגמ"ר - כולל קביעתן של תוכניות ההכשרה ושל גרף האימונים - מוטלת על מפקדת זרוע היבשה בתיאום עם הפיקוד המרחבי.
4. שרטוט גבולות הגזרה בין יחידות ההגמ"ר השונות מוטלת על חטיבת המבצעים שבאגף המבצעים.
- על פי מפקדת זרוע היבשה (באמצעות מפקדת קצין צנחנים וחי"ר ראשי) יש להגמ"ר הקדמי שלושה ייעודים מרכזיים:
 1. מתן מענה מהיר למצבי חירום הנוצרים בעת שגרה (אירועי בט"ש).
 2. מתן מענה בעת מעבר משגרה לחירום - עד להחלפת כוחות התעסוקה המבצעית בכוחות מתמרנים.
 3. הגנה על היישובים.

אז מי באמת אחראי להגמ"ר?

מהסקירה שניתנה עד כה עולה שלמערך ההגמ"ר יש ארבעה אבות, דהיינו ארבע מפקדות שאחראיות להיבטים שונים של הפעלתו: הפיקוד המרחבי הרלוונטי (בהתאם ליישובים שבהם מוצבים כוחות ההגמ"ר), פיקוד העורף, מפקדת זרוע היבשה ואגף

יישוב מפונה במהלך מלחמת יום הכיפורים ברמת הגולן | במלחמת יום הכיפורים נפל דבר. יישובים ברמת הגולן שהותקפו על ידי צבא סוריה פונו מיושביהם ולא השתתפו בהגנה ובלחימה. היו שטענו כי זוהי ההוכחה לכך שבמלחמה מודרנית לא יכולים להשתלב יישובים אזרחיים, שכן זוהי מלאכתו של צבא מקצועי בלבד

מרחבים של פחד מפני טילים ורקטות

המפה של מרחבי ההתרעה שפירסם פיקוד העורף במהלך מבצע "צוק איתן" עלולה להיות הגורם המרכזי שמעצב בעתיד הקרוב את ההתיישבות בנגב המערבי והצפוני. רק שלום או הרתעה יציבה יוכלו להחזיר שיקולים גיאוגרפיים – לכללים לפיתוח הנגב

שבה קיימת מפה כזאת של מרחבי התרעה, שהיא בעצם מפה של מרחבי פחד, הממוחשת את הסכנה האפשרית הקיימת לאוכלוסייה כה גדולה המתגוררת בחלק ניכר מהשטח הריבוני של המדינה. מפה כזאת היא בעצם יצירה קרטוגרפית ישראלית ייחודית המוסיפה ממד פסיכולוגי משמעותי לתפיסת המרחב במדינה על כל מרכיביו. אי לכך משמעותה וחשיבותה קיימות גם בעת הפסקת אש, משום שגם אז אין כל ביטחון שהירי לעבר ישראל מרצועת עזה ייפסק לחלוטין.

מאפייני הפחד ומרכיביו

מהו מרחב פחד? בספרו המפורסם Landscapes of Fear כותב הגיאוגרף הסיני אמריקני Yi-Fu Tuan¹, בין היתר, שהפחד מורכב משני מתחים הפועלים בריזמית: הבהלה והדאגה. הבהלה עולה במקרה של הפתעה סביבתית מסוכנת החוזרת ונשנית מעת לעת. התגובה האנושית כלפיה היא הניסיון להילחם בה או לברוח מפניה. הדאגה היא התחושה או ההרגשה לקראת בואה של סכנה אפשרית, אף על פי שלא תמיד נמצא גורם סביבתי מוחשי המצביע ישירות עליה.

אזורי התרעה ממוקדים יותר כדי להאריך את זמן ההתרעה של נפילת טיל או רקטה ולמקד אותו כדי לאפשר לאזרחים לתפוס מוחסה ולהפחית במידת האפשר את מספר הכניסות למקום מוגן. ארבעת מרחבי ההתרעה של עוטף עזה כללו את שטחי הנפות המנהליות רחובות, אשקלון ובאר שבע, שאוכלוסייתן מונה 1.7 מיליון בני אדם שהם כ-21% מאוכלוסיית ישראל.

יש לציין כי מאחר שאין כיום מדינה בעולם שאוכלוסייתה חשופה לאיום מתמיד ויזם-יומי של ירי טילים ורקטות ממקורות עוינים שמחוץ לגבולותיה הריבוניים, אין גם מדינה בעולם

מאחר שאין כיום מדינה בעולם שאוכלוסייתה חשופה לאיום מתמיד ויזם-יומי של ירי טילים ורקטות ממקורות עוינים שמחוץ לגבולותיה הריבוניים, אין גם מדינה בעולם, קיימת מפה כזאת של מרחבי התרעה, שהיא בעצם מפה של מרחבי פחד, הממחישה את הסכנה האפשרית הקיימת לאוכלוסייה כה גדולה המתגוררת בחלק ניכר מהשטח הריבוני של המדינה

מבוא

בעת מבצע "צוק איתן" פירסם פיקוד העורף מפה המציינת 31 מרחבי התרעה בישראל וזמני כניסה למקום מוגן, ובה דירוג של התרעות לאוכלוסייה המקומית בעת ירי של טילים ושל רקטות. מבין המרחבים האלה סומנו ארבעה בעוטף עזה המשתרעים בצורה קונצנטרית למחצה מרצועת עזה צפונה, מזרחה ודרומה. זמני הכניסה למקום מוגן חולקו לשבע דרגות, החל מכניסה מיידית באותם יישובים הסמוכים לגדר המערכת, עבור דרך 15 שניות ביישובים הנמצאים במרחק של 10 ק"מ מגבול הרצועה, 30 שניות ביישובים הנמצאים במרחק של 10-20 ק"מ, 45 שניות ביישובים שבמרחק של 20-30 ק"מ, דקה ביישובים שבמרחק של 30-40 ק"מ וכלה ביישובים שבהם יש בין דקה וחצי ל-3 דקות עד לכניסה למקום מוגן – בהתאם למרחקם ממוקד הירי.

מטרתה של המפה הזאת הייתה, כמובן, לעורר את מודעות האוכלוסייה המתגוררת במרכז הארץ ובדרומה לסכנה הנשקפת לה בעת אזעקת "צבע אדום" ולהאזין את התגוננותה בפרקי זמן קצרים ביותר. פיקוד העורף גם פיצל את מרחבי ההתרעה של המדינה ל-200

פרופ' אלישע אפרת
פרופסור אמריטוס בחוג לניאורפיה
באוניברסיטת תל-אביב, חתן פרס ישראל לחקר
הניאורפיה ל-2007

יותר מ-15% מהתושבים, ובאלה המרוחקים ממנה קילומטר או יותר נותרו פחות מ-50% "עם הקסאמים למדנו לחיות", אמר אורי סלע מניד"עם, "המנהרות זה עכשיו רעידת אדמה בשבילנו, תרתי משמע".²

התפנות של אוכלוסייה ממרחבים של פחד

במרחבים של פחד קיימת אפוא גם תופעה של התפנות עצמית של אוכלוסייה והתנתקותה ממקומה. אירוע כזה מתרחש כאשר נשקף אובדן פיזי וחברתי למרקם חיים, ויש לו מאפיינים דמוגרפיים, התנהגותיים ומרחביים ברורים. לפיכך מן הראוי לציון בהקשר הזה את המאפיינים הגיאוגרפיים והחברתיים של התהליך הזה על רקע התיאוריות הקיימות בנוגע להתפנות אוכלוסייה ממקומות יישובה, וזאת כדי להבין את המגמות האלה בנוגע לכל סוגי האוכלוסייה בישראל: דתיים, חילוניים, תושבי ערים וכפרים, מבוגרים וצעירים.

הספרות המדעית העוסקת בהתפנות של אוכלוסייה היא מועטת למדי, כך שדיון שיטתי בנושא הזה טבעי שיתייחס אל תחומים הלוקחים מהדמוגרפיה של ההגירה, הסוציולוגיה והפסיכולוגיה של התנהגות אוכלוסייה בתנאי לחץ וחירום ומוהגיאוגרפיה המרחבית בכל האמור בדגמים ובצורות התגוננות, ובהתאמתם לסביבתם החדשה. התחומים האלה עניינם בתופעות בלתי שגרתיות ובתגובותיהם של בני אדם אליהן.

מחקרים שיטתיים בנושאים הקשורים בפינוי אוכלוסיות פירסמו בראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת הדמוגרפים וילבור זלינסקי ולצ'ק קוסינסקי מארה"ב ואחרים.³ אלה בחנו את התופעה הזאת ברחבי העולם, בעיקר מאז מלחמת העולם השנייה ואילך, בייחוד בהיבטים המרחביים של התפנות אוכלוסייה ממקום מגוריה שנגרמה עקב סכנת מלחמה או אסון טבע העלולים להביא לאובדן חיים ורכוש. אומנם רוב המחקרים נסבו על התפנות אוכלוסייה מערים ולא מכפרים ומיישובים קהילתיים, אך מדובר בהכל בכל המקרים בהתפנות שנגרמה הלכה למעשה מכוח המציאות, ולכן הממצאים שעלו מהמחקרים

מסרת המפה הזאת היא לעורר את מודעות האוכלוסייה המתגוררת במרכז הארץ ובדרומה לסכנה הנשקפת לה בעת אזעקת "צבע אדום" ולהאזין את התגוננותה בפרקי זמן קצרים ביותר

מרחב של פחד הוא אפוא אזור שבו קיימים שני המרכיבים האלה בקרב האוכלוסייה המקומית, ובעקבות זאת פועל אצל הרצון להסן את הפחד - בין היתר בעזרת אמצעים פיזיים בשטח - כמו גבול, גדר, חומה ומקלט - שמסייעים לשרוד. יתר על כן, מלחמה היא בעצם מצב שבו עלולה תחושת הביטחון במוכר להתפוגג. יש שחשים בסכנה כאשר לא ברור אם קיימת היכולת להתמודד איתה בגבולות המוכר, ועל כן עולה הספק בביטחון - מה שגורם לפחד. הפחד אינו נובע ישירות מנפילת רקטות וטילים, אלא מן האופן שאלה פוגעים במוכר ובידוע השומרים על האדם בחיי היום-יום. הפחד עשוי להיות חלש יותר אצל מי שחש שהמלחמה צודקת ונוכח על פי אמונתו ובקרב מי שיש לו מידע ושלטת על סביבתו.

מובן שביטויי פחד, מתח ודאגה הם תגובות טבעיות, ואין לראות בהם תחלואה נפשית. עם זאת, ייתכנו מקרים, בעיקר בעת חשיפה ישירה לאירוע מסכן חיים, שבהם יכולות להתפתח הפרעות נפשיות המתאפיינות, בין היתר, בסבל רב ובפגיעה בתפקוד. בשבועות שלפני מבצע "צוק איתן" וכן במהלכו אכן נוצרו מרחבי פחד במדינת ישראל עם התופעות האלה שצוינו לעיל.

אוכלוסיית עוטף עזה נמצאה כבר כמה שבועות לפני המבצע ברמות שונות של פחד מרחבי בהתאם למרחקה ממוקדי הירי של הפצמ"רים ושל הקסאמים מרצועת עזה, ובוודאי שגם בימי המבצע עצמו. לעיתים היה זה פחד גלוי, ולעיתים היה זה פחד נסתר או מודחק, אך בכל מקרה היה פחד - על אף דבריהם של נציגי השלטון המקומי במרחבים האלה בנוגע לחוסן הנפשי של התושבים.

ניתן לראות במרחבים האלה מרחבי פחד על פי תגובות תושביהם באותה העת. "43 שנה אני גרה פה, ומועיל לא פחדתי כמו שאני פוחדת עכשיו", אמרה אורית, חברה בקיבוץ כפר עזה. "המפלצת הזאת שקוראים לה מנהרות, זה סרטן עם גרורות".

האפקט המיידי של הפחד הזה התבטא בהתחזקות זרם התושבים שעזבו את יישוביהם עד יעבור זעם. כמה יישובים התרוקנו כמעט כליל מתושביהם. בניד"עם סגרו את חדר האוכל עד לשובם של החברים, ככפר עזה הגיעו 30 סועדים בלבד. על פי ההערכות, נותרו ביישובים הצמודים לגדר המערכת לא

על קצב גידולה של האוכלוסייה בדרום הארץ. בעוד שהמדינה נוקטת מדיניות של פיזור האוכלוסייה ומעודדת התיישבות בחבל הארץ הזה, הרי המפה הזאת עלולה להאט את גידולם של יישובי הדרום בכלל ושל עיירות הפיתוח בפרט.

גם ההשקעות במפעלי תעשייה במערב הנגב עלולות להיות פחות אטרקטיביות בעיני משקיעים. אלה יירתעו קרוב לוודאי מלזום ולהשקיע במרחבים שהם מסוכנים ורגישים מהבחינה הביטחונית.

ללא גידול באוכלוסייה וללא השקעה מספקת במפעלים חדשים עלול לקטון גם היקף הבנייה הפרטית והציבורית למגורים ביישובי הדרום בשל ירידה בביקושים, ואילו ערכן של הדירות הקיימות עלול לרדת מפאת הימצאותן במרחבים הנמצאים בטווחי ירי של האויב.

הקיום הכלכלי של הקיבוצים ושל המושבים בעוטף עזה עלול אף הוא להיפגע בעתיד עקב פגיעות חוזרות ונשנות בעיבוד השטחים החקלאיים - מה שעלול לפגוע קשות ביבוליהם. במילים אחרות, אם עד התיבססו השיקולים לבינוי הדרום ולפיתוחו על שיקולים כמו המרחק ממרכז הארץ, הטופוגרפיה, טיב הקרקע, תנאי האקלים, הימצאות מקורות מים ונגישות תחבורתית, הרי עתה נוסף לכל אלה מרכיב חדש שלא הכרנו בעבר - הפחד המרחבי על גווניו. לראשונה נכנס אל שיקולי הבינוי והפיתוח גורם פסיכולוגי שעלול להשפיע על התכנון הפיזי האזורי ולשנות את סדרי העדיפות המסורתיות לפיתוח המקובלים בישראל. יש לראות בהופעת המרכיב הזה מחדל של ממשלות ישראל לדורותיהן שמצד אחד לא הצליחו ליצור תנאים של שלום ושל רגיעה עם הפלסטינים בכלל ועם אלה שברצועת עזה בפרט ומצד אחר לא הצליחו ליצור הרתעה אמינה שתמנע ירי על היישובים.

סיכום

מן האמור לעיל עולה שאזור הנגב המערבי והצפוני יצטרך לקבל בעתיד התייחסות שונה בבינוי ובפיתוח מכפי שקיבל בעבר. יתרונו של הנגב הוא במרחביו הפתוחים ובאירציותם המלא עד כה, אך חסרונו הגדול הוא בריחוקו היחסי ממרכז הארץ, בדלילות אוכלוסייתו, באקלימו המדברי ובהיעדר מקורות מים. לפיכך, לאור נסיבות העבר הקרוב, לא יכולה

קיים יחס ישר בין המצב הכלכלי-חברתי של האנשים לבין נכונותם להתפנות. במצב של עזיבה ושל התנתקות הדרגתית מקדימים בעלי האמצעים את היציאה מן המרחב

הכרוכים בכך, וגם תמיד יימצא גרעין קשה של מתיישבים אשר מראש לא ירצה להתנתק.

אולם חשיבות מיוחדת יש ליחס להתפנות הגיאוגרפית של אוכלוסייה הנאלצת להתפנות בגלל לחץ ביטחוני. ממצאי המחקרים בעניין הזה מעלים, למשל, שהנכונות להתפנות מיישוב או מאזור משתנה בהתאם למרחק שבו נמצא המוקד הגורם לה.

טווח ההתפנות של אוכלוסייה ממקום יישובה יהיה גדול יותר בקרב תושבים ארעיים מאשר בקרב תושבים ותיקים המושרשים במקומם. אולם ככלל, רוב המתפנים מעוניינים להתרחק, ככל האפשר, מהמקום המפונה, ולו רק עקב התסכול והסלידה מהאירוע שעברו. מתפנים הנוטשים את מקומם ואת אזורם והמעוניינים להמעיט, במידת האפשר, את השפעת ההתפנות עליהם, ואף להדחיקה ולהעלימה, יעשו זאת באמצעות הגדלת טווח התרחקותם ממקום האירוע.

הכרת הסביבה שאליה מתפנים וכן קשרים חברתיים עם קרובים ומכרים המתגוררים בה מבטיחים את הנכונות להתנתק, מגדילים את חופש הבחירה היכן להשתכן מחדש ומשפרים את בחירת מקום המגורים הזמני או הסופי. מהניסיון שנצבר בעולם גם עולה שהיעילות בהתפנות תושבים ממרחב מותנית בהכנה מוקדמת ובתכנון, ברמת הניהול של הביצוע ובמקורות הכספיים המוקצים לכך מטעם השלטונות. ככל שמרחב הפחד גדול יותר, כך ניתן לנהל את התפנות האוכלוסייה באמצעים טכנולוגיים מתקדמים יותר ולעשות זאת בצורה מסודרת יותר - אלא אם כן נקלע האזור למצב של פאניקה בלתי נשלטת בעקבות מטען רגשי, פוליטי, צבאי או לאומי של המתיישבים שקשה לרסנו.

שמעותה של מפת מרחבי הפחד

למפת מרחבי ההרתעה בישראל, שהיא בעצם מפת מרחבי הפחד לעניינו, יש משמעות רבה גם מעבר למטרתה המקורית בעת מלחמה. למשל, היא יכולה להשפיע בעתיד

האלה עשויים להיות רלוונטיים למדי לעניינו. מתוך הממצאים האלה עולה, למשל, שמשפחות גרעיניות נוטות להתפנות כיחידה אחת, אלא אם כן קובעים זאת התנאים המיוחדים אחרת ומכריחים אותן להפריד לזמן מוגבל בין נשים וילדים לגברים, בעיקר מטעמי ביטחון. נשים וילדים נוטים להתנתק מהר יותר ממקומם מאשר גברים צעירים בגילאי העבודה ומאשר משפחות ללא ילדים או בודדים. אנשים מבוגרים וזקנים נוטים פחות להתנתק ממקומם משום שאינם נמצאים לרוב בכוח נידות, ולפעמים אין להם אמצעים פיזיים או כספיים למטרה הזאת. למבוגרים יש זיקה חזקה יותר אל מקום מגוריהם, הם יותר שמרנים ופחות בעלי עניין רגשי לפתוח בחיים חדשים במקום אחר.

במחקרים האלה גם נמצא שהמיועדים להתפנות מעדיפים, בדרך כלל, להתנתק מרצונם ולא תחת לחץ, אולם למעשה קשה מאוד להשפיע על אוכלוסייה המיועדת להתפנות לעשות זאת בעוד מועד ובאזור הדרגתי. גם כאשר השלטונות מכשירים ומכינים את האוכלוסייה לכך, אין בה היענות רבה ונכונות לכך. הדבר נובע מהזיקה הרגשית החזקה של התושבים אל הבית, אל השכונה ואל חברים וקרובים.

כמו כן נמצא שקיים יחס ישר בין המצב הכלכלי-חברתי של האנשים לבין נכונותם להתפנות. במצב של עזיבה ושל התנתקות הדרגתית מקדימים בעלי האמצעים את היציאה מן המרחב. הם אף יכולים להרשות לעצמם לשכור או לרכוש מגורים זמניים עד שיחליטו על יעד מגוריהם הקבוע. גם אנשים בעלי השכלה נוטים לעשות זאת משום שהם מסוגלים לרכוש מידע רב על הנעשה ועל הצפוי, ולהם גם מידע רב יותר בנוגע לאפשרויות של שיקום חיים מחדש.

ניסיון התפנות קודם של תושבים מקשה מאוד על נכונותם להתפנות בשנית משום שכמעט שלא ניתן להניע אנשים לעבור חוויה כזאת יותר מפעם אחת. מידת הרצון והשאפה של אוכלוסיית מתפנים לחזור אל האזור שממנו נאלצו לצאת תלויה, בדרך כלל, בעוצמת הטראומה שהפינוי גרם לה. ככל שזו הייתה גדולה יותר, כן פוחתת הזיקה אל המקום שממנו נאלצה להתנתק, אם כי יימצאו תמיד מי שירצו לחזור לשם בכל מצב על אף הקשיים

ילדים שפונו מקיבוץ נירים במהלך מבצע "צוק איתן" מתארחים בקיבוץ משמר-העמק | מהניסיון שנצבר בעולם עולה שהיעילות בהתפנות חושבים ממרחב מתנית בהכנה מוקדמת ובתכנון ברמת הניהול של הביצוע ובמקורות הכספיים המוקצים לכך מטעם השלטונות (צילום: רמי שלוש)

שיעור גדול יותר ממשאביה לנושאי הפיתוח החשובים העשויים להטיב את חיי תושביה במרחבים הנדונים. דומה שהשלום העתידי יהיה בין המדינה היהודית הדמוקרטית לבין רצועת עזה המפורזת במסגרת המדינה הפלסטינית.

הקהילה הבין-לאומית תידרש לערוך לכך שכל שטח ריבוני של ישראל יישאר בטוח לחלוטין. ההשתתפות מן העדיפות שניתנה עד כה לביצוע מרחבי הפחד והמעבר אל מתן עדיפות לחזון ולמרחב הם שיעצבו כהלכה את מפת הנגב במאה ה-21.

הערות

1. Yi-Fu Tuan, *Landscapes of Fear*, Basil Blackwell, Oxford, 1980
2. ניר חסון ויורלי סידלר, "הקיבוצניקים מעוניין עזה חופסים מרחק במקום מחסה", *הארץ*, 25 ביולי 2014, <http://goo.gl/UTn8r>
3. Wilbur Zelinski and Leszek A. Kosinski, *The Emergency Evacuation of Cities*, Rowman & Littlefield, New York, 1991

שלטון, שייאלץ לעסוק ללא הרף בביטחון פנים ובביצוע הגבולות של מרחבי הפחד כתוצאה מאירועים כמו מבצע "צוק איתן", לא יוכל לקדם את הנגב על סמך סדרי עדיפויות ראויים

לחברה, לביטחון כלכלי, לקידום טכנולוגי ולשיפור איכות החיים והסביבה לאוכלוסיית האזור, יעשה כל מאמץ שהפיתוח בנגב ייעשה על סמך סדרי עדיפויות גיאוגרפיים, כלכליים וחברתיים. שלטון, שייאלץ לעסוק ללא הרף בביטחון פנים ובביצוע הגבולות של מרחבי הפחד כתוצאה מאירועים כמו מבצע "צוק איתן", לא יוכל לקדם את הנגב על סמך סדרי עדיפויות ראויים. במילים אחרות: מצב של ביטחון ללא שלום ימנע התנהלות על פי סדרי עדיפויות אופטימליים לפיתוח הנגב המערבי והצפוני.

ככל שהמדינה תשתחרר מוקדם יותר מהאילוצים הביטחוניים, כך תוכל להפנות

הגישה בנוגע לפיתוחו הפיזי, היישובי והכלכלי של הנגב להישען על גבול ידידותי עם רצועת עזה השכנה כי אם על גבול סגור הרמטית ככל האפשר מתוך כוונה של התגוננות והתבצרות. כמו כן לא ניתן יהיה בעתיד הנראה לעין למקם יישובים באזור הזה על פי תנאים פיזיים מקובלים של מקורות מים ושל אמצעי קיום כלכליים, אלא יהיה צורך להעדיף את מיקומם על פי השתרעות מרחבי הפחד כדי להבטיח את עתידם. גם לא ניתן יהיה לפזר יישובים קטנים במרחקים גדולים, כי אם יהיה צורך לרכז את הבינוי בסביבות בארבע שותמנה ב-2020 יחד עם סביבתה הקרובה יותר ממיליון נפש. קידום ההתיישבות בנגב חייב יהיה להיעשות בעתיד במסגרת קבלת החלטות שקולה ובאמצעות דרכי תכנון מסודרים, גיוס הון וקביעת סדרי עדיפויות לפיתוח, שרובם נתונים בידי גורמים פוליטיים וממסדיים. שלטון, שבראש מעייניו נמצאים הדאגה

מאמץ התודעה בצה"ל

בעת לחימה פועלים שחקנים רבים כדי להשפיע על תפיסת המציאות של קהלי יעד שונים באופן המשרת את האינטרסים שלהם. לכן נדרש מאמץ צבאי גם בממד התודעה להשגת התכלית האסטרטגית

הקדמה¹

מתוך סדרה של אירועים שבהם הפעיל צה"ל כוח צבאי - "גאות ושפל", "חומות מגן", מלחמת לבנון השנייה, "עופרת יצוקה", מבצע "רוחות שמים 7"², "עמוד ענן" ו"צוק איתן" - וגם מהתפיסה האמריקנית של לוחמה נגד התקוממות (Counterinsurgency) ובקיצור: COIN)³ מבין צה"ל שהפעלת כוח צבאי להשגת התכלית האסטרטגית אינה מספקת כשלעצמה, אלא נדרש מאמץ נוסף בממד התודעה (לקראת הפעולה, במהלכה ולאחריה). המאמר הזה מתאר את המאמץ הצבאי הנוסף הזה.

במושג "ממד התודעה" אנו חנו מתכוונים לאופן שבו נתפסת המציאות בקרב קהלים שונים הבוחנים את המידע בנוגע לאירועים הפיזיים. תפיסת המציאות הזאת היא תמיד סובייקטיבית - על פי תרבותם, השקפותיהם הדתיות, הפוליטיות והחברתיות של הקהלים ובהתאם לצרכיהם ולמידת הכרותם עם הסוגיות. כמו כן מושפעת תפיסת המציאות מהגורמים המדווחים ומוזיקות בלתי נשלטות שקיימות בין קהלי היעד השונים. תפיסת המציאות מניעה לגיבוש עמדות, להחלטות

הרחבת האסטרטגיה של צה"ל כך שתכלול את מאמץ התודעה - ובכלל זה את המאמץ בתחום התקשורת האסטרטגית - נדרשת כיום כדי שצה"ל יוכל לעמוד באתגרים הניצבים בפניו

ולפעולות, בין היתר, של מנהיגים ושל מי שמפעילים כוחות צבאיים ולכן משפיעה על המגמות האסטרטגיות.

הרחבת האסטרטגיה של צה"ל כך שתכלול את מאמץ התודעה - ובכלל זה את המאמץ בתחום התקשורת האסטרטגית - נדרשת כיום כדי שצה"ל יוכל לעמוד באתגרים הניצבים בפניו. במסגרת ההרחבה הזאת יש להטמיע את ממד התודעה בהערכת המצב של המפקד. המטרה היא להשפיע על היריבים ועל קהלי יעד אחרים, להרחיב את חופש הפעולה של צה"ל ולעצב את סיפור הניצחון. לשם כך יש צורך במנגנון שיתאם בין כל הגופים שעוסקים במאמץ התודעה ויאגבר את תוצריהם.

האתגרים להפעלת הכוח הצבאי

אתגרים ותיקים וחדשים מונחים לפתחו של הכוח הצבאי בעיתות מלחמה ובמערכה

המתמשכת שבין המלחמות. בכל סבב לחימה מתחבטת ישראל באותן הבעיות: מהו המנגנון היעיל לסיום מלחמה? כיצד למנוף הישג צבאי להישג מדיני? כיצד להרתיע ולנהל דיאלוג באש עם מדינות, עם מדינות כושלות ועם ארגונים היברידיים? איזו אסטרטגיה ראוי לאמץ לחימה בנוכחות אוכלוסייה בלתי מעורבת ובמציאות של שקיפות תקשורתית ("כל אחד הוא כתב וצלם עיתונות").

המלחמות החדשות של צה"ל⁴ מתנהלות רובן ככולן במרחב האזרחי-ציבורי, ואויביה של ישראל מנצלים את העובדה הזאת כדי להביא לדה-לגיטימציה שלה בדעת הקהל העולמית. צה"ל צריך להביא בחשבון שגם בעתיד ימשיכו אויביו לנקוט אסטרטגיה שיש המכנים אותה "מלחמה בקרב אנשים"⁵. האסטרטגיה הזאת נשענת על שתי רגליים: מחד גיסא, ידי תלול- מסלול וטורו מתוך אזורים מיושבים של האויב נגד האזורים המיושבים שלנו ומאידך גיסא, "מאבק נראטיביים" בדעת הקהל ויצירת "מלכודות לגיטימציה"⁶. מאבק הנראטיבים מתנהל על ליבותיהם ועל מוחותיהם של קהלים מגוונים - שרבים מהם מצויים מחוץ למרחב הגיאוגרפי של העימות. במסגרת

רס"ן ליאור רשף
רמ"ד בחיל האוויראל"ם שי שבתאי
מפקד קורס

התקשורת המודפסים והאלקטרוניים וכלה ברשתות החברתיות באינטרנט.

להותו של מעביר המסר יש השפעה גדולה על אופיו של המסר ועל יכולתו לחלחל אל הקהלים השונים. מסר שמעביר המפקד בקולו, ייכתב אחרת על ידי העיתונאי וכותב הבלוגים באינטרנט, ואלה יהיו שונים למדי מהמסר שמעביר הדיפלומט לממשלתו. פעולה צבאית תובן על ידי היריב באופן מסוים, ועל ידי צופה הטלוויזיה שמחזק לאזור הלחימה היא תובן באופן שונה לגמרי.

בממד התודעה נעשה תהליך בלתי פוסק של מתן משמעויות לאירועים המתרחשים במציאות, ומכאן שזהו ממד הנתון למניפולציה ולהשפעה. ממד התודעה ררוי במשתנים ובשחקנים, ולצורך השפעה אפקטיבית נדרשת הלימה בין המאמצים השונים המעצבים את המציאות - ובמיוחד הפעלת הכוח - לבין "הסיפור" שברצוננו להנחיל לקהלי היעד.

האסטרטגיה הצבאית ומאמץ התודעה

האסטרטגיה הצבאית היא הגשר המקשר בין הפעולה הצבאית לבין היעדים המדיניים; היא "ההלכה והמעשה הכרוכים במימוש כל הנדרש כדי להשיג מטרות של האסטרטגיה רבתי באמצעים צבאיים".⁷ תפקידה הוא לעצב את המערכה ואת גבולותיה. כלי הפעולה המביאים אותה לידי ביטוי הלכה ולמעשה במלחמה

לזהותו של מעביר המסר יש השפעה גדולה על אופיו של המסר ועל יכולתו לחלחל אל הקהלים השונים

במעבר מפתרון בעיות באמצעות הפעלת כוח והרצון להסתמך על קונסנזוס בין-לאומי - גם אם חלקי - ועל קואליציות צבאיות.

ממד התודעה

התודעה היא אפוא ממד נוסף של המערכה הצבאית - ממד הקשור להיבטים סובייקטיביים כמו מחשבות, אמונות, תפיסות, השקפות עולם, פרשנויות וסמלים. על פי ההשקפה המקובלת בנויה התודעה האנושית משני מרכיבים משלימים: המרכיב ההכרחי (הקוגניטיבי), המייצג את ההיבט השכלי שלה, והמרכיב הרגשי. שני אלה מקיימים ביניהם יחסי גומלין, ויש ביניהם השפעות הדדיות. ערצוי העברת המידע מגוונים מאוד - החל מהרשתות הקהילתיות המסורתיות, עבור דרך נאומי מנהיגים, מסרים דיפלומטיים וכלי

המאבק הזה מנצל כל צד אירועים שונים - בין היתר באמצעות טיעונים משפטיים - כדי לגבות מחירים מדיניים מהיריב.

בעידן הנוכחי הולכת ופוחתת המוטיבציה של מדינות להתעמת ביין לבין עצמן באופן אליים - בין היתר משום שיש להן חלופות יעילות ופחות יקרות לניהול משברים כמו הטלת סנקציות כלכליות והקרנת עוצמה טכנולוגית ומדינית וכד'. אולם לצד המדיניות המרוסנות והמחושבות פועלים שחקנים לא-מדינתיים רבים שיש להם פוטנציאל משמעותי לגרימת נזקים למדינות ושאינם סרים לנורמות המוכרות של המערכת הבין-לאומית. ביכולתם לנהל חיכוך מתמשך ברמות שונות של אלימות. משיקולים מבצעיים ואידיאולוגיים הם מעדיפים שהעימותים האלה - במיוחד אם הם גולשים למלחמה בהיקף מלא - יתנהלו בקרב האוכלוסייה האזרחית האוהדת את עניינם. במקביל, את מאמצי המלחמה שלהם הם מפנים נגד האוכלוסייה האזרחית של האויב. משמעות הדברים האלה: אותם שחקנים לא-מדינתיים יורים מתוך ריכוזי האוכלוסייה שלהם לעבר ריכוזי האוכלוסייה של אויביהם. תגובת האויב המדינתי כמובן גורמת לנוק היקפי בקרב האוכלוסייה האזרחית שבה שולטים הגורמים הלא-מדינתיים וזוכה לתיעוד אינטנסיבי כדי להשחיר את דמותו בדעת הקהל העולמית.

בשל התיעוד הנרחב הזה מגיע העימות לתודעתם של קהלים רבים. ככל שהעימות מצליח לייצר ריגוש גדול יותר (באמצעות צילומי זוויות של קורבנות ושל הרס), כך הוא זוכה לתשומת לב רבה יותר בדעת הקהל העולמית.

דפוס הלחימה הזה שתואר כאן כמובן אינו עומד בפני עצמו אלא קשור לתופעות עמוקות יותר במערכת הבין-לאומית כמו הפרטת העוצמה המדינית (העוצמה הצבאית, הכלכלית והערכית-תרבותית) והעברתה אל שחקנים שאינם מסגרות מדינתיות, הרתיעה

כרוז שהופץ לתושבי בית-לחיה במבצע "צוק איתן" - צה"ל מכין שהפעלת כוח צבאי להשגת התכלית האסטרטגית אינה מספקת כשלעצמה, אלא נדרש מאמץ נוסף בממד התודעה

ובמערכה שבין המלחמות הם תוכניות אסטרטגיות ומבצעיות להפעלת יכולות ביטחוניות-צבאיות כמו אש, תמרון, יכולות חשאיות ויכולות "רכות".

הערכת המצב היא הבסיס להבנה ולהגדרה של המתרחש בסביבה האסטרטגית ("פירוש המציאות") ולקביעת דרכי הפעולה של צה"ל. הערכת המצב האסטרטגית כוללת את ניתוח הממדים המדיני, התודעתי והצבאי ואת ניתוח הזיקות ביניהם. לעיתים התחום התודעתי מוביל את דרכי הפעולה (למשל, בהתמודדות עם אירועי מחאה) ולעיתים התחום המבצעי מוביל (למשל, במבצעים עיקריים).

בהערכה של מצב התודעה בוחנים את ההלימה בין תפיסת המציאות המצויה לבין זו הרצויה בקרב קהלי היעד. תפיסת המציאות הרצויה בקרב קהלי היעד (ההישג התודעתי הנדרש) נגזרת מהמסגרת האסטרטגית לאירוע (הנראטיב), מהערכת המצב האסטרטגית, מהתכלית האסטרטגית וממגמות ההמשך הרצויות. תוצריה הם המלצות למפקד על דרך הפעלת הכוח ועל מאמצי התודעה הייעודיים שיש לנקוט על בסיס החיזויים מבוצעים שיניים בתוכנית הפעלת הכוח כדי לשרת את יעדי התודעה, ומגובשת תוכנית ללוחמת תודעה המפרטת את דרכי הפעולה לגישור על הפערים (בין תפיסת המציאות המצויה לבין זו הרצויה בקרב קהלי היעד). התוכנית הזאת מנוסחת בנספח מקצועי למאמץ התודעה בפקודה המבצעית.

הנחיות המפקד להפעלת הכוח ולמאמצי התודעה מיועדות למקסם את השפעת הפעולה הצבאית על תפיסת המציאות של קהלי היעד. הכוונה היא ליכולתו להשפיע על הערכת המצב של היריב, על יכולתו לאכף עליו את רצונו, על יכולתו להתרועע ועל יכולתו לשלוט במדרגות ההסלמה ובגבולות המערכה. ההשפעה הזאת מושגת באמצעות מיקוח אלים ואיתותים. תומאס שלינג כתב בספרו "חימוש והשפעה" על מהות של המיקוח האלים, שמתקיים באמצעות פעולות משולבות ומתואמות המעבירות לצד האחר מסרים על כוונות, על עמדות ועל מידת הנחישות.⁵ בהערכת מצב העוסקת בתודעה בוחנים אם יש הלימה בין התפיסות שהתכוונו להטמיע בקרב קהלי היעד השונים לבין האופן שבו הם מפרשים אירועים שונים. בעקבות

הנחיות המפקד להפעלת הכוח ולמאמצי התודעה מיועדות למקסם את השפעת הפעולה הצבאית על תפיסת המציאות של קהלי היעד

הערכת המצב יש לגבש המלצות למפקד בנוגע להתאמות הנדרשות בפעולות הצבאיות לשם השגת מרב ההשפעה על תפיסות האויב.

תהליכים במרחב התודעה בהקשר של המערכה הצבאית

במערכה שבין המלחמות מסייעת העוצמה הצבאית להשגת היעדים הלאומיים באופן רציף - בין היתר באמצעות מאמצי שכנוע.⁶ תהליכי השכנוע וההשפעה, כמו האסטרטגיה עצמה, נעים בין שני קטבים: בין "כל המוסף גורע" לבין "כל המרבה הרי זה משובח". מאמץ תודעה עלול להביא לתפיסת אסטרטגית שלילית, למשל, הצלחתו להאדיר את עוצמתו אומנם עשויה לשכנע את היריב שלא להפעיל כוח בעצימות גבוהה, אך בה בעת עלולה להסיט את מאמציו לעבר פעולות חתרניות; הפעלת לחצים קשים על היריב עלולה לשכנע אותו דווקא להפגין עוצמה וכד'.⁷

במלחמה מתנגשים אינטרסים ורצונות באופן אלים. כל צד מנסה לכפות את רצונו על האחר, ותוך כדי הפעולות האלימות מתבהר בהדרגה - לכל הצדדים המעורבים בעימות - הפער בין הציפיות לבין תפיסת המציאות. באמצעות הערכת מצב רצופה שמתקיימת בכל ימי הלחימה⁸ - בשני הצדדים - נבחנת השאלה האם כדאי להמשיך בעימות, או שעלותו עולה על תועלתו. אם אחד הצדדים מגיע למסקנה שהעלות גבוהה מהתועלת, הוא ישקול להקל בתנאים שהציב להפסקת הלחימה.

הערכת המצב הזאת מתבססת, בין היתר, על הערכת ההשפעה הפיזית והתודעית של פעולותיו על היריב, על מידת האיתנות של

שדרת הפיקוד ושל היחידות הלוחמות שלו ושל היריב ועל יכולת העמידה של הציבור שלו ושל היריב. ליכולת העמידה הזאת יש חשיבות מיוחדת שכן בלעדיה קשה מאוד להתמיד בלחימה.

הנכונות של האויב לסיים את העימות בתנאים הרצויים לנו מושגת כאשר מבשילה אצלו ההכרה שהוא יינזק מאוד אם ימשיך בעימות. עם סיום הלחימה מגבש לעצמו כל צד את תפיסת ההישג: הוא בוחן את מידת ההלימה בין מטרות המלחמה המוצהרות לבין ההישגים הצבאיים שלו בפועל. את הבחינה הזאת עושים גם ציבורים שונים בזירה המקומית והבין לאומית שאינם מעורבים ישירות בלחימה. למסקנות של הגורמים הבלתי מעורבים האלה יש השפעה רבה על הערכת המצב של הצדדים הלוחמים. מדובר אפוא במעין מעגל: תפיסת ההישג של הצדדים הלוחמים משפיעה על תפיסת הגורמים שאינם מעורבים בעימות, ואילו תפיסת הגורמים האלה משפיעה על האופן שבו הצדדים הלוחמים מעריכים את השיגור שלהם. לתמונת המצב שמגבשים לעצמם הגורמים הבין לאומיים יש גם השפעה רבה על מידת הלאיטמיציה שניתנת להמשך הלחימה.

עקרונות הפעולה

מאמץ התודעה הצבאי הוא סדרת פעולות שמיועדות לעצב את תפיסת המציאות של היריב באופן שיתמוך בהשגת התכלית האסטרטגית שלנו.⁹ מאמץ התודעה הצה"לי מבוסס על הפעלת כלים "רכים" לצד הפעלת כוח. התנאי הראשון להוצאתו אל הפועל הוא מודעות המפקדים לחשיבותו כן שיקלו אותו במסגרת הערכת המצב הכוללת שהם עושים. אלה הן מטרותיו של מאמץ התודעה הצה"לי:

1. להשפיע על קבלת ההחלטות ועל הפעולות של האויבים (ההנהגה, הגורמים

טבלה: 4 הדרכים לניהול מאמצי תודעה

חשאי	פומבי	
איתות צבאי, דיפלומטיה, קישור, פעילות משפטית	התבטאויות בכירים, דוברות, איתות צבאי	ישיר
לוחמה פסיכולוגית מוסווית, הסתייעות בבועלי ברית, פעילות משפטית	דוברות ודיפלומטיה באמצעות בעלי ברית, הדלפות מכוונות לתקשורת	עקיף

תושבים בעזה נמלטים בעת הפצצת צה"ל | צה"ל צריך להביא בחשבון שגם בעתיד ימשיכו אויביו לנקוט אסטרטגיה שיש המכנים אותה "מלחמה בקרב אנשים"

הלאומית: דיפלומטיה, כוח צבאי וכוח כלכלי. באמצעות העברת מידע ניתן להפגין את העוצמה בתחומים האלה כדי להשפיע על העמדות ועל ההתנהגויות של פרטים, של קבוצות ושל מדינות. כאמור, ישנן דרכים רבות להעברת מידע: התבטאויות בכירים, מהלכים דיפלומטיים, סנקציות כלכליות, פריסת כוחות צבא, תקיפות אסטרטגיות, פרסומים בתקשורת ועוד.

מאמץ התודעה וההשפעה ברמה הצבאית

מאמץ התודעה הלאומי הוא רצון וכולל הערכת מצב, גיבוש מדיניות, הוצאתה אל הפועל, סנכרון ובקרה. מאמץ התודעה הצבאי הוא חלק בלתי נפרד ממאמץ התודעה הלאומי. אנשי הצבא מגבשים עם המדינאים את תוכניות הפעולה הצבאיות כדי שאלה ישרתו באופן המיטבי את מאמץ התודעה הלאומי. תוכניות הפעולה האלה כוללות מבצעים צבאיים אלימים אך גם פעולות "רכות" כמו מבצעי סיוע הומניטרי ומבצעי השפעה.

הציבור הישראלי. מאמצי התודעה המופנים כלפי פנים מיועדים להשיג שתי מטרות: לחזק את יכולת העמידה של העורך האזרחי ואת המוראל של הכוחות הלוחמים.¹³ מאמץ תודעה יכול להיות פומבי ישיר ופומבי עקיף והוא יכול להיות חשאי ישיר וחשאי עקיף כפי שמוצג בטבלה שבעמוד הקודם.

תקשורת אסטרטגית ברמה הלאומית

תקשורת אסטרטגית היא מסרים שמעבירים מקבלי ההחלטות ברמה הלאומית באמצעות כל הכלים שעומדים לרשותם. המסרים מעבירים מידע באמצעות מילים ופעולות ומבטאים את העוצמה הלאומית. מטרת התקשורת האסטרטגית היא לקדם את האינטרסים הלאומיים ולסייע להשגת היעדים של המדיניות הלאומית.¹⁴ ישנם שלושה כלים מרכזיים להפעלת העוצמה

מאמץ תודעה יכול להיות פומבי ישיר ופומבי עקיף והוא יכול להיות חשאי ישיר וחשאי עקיף

הביטחוניים והצבאיים והציבוריים ברמות השונות (אסטרטגית, אופרטיבית וטקטית) ועל מקבלי ההחלטות במדינות ובארגונים בזירה הבין-לאומית והאזורית. לשמר ולשפר את חופש הפעולה להפעלת הכוח (לעצם הפעלתו ולדרך הפעלתו). לחזק את כושר העמידה של העורך, דהיינו את החוסן הלאומי בזירת הפנים. לסייע למאמץ הלאומי להפחית את תופעות הדה-לגיטימציה ואת המשמעות הביטחונית-צבאית הנובעות מהן. השגת היעדים האלה אמורה לקדם את השגת היעדים הלאומיים באמצעות מתן האפשרות לצה"ל לממש את התכלית האסטרטגית שלו. קהלי היעד שאלהם מכוונים מאמצי התודעה הם: היריב, ובמיוחד ההנהגה המדינית והצבאית שלו, אך גם כוחותיו המזוינים ואוכלוסייתו האזרחית (ואין זה משנה אם מדובר במדינה או בארגון לא-מדינתי שהשתלט על טריטוריה); גורמים בין-לאומיים - ממשלות, ארגונים ואזרחים במדינות ידידות לישראל, במדינות עוינות ובמדינות ניטרליות;

- משקולות על רגלי ולהצר את צעדיו.
2. עיצוב חופש הפעולה לפעול: הטמעת ההקשר האסטרטגי לפעולה הצבאית באופן המייצר לה תנאים מדיניים נוחים; הפחתת האילוצים על אופן הפעלת הכוח ובניית רקע תומך לתפיסת ההישג; הצגה של הפעלת כוח מידתית ואופטימלית - בין היתר באמצעות מאמצים להפחתת הנזק האגבי, פעולה ממוקדת בזמן ובמרחב שהגינה ברור ולצד זאת פגיעה בדימוי של מי שמנצלים את שייח' זכויות אדם כדי להצר את חופש הפעולה המדיני והצבאי שלנו.
 3. תפיסת ההישג: הצגה של דומיננטיות בזירת המבצעים, של ניהול מדרגות ההסלמה ועל עמידה ביעדי המערכה.
 4. חיזוק החוסן הלאומי: בניית אמון במוסדות הביטחון ובצה"ל, יצירתה של תפיסת הישג ושמירה על מוטיבן ההצלחה והאחריות של צה"ל.
 5. תמיכה במאמצים הדיפלומטיים, המדיניים והצבאיים - בין היתר בעזרת מיצוי הקשרים הביטחוניים-צבאיים הבין-לאומיים.

יש צורך במאמץ צבאי בממד התודעה שיתמוך בהפעלת הכוח, וכן יש צורך בתקשורת אסטרטגית ברמה הלאומית להשגת התכלית האסטרטגית

וצבאיים-ביטחוניים, לוחמה פסיכולוגית, הונאה, הקפדה על ביטחון המידע ועל הוראות הצנזורה, טיפול באוכלוסייה והמאמץ המשפטי.

אלה הן המשימות המרכזיות שרוצים להשיג באמצעות מאמץ התודעה הצבאי:

1. הקטנת הסיכון לפעילות עוינת באמצעות הרתעה: הטמעת האיום אצל היריב והבהרת כללי המשחק באופן אמין כך שיובנו על ידי היריב וישפיעו על חישובי העלות-תועלת שלו; ניהול מדרגות הסלמה: הטמעת ההתנזות שיגררו פעולות מסלימות; צמצום עיוותי תפיסה שעלולים להוביל לשיקולים מוטעים ולאחר מכן למהלכים שגויים (מיס-קלקולציה): הבהרת הגיון הפעולה של צה"ל וכוונותיו; פגיעה בדימוי היריב (השחרתו) כדי לשים

פעולות הצבא מיועדות הן לעצב את המציאות (להשמיד יכולות של האויב ולכבוש שטחים באמצעות אש ותמרון) והן לעצב את תפיסת המציאות אצל קהלי היעד (כדי ליצור תמונת ניצחון, להשיג הרתעה ארוכת טווח וחופש פעולה לצה"ל, להפחית את המחיר המדיני הכרוך בהפעלת כוח צבאי וכד'). עיצוב תמונת המציאות הרצויה לנו אצל קהלי היעד הוא לב ליבו של מאמץ התודעה. זוהי מלאכה קלה אם הצבא משיג ניצחון מוחץ וחד-משמעי, ואין שום פער בין המציאות לבין תמונת המציאות שרוצים להקריין. אבל זוהי בהחלט מלאכה אפשרית גם אם יש פערים בין המציאות לבין תמונת המציאות. אולם פערים כאלה הופכים את מאמץ התודעה למאתגר יותר. דווקא הכלים ה"רכים" שעומדים לרשות הצבא הם במקרים רבים מתאימים יותר לבניית של תמונת מציאות המשרתת את היעדים האסטרטגיים יותר מהמציאות עצמה. מדובר בכלים כמו הסברה, דוברות התבטאויות של מפקדים בכירים, דיפלומטיה צבאית, קישור עם צבאות זרים, דיאלוגים מודיעיניים

הריסות בשכונת סנעיה בעזה במבצע "צוק איתן" | הנכונות של האויב לסיים את העימות בתנאים הרצויים לנו מושגת כאשר מבשילה אצלו ההכרה שהוא יינזק מאוד אם ימשיך בעימות

באמצעות העצמת עיוותי תפיסה, הדגשת מצוי שווא והכנסת אירועים להקשר התומך באינטרסים עוינים. בכל מקום שבו כניסם מלכודת לנייטמיה מודאיש, כמובן שהובנו שם מראש אמצעים מתקדמים לחידוד ולהפנה של מידע. לדוגמה: ניתן לייצר חיכוך ביטחוני-אזרחי (או לעצב דמויות קיימות), לתעדו במצלמות ולהפיצו בזמן אמת מחוץ להקשר. מלכודת כזאת מחייבת את הצד לשקול את האפשרות להתחמק במענה חלקי לאתגר הצבאי כדי להשיג נקודות באתגר התודעה.

7. **מילון למונחי תורל**, חורזי, עמ' 58-57.

8. "תמצית" של המיקום היא הבאת הכוונות לידעת הצד שכנגד, הבנת הכוונות עשית שימוש בציפיות לבני הדברים שהצד שכנגד עלול לקבלם או לדחותם. השמעת איומים היכולת והבטחות. הפגנת נחישות - החלטה והכוחו הצבאי הבאת הריסון על יכולת הפעולה לידעת הצד שכנגד, הבקושה אחר פשרה ואחר חילופי דברים הרצויים לשני הצדדים. יצירת סנקציות כדי לפנות הכוונות והסכמים מאמצים כנים לשכנע ולמסור מידע יצירת עיוותי ידעיות כבוד הדדי או כללי נימוסי. קיום שיחות. ביחוד רשמיות הוא רק חלק מהו. ולעיתים חלק קטן. לדבריו יש ערך מועט, ובדרך כלל יש חשיבות רבה יותר למעשים כל עוד הם מחוברים לחלקיך מודע של כנייה, של שכנוע או של הצגת כוונות.

אם המיקום הוא בעיקרו מיקום שבשתיים, ההצעות מובנות באופן זה על ידי פעולות אלו צריכות להיות פשוטות וקלות לזיהוי. למשל על סימון קווי עצירה להתבסס על תואר קרקע בולט שיכול להיות נכון ומקובל על הצדדים. למשל נחלים. קו חוף וקו הגדות קווי ורחב יאורניים.

9. "כאשר שני צדדים צריכים להסכים ביניהם ללא תיאום - כל צד מציע הצעה אחת, ורק אם ההצעות דומות, יש הסכמה. תיווך קיים להצעות ברורות, פשוטות, בלולות לעין, מוכרות מהעבר, שאינן נלולות טיפיים לדוגמה: תיאום בנוגע להימנעות משימוש בכלי נשק מסוים כמו נשק ביולוגי וכימי."

10. "מלחמה מובלית מאופיינת בהכרעת מסרים באמצעות מעשים ופחות בדבריו. על ידי יצירת קשר סמלי בין תגובה להתגובה לפעילות נותן לנשן משלה ונתינת לבנות תשלום באותו המסבך - להתאים את העונש לאופיה של העבירה ולהקנות לחיסים מתכונת הניצח. תומאס שלינג.

11. **חימוש והשפעה**, מערכות, תל אביב, 1981, עמ' 151-159. לצד הפעולה השכנוע נעשה פעולות לסיכול פיזי של איומים קיימים ופוטנציאליים ולהתנגדות מפנים.

12. אדוארד לטווק, **אסטרטגיה של מלחמה ושולום**, מערכות, תל אביב, 2002, פרקים 13-14.

13. בהכרעת המצב הוא נשאלות, בין היתר, השאלות הבאות: למי יצא למלחמה? מה השנוע עד נכשית ואם נפסין - או לא נפסין? כעת כיצד ייראה העתיד?

14. הכוונה היא שנעשה מאמץ להשפיע על קהלי היעד כך שהם יפרשו אירועים המתרחשים במציאות באופן שיתרם להם לקבל החלטות, לקטוע עמדה ולהתנהג בצורה התומכת להתכלית האסטרטגית שלנו.

15. קידום מאמץ התודעה כלפי פנים אמור להיעשות באמצעות הסברה וללא מניפולציות תודעיות.

16. ההבדל הקריטי לתומך "תקשורת אסטרטגית" היא קידום האינטרסים הלאומיים באמצעות שימוש בכל אמצעי ההגנה התקשוריים כדי להשפיע על הניהל ועל ההתנהגות של האויבים". ראו: <http://goo.gl/KAA5T5>.

17. גם את הניהל האסטרטגי: <http://goo.gl/17Ygx>.

בעוד שהתמרון והאש מעצבים את המציאות, מאמץ התודעה מייצר את תמונת המציאות ומשפיע על הפער בין המציאות לתפיסת המציאות

הערות

1. הממאר הזה מבוסס על תובנות שנובעו בשעות רבות של דינוי חשיבה עם סאל' ניר ינאי ועם שותפים רבים נוספים בצה"ל ומחוצה לו. אנו מודים להם על סיועם בציבוע העקרונות של מאמץ התודעה הצבאי ובניכוש הדרכים להוצאת אל הפועל.

2. בבוקר 2 במאי 2010 פשטו כוחות שיטת 13 של חיל הים על שש ספינות שהיו בדרך לעזה ויצרו משט בין לאומי שמטרתו: על פי מארגנו, הייתה לפרוץ את הסגר הישראלי על עזה. היה זה המשט הרביעי במסגרת קמפין "ערוק החיים" שמטרתו הייתה להסיר את המצור הישראלי על עזה. במסגרת הקודמים הצליחה ישראל להימנע מעימות צבאי ולהביא את הספינות לאשדוד או לאלי-עריש או איפשרה להן להיכנס לעזה. גם במשט הזה נעשה ההשתלטות על חמש ספינות ללא תקלה. אולם על הספינה השישית, המאו"י מרמרה, התפתחה תקרית חמורה שבמהלכה הותקפו חיילי השיטת בסכינים ובוללות ואף באש חיה על ידי אנשי ארטן ה-IHH. תשעה לחמים ישראליים נפצעו באירוע, ותשעה פעילים טורקים נהרגו.

תוצאת המבצע ברמה האופרטיבית הייתה אכיפת הסגר הימי על עזה. ברמה האסטרטגית היו לו השלכות קשות: ישראל נאלצה לשנות את מדיניותה כלפי עזה. נוצר לו של מחאות נגד ישראל ברחבי העולם, נברו המאמצים להחרים את ישראל. כונו כמה בורות חקירה בין לאומיות שקראו יחיד על מערכת המשפט הישראלית: וטורקיה ניצלה את האירוע כדי להעמיק את המשבר ביחסיה עם ישראל. ראו: **המשט לעזה: אך קרסה חומת האש המדינית של ישראל**, מכון ראות, יולי 2010, <http://goo.gl/DgtLF6>.

3. COIN (Counterinsurgency) הוא לחמה נגד התקוממות: "פעילות מדינית, כלכלית, חברתית, צבאית וחוף צבאית שנוקט ממלש של מדינה כדי למנוע התקוממות או כדי לנצח בה. הפעילות האזאת דומה לצעדים שנוקטים שלטונות (כוחות) כיבוש כדי למנוע תנועת התנגדות או כדי להכניס: הצעדים האלה תובעים שימוש בכל משאב זמן כמו: מודיעין וסיוע מודיעיני, מבצע לחמה פסיכולוגית, הפעלה של כוחות משטרה ושל כוחות צבאי (המילון למונחי תורל, עמ' 413). לחמה נגד התקוממות נעשית בהובלה מתחלפת או משולבת של גורמים אזרחיים וצבאיים. מעצם אופיה היא מתרחשת במרחבים האזרחיים והתודעתיים.

4. ראו: אריאל יוניר, "המלחמה החדשה - מה הן עושות להיות המקצועית של צה"ל?", **מערכות**, 449, יוני 2013, <http://goo.gl/8Xjgl8>.

5. הפהיסה של "מלחמה בקרב אנשים" (War among the people) נוסחה בספרו של רופרט סמית. **התעלול שכבוש אנונת המלחמה בעולם המודרני**, מערכות, 2013. המשט מתאר תפיסה שלפיה האזרחים, בכל מקום שבו יימצאו, הם עדה הקרב המתכונת צבאית יכולה להתרחש בנסיבות אזרחיים, בסביבה אזרחית, נגד אזרחים ולהגנת אזרחים. האזרחים הם העדים להשמדה או המטרות להשמדה, בדיוק כמו הכוח הצבאי של היריב.

6. מלכודת לנייטמיה היא אירוע שנועד לייצר רושם ישראלי פועלת באופן ברורלי ושירותי כדי נר חריגה מעקרונות הבדק והרין לבין לאומי כדי לפנות בלנייטמיה שלה. התחלולה היא ביצירת תרחיש שבו ישראל נדרשת להפעיל כוח צבאי בתנאים המאפשרים להציב את פעולתה כך שתיראה בלתי סבירה. ניתן למכר את הרושם הזה

סיכום

אתגרים ותיקים וחדשים מונחים לפתחו של צה"ל ב"מלחמה בקרב האנשים" בעיתות מלחמה ובמערכה שבין המלחמות. תהליך בלתי פוסק של זיהוי משמעות ושל יצירת משמעות לאירועים מתקיים ללא הפסקה בממד התודעה. שחקנים רבים פועלים - חלקם בזדון - כדי להשפיע על תפיסת המציאות של קהלי יעד שונים באופן המשרת את האינטרסים שלהם. לכן יש צורך במאמץ צבאי בממד התודעה שיתמוך בהפעלת הכוח, וכן יש צורך בתקשורת אסטרטגית ברמה הלאומית להשגת התכלית האסטרטגית.

היעדים המרכזיים במאמץ התודעה כוללים: הטמעת האיומים - בין היתר באמצעות מדרגות הסלמה - כדי להשיג הרתעה, השגת חופש פעולה, ביצור תחושת ההישג, חיזוק החוסן הלאומי ותמיכה במאמצים הדיפלומטיים.

במאמץ התודעה מפעילים אמצעים ישירים ועקיפים, חשאיים וגלויים, הכוללים איתותים צבאיים וכלים "רכים" כמו: הסברה, דוברות והתבטאויות מפקדים בכירים; דיפלומטיה צבאית; קישור עם צבאות זרים ודיאלוגים מודיעיניים וצבאיים-ביטחוניים.

בעוד שהתמרון והאש מעצבים את המציאות, מאמץ התודעה מייצר את תמונת המציאות ומשפיע על הפער בין המציאות לתפיסת המציאות. הוא עושה זאת באמצעים ישירים ועקיפים, חשאיים וגלויים, הכוללים איתותים צבאיים וכלים "רכים": הסברה, דוברות והתבטאויות מפקדים בכירים; דיפלומטיה צבאית; קישור עם צבאות זרים ודיאלוגים מודיעיניים וצבאיים-ביטחוניים; יכולות לחמה פסיכולוגיות והונאה ברמה האסטרטגית; ביטחון מידע וצנזורה; טיפול באוכלוסייה ומאמץ משפטי.

תפיסת המציאות הרצויה בקרב קהלי היעד ("ההישג התודעתי הנדרש") נגזרת מהמסגרת האסטרטגית של האירוע ("הנראטיב"), מהערכת המצב האסטרטגית, מהתכלית האסטרטגית ומאמנות ההמשך הרצויות. לאור כל אלה יוגשו למפקד המלצות לדרך הפעלת הכוח, ותוכן תוכנית המפרטת את דרכי הפעולה לסגירת הפערים.

ללמוד מהריינג'רים

נראה שלריינג'רים יש יותר כוח מחץ בהתקפה מאשר לגדס"רים של צה"ל בשל תורת לחימה משופרת. הגדס"רים יכולים רק להרוויח מלימודה ומיישומה של התורה הזאת

הקדמה

נוכח השיפור העצום בדיוק של החימוש מתלבטים מפקדים בכל מקום - וגם בצה"ל - כיצד רצוי להשיג הכרעה: באמצעות אש בלבד, או באמצעות שילוב של אש ושל תמרון. התמרון משפר מאוד את היכולות להפגית, להשיג מודיעין, לשמור על היוזמה ולהפעיל

לחץ על האויב. לעומת זאת הוא מגדיל את הסיכונים וכתוך באבדות כבדות יותר מאשר הפעלת אש בלבד. אין זה סוד שמאז שנות ה-90 של המאה הקודמת מעדיף צה"ל בברור להפעיל אש ולהפחית את השימוש בתמרון. כתוצאה מכך נפגעה מאוד יכולתו להשיג הכרעה.

במאמר הזה נסקרים עקרונות התמרון ושיטות התמרון של הריינג'רים - הכוחות המיוחדים של צבא היבשה האמריקני (Army) - ונבחנת מידת התאמתם לכוחות המתמרנים של צה"ל. אימוץ - גם חלקי - של העקרונות ושל השיטות האלה עשוי להגדיל את תחושת הביטחון של מפקדי צה"ל בהפעלת התמרון

ריינג'רים בפתח תקווה, 2007 | הפטרול הוא שיטת תמרון מרכזית של הריינג'רים שמאוד אופיינית להם. הוא משמש אותם הן למשימות מודיעין והן למשימות תקיפה

רס"ן אורן לינצבסקי
ראש הלשכה של ראש להק אוויר

טכניקות התנועה של הריינג'רים דומות מאוד לטכניקות התנועה הקיימות בצה"ל. עם זאת, שתי הת-טכניקות של תנועה לקראת מגע מגלמות בתוכן עיקרון מרכזי שייחודי לריינג'רים, ולפיו תמרון מתואם בין כוחות המשימה מייצר רציפות וקצב התקדמות גבוה יותר לכוח כולו

במילים אחרות: אסור להסתפק בטכניקת אבטחה אחת בכל השלבים של ביצוע המשימה.

העקרונות האלה, שמשלמים זה את זה, דומים מאוד לעקרונות הלחימה הקיימים בצה"ל. עם זאת, בכמה מעקרונות הלחימה של הריינג'רים ישנה חדשנות מסוימת הן בניסוחם והן באופן יישומם.

התמרון הבסיסי נשען על שלוש טכניקות מרכזיות: תנועה מהירה, תנועה מאובטחת ותנועה לקראת מגע:

תנועה מהירה (traveling) ננקטת כשאין צפי למגע עם אויב. היא נעשית ברציפות ובליזוי אבטחה מינימלית. יתרונה המרכזי הוא כמובן מהירותה.

תנועה מאובטחת (traveling overwatch) ננקטת כשיש סבירות גבוהה למגע עם אויב. בטכניקה הזאת מתבסס התמרון על כוח קדומי, שנע קדימה וסורק את השטח, ועל כוח עיקרי, שמתקדם לסירוגין ומאבטח בכל פעם את השטח שאליו התקדם. הטכניקה הזאת מזכירה מבחינות רבות התקדמות באמצעות חוד כפי שקיימת בצה"ל.

תנועה לקראת מגע (bounding overwatch) ננקטת לקראת מגע מתוכנן או ודאי עם אויב. לטכניקה הזאת יש שתי טכניקות-משנה אפשריות: טכניקה חלופית (alternate) וטכניקה רצופה (successive).

בטכניקה החלופית שני כוחות נעים באבטחה הדדית לסירוגין לעבר יעדים שונים. בטכניקה

ולקנות לצה"ל יותר כוח מחץ גם ביבשה. במאמר נבחנו שיטות התמרון המרכזיות של חטיבת הריינג'רים (חטיבה 75) ויישומן בקרבות שונים שבהם השתתפה במהלך ההיסטוריה. בסוף המאמר נכלל פרק יישומי שבו נבחנו השאלה כיצד היו הריינג'רים מתמרנים בקרבות נבחרים במלחמת לבנון השנייה. מטרת הבחינה הזאת היא להמחיש את שיטות הפעולה של הריינג'רים.

התמרון אצל הריינג'רים

התמרון אצל הריינג'רים מתבסס על שלושה עקרונות מרכזיים:

1. **חשאיות (stealth)** היא מרכיב מרכזי בתמרון. מטרתה היא לשמר את יתרון ההפתעה ולהקטין את משך המגע עם האויב. כך מנוסח העיקרון הזה בספר תורת הקרב של הריינג'רים: "יש לשמור על תנועה חשאית - כל עוד ניתן - באמצעות ניצול תנאי השטח, ניצול היתרונות והחזקות של הכוח וניצול חולשות האויב".² הייחודיות של העיקרון הזה היא ההבנה שגם החוזקות של כוחותינו וגם חולשות האויב צריכות לבוא לידי ביטוי במימוש של עקרון החשאיות.

2. **פיזור, ריזון (dispersion)**. מטרת העיקרון הזה היא למנוע פגיעה משמעותית ביכולות הלחימה של הכוח. בתורת הקרב של הריינג'רים מודגש שלא רק את הלוחמים יש לפזר אלא גם את בסיסי האש ומרכיבי מעטפת נוספים שהם מפעילים: "את כוח האש יש למקם באופן שמגע עם האויב בנקודה מסוימת לא יסכן או יעסיק את כל כוח האש בריזמית". במילים אחרות: מרכיבי המעטפת צריכים לפעול לפי עקרון הפיזור - בדיוק כמו הלוחות המסתערים.

3. **אבטחה (security)**. מטרת העיקרון הזה היא למנוע מהאויב - או להפחית את יכולתו - להפתיע את הכוח ולגרור לו נזק משמעותי. כך מנוסח העיקרון הזה בספר תורת הקרב של הריינג'רים: "יש לשמר אבטחה מתמדת, אקטיבית ופסיבית, לאורך כל שלבי המשימה". הייחודיות של העיקרון הזה היא היותו אקטיבי ופסיבי בעת ובעונה אחת. כלומר, צריך להיות מתאם בין שיטת האבטחה לבין הרעיון המבצעי של התמרון בשלבים השונים.

הרצופה שני כוחות נעים באבטחה הדדית לסירוגין לעבר אותם היעדים.

שלוש טכניקות התנועה האלה הן הבסיס לתכנון התמרון במשימה עצמה. את טכניקת התנועה המתאימה ביותר בוחר בסופו של דבר המפקד על סמך הערכת מצב שבה מובאים בחשבון כל הגורמים הרלוונטיים: המשימה, האויב, השטח, מצב כוחותינו, מזג האוויר וכו'. טכניקות התנועה של הריינג'רים דומות מאוד לטכניקות התנועה הקיימות בצה"ל ואף מתוארות ומסוברות כמעט באותם המונחים. עם זאת, שתי הת-טכניקות של תנועה לקראת מגע מגלמות בתוכן עיקרון מרכזי שייחודי לריינג'רים, ולפיו התמרון חייב להתבצע מהר ככל האפשר. הרעיון המבצעי הגלום בהן הוא שבאמצעות תמרון מתואם בין כוחות משנה ניתן לייצר רציפות בתנועת הכוח כולו גם לקראת מגע ואף בלחימה עצמה. מכיוון שהכוח מתקדם כל הזמן באמצעות התקדמות מתואמת של כוחות המשימה, מתקבל קצב התקדמות גבוה יותר לעבר היעד. תמרון מהיר מאפשר להפתיע את האויב בזמן ומרחב (להגיע ליעדי האויב במהירות מפתיעה - יחסית לתנאי השטח כפי שהוא מנתח אותם). נוסף על כך שולל התמרון המהיר מהאויב את האפשרות להיערך לקראת ההתקפה.

בצה"ל מוכרת תרגולת של חיפוי הדדי בין חוליות במהלך הסתערות, אבל אצל הריינג'רים מדובר בחיפוי הדדי של כוחות משנה גדולים יותר - מה שמייצר רצף משמעותי יותר של תנועה תוך כדי הלחימה.

טכניקת הפטרול של הריינג'רים

הפטרול הוא שיטת תמרון מרכזית של הריינג'רים שמאז אופיינית להם. הוא משמש אותם במשימות מודיעין והן למשימות תקיפה. הפטרול אצל הריינג'רים מבוסס על חמישה עקרונות מרכזיים שנוגעים בכל שלבי המשימה:

1. תכנון פשוט וריאלי.
2. סיור ואיסוף מידע (reconnaissance) או בקיצור (recon). תפקידו של כוח הסיור הוא "לאמת את מה שידוע ולגלות את מה שלא ידוע". אין בכך חידוש, אבל יש להדגיש שהריינג'רים מתייחסים לסיור כאל משימה מבצעית מרכזית. הם לא מסתפקים בתצפית מפקדים מוצמצמת

ואשר נקרא Ground Mobility Vehicle (ובקיצור GMV). ההאמר מאפשר קצת יותר מיגון ויכול לשאת נשק כבד יותר - אבל על חשבון המשקל הכולל של הציוד שהוא נושא. הריינג'רים מעדיפים להשתמש בהאמרים בסביבה רוויית איזמים, כמו שטחים בנויים בצפיפות, שבהם המיגון חשוב יותר מהמהירות ומהניידות, ולעומת זאת הוא נחשב לפחות מתאים למשימות בשטח פתוח או למשימות ממושכות בגלל הגמישות הפחותה שלו.

לרשות הריינג'רים עומדים גם פיתוחים טכנולוגיים מתקדמים⁵ כמו מערכת האיכון מסוג Grenadier Brat ומזל"טים קטנים המקבילים למזל"ט הטקטי של צה"ל רוכב שמיים.

הריינג'רים בקרב המודרני - הלחימה על סכר חדיתה בעיראק⁶

בפרק הזה מתואר כיצד מיישמים הריינג'רים את תורת הלחימה שלהם. הדוגמה שנבחרה היא ההשתלטות על סכר חדיתה⁷ שעל נהר הפרת במרכז עיראק ב-2003 במסגרת מלחמת עיראק (Operation Iraqi Freedom). מטרת ההשתלטות הייתה לאבטח את הסכר מפני ניסיון של צבא עיראק לפוצצו כדי להציף את האזור. הממשל האמריקני חשש שסדאם חוסיין יעשה זאת כדי לפגוע בהתקדמות של צבא ארה"ב וכדי לגרום במדינה לתהוה ובהו ובכך להקשות על האמריקנים לשלוט בה. בהערת אגב יש לציין שהאיום לפוצץ את

את השרידות המדימה של הריינג'רים אין לייחס, כמובן, רק ליכולת ההתבצרות שלהם. תרומה מכרעת לכך תרמו גם מהירות הפעולה שלהם והיכולות שהפנינו בניהול קרב מודרני כמו הפעלת אמצעי אש רבים ומגוונים, איסוף מידע על האויב וניצולו לניכוש תוכניות פעולה רלוונטיות

המשמשים אותם צריכים להשתלב בכוח באופן אורגני ולהעצים את יכולותיו בתמרון מהיר (בשטחים שבהם פועלים הריינג'רים), ביכולת אש קטלנית (באמצעות היכולת לשאת את כל כלי הנשק שמפעילים הריינג'רים, כולל מרגמות 120 מ"מ) וביכולת לשאת כמות מרבית של אספקה כדי להגדיל את גמישותו של הכוח ואת עצמאותו הלוגיסטית למשך זמן רב ככל האפשר.

נוסף על כך נדרשים כל כלי הרכב של הריינג'רים להיות יבילי אוויר כדי לאפשר להם להשתלב בקלות במבצעים המבוססים על איגוף אנכי. לריינג'רים יש, כמובן, גם יכולות לבצע איגוף אנכי ללא כלי רכב - באמצעות גלישה ממסוקים (Fast Rope), באמצעות הנחתת כוחות קלים ממסוקי קרב (Little Birds) ובאמצעות צניחה מגובה נמוך ומגובה רב.

רכב נוסף שמשמש את הריינג'רים הוא דגם ייעודי של ההאמר שמאוד נפוץ בצבא ארה"ב

על היעד, אלא מקצים לכך כוח משימה בפקודו של מפקד משימה מקצועי.

3. עקרון האבטחה מיושם בכל המרכיבים הקריטיים שחיוניים למשימה.

4. עקרון השליטה בכוח מיושם בכל השלבים של ביצוע המשימה בעזרת שימוש באמצעים כמו שפה משותפת ואמצעי קשר. לפי תורת הלחימה של הריינג'רים, התפקיד המרכזי של השליטה בכוח הוא שימור המוכנות לפעולה מיידית בכל שלבי המשימה.

5. השכל הישר (common sense). בספר תורת הקרב של הריינג'רים הם נדרשים לפעול תמיד בהיגיון: "פעל על פי השכל הישר, שמור על עצמאות הפעולה והתעלם מחוסר נוחות או מפחד". זהו עיקרון חשוב שנותן למפקדים מרחב פעולה ומעודד אותם לפעול - בין היתר - לאור הניסיון והידע שצברו ובהתאם לתחושות הבטן שלהם.

ציוד ואמצעי לחימה - אש וניידות

כלי הנשק המרכזיים של הריינג'רים מיועדים לתת מענה לטווחי פעולה שונים - מרמת הטווח המידי של האקדח בחללים צרים ועד למרגמות 120 מ"מ לסיוע אש אורגני. רוב אמצעי הלחימה של הריינג'רים הם תקנים בצבא ארה"ב ומיועדים לשימוש של הכוחות המיוחדים בתנאי שטח קשים ובתנאי מזג אוויר קיצוניים ולכן נדרשים לעמוד בסטנדרטים גבוהים של אמינות. המרגמות, שהן סיוע האש האורגני של הריינג'רים, יכולות להיות מותקנות על כלי רכב ייעודיים.

הרכב המרכזי של הריינג'רים מבוסס על שלדת לנדורבר מסדרת ה-110 ונקרא Ranger Special Operations Vehicle (ובקיצור: SOV). זה רכב הסיור/תקיפה הקל שלהם שיתרונותיו הם בראש ובראשונה מהירותו, כושר העבירות שלו וכושר הנשיאה המשופר שלו. את הרכב ניתן להוביל במטוסי תובלה ובמסוקים, ומותקנים עליו כלי נשק שונים כמו מקלעים ומשגרי רימונים.

ברמת הגדוד ישלימו את הסד"כ הזה גם כמה אופנועי סיור מסוג קוואסאקי וכלי רכב ייעודיים נוספים כמו לנדורברים שהוסבו למשימות רפואה.

על פי התפיסה של הריינג'רים, כלי הרכב

הריינג'רים - תעודת זהות

הריינג'רים הם חטיבה (רג'מנט) בצבא היבשה של ארה"ב (ה-ARMY). יחידת ריינג'רים פעלה כבר במאה ה-18 לצד הבריטים במלחמתם נגד הצרפתים בצפון אמריקה, אך פסקה מלהתקיים לאחר תום המלחמה. יחידת הריינג'רים במתכונתה הנוכחית הוקמה ב-1941, במהלך מלחמת העולם השנייה. היחידה כוללת שלושה גדודים ומונה בסך הכול כ-2,000 חיילים. המפקדה שלה ממוקמת בפורט-בנינג במדינת ג'ורג'יה בארה"ב. הייעוד של הריינג'רים, כפי שהגדירו גנרל קרייטון ויליאם אברהמס (שעל שמו נקרא טנק האברהמס) בעת הקמת היחידה מחדש, הוא להיות "יחידת החי"ד הקלה הטובה בעולם שתקבע את רף המצוינות לכל הצבא".⁷ ייעוד הריינג'רים כיום הוא לשמש כוח התערבות מהיר. הם נדרשים להגיע לכל זירה בעולם בהתרחש על 9 שעות בלבד.

הריינג'רים כפופים למפקדת הכוחות המיוחדים של ארה"ב (SOCOM). אימוני הריינג'רים נחשבים לקשים ביותר בצבא ארה"ב ונערכים בשטחי אימון שבהם שוררים תנאי מזג אוויר קיצוניים - מהמדבר ועד האזור הארקטי. במסגרת האימונים עוברים הריינג'רים הכשרות מיוחדות כמו צניחה מגובה רב, נחיתה מהים, לחימה בקבוצות קטנות, לוחמה בשטח בנוי (לש"ב) והשרדות.

ריינג'ר במשימה בעיראק, 2009 | בכמה מעקרונות הלחימה של הריינג'רים ישנה חדשנות מסוימת הן בניסוחם והן באופן יישומם

ב-14 לנדוברים ייעודיים של הריינג'רים וב-4 האמרים. כוח האש שלהם כלל שתי מחלקות צלפים, מגוון מקלעים ו-2 מרגמות 120 מ"מ. כמו כן כלל הכוח קצין סיוע אווירי וקצין סיוע ארטילרי להכוונת אש אווירית וארטילרית למקרה הצורך.

הפעולה החלה בתנועה לילית רכובה של 31 ק"מ מנקודת ההיערכות ועד פאתי היעד. התנועה הרגלית הראשונית, לאורך כ-2 ק"מ, לשטח השולט ממערב לאתר, נעשתה ללא כל התנגדות. כוח החיפוי התמקם בנקודה המתוכננת. הכוח תיצפת על האתר והופתע מגודלו ומהמבנה המורכב שלו.

אחת המחלקות נכנסה לסריקה של בניין שולט בפאתי היעד, ולאחר טיהורו דילג חלק מהרתק לגג הבניין כדי לספק סיוע קרוב יותר להמשך הטיהור. מפקד הכוח הקפיד על מיקום הרתק בשתי נקודות נפרדות לפי עקרון הרייז (dispersion) וקידם אותו מגזרה לגזרה ככל שהתקדמה הלחימה ולקראת היעדים הבאים.

אם הגדס"רים יאמצו את עקרונות הלחימה של הריינג'רים, הם ישיגו קפיצת דרך משמעותית ביכולותיהם. זה חשוב במיוחד על רקע הכוונה להקים עוצבות - כמו האוגדות הקלות - שיפעלו לפי העקרונות הבסיסיים של הריינג'רים: מהירות וניידות

היכולת לשנות משימה במהירות כה רבה מעידה על הגמישות ועל הרב-גוניות של הריינג'רים. מדובר היה במעבר חד ומהיר ממשימה בשטח פתוח (איתור שדה תעופה) למשימה בעלת אופי שונה לחלוטין: תקיפת יעד בנוי (השתלטות על סכר חדית'ה).

להשתלטות על הסכר התלוו שתי משימות משנה: השתלטות על שטחים שולטים ממערב לסכר לאבטחת המרחב וכניסת גל שני של כוחות סריקה לטיהור ולהשלמת ההשתלטות על האתר.

הסד"כ של הכוח מנה 154 לוחמים, ואלה נעו

סכר חדית'ה מאוד אקטואלי גם בימים אלה: בתחילת ספטמבר 2014 נמסר שהאמריקנים תוקפים בסביבתו מטרות של דאע"ש כדי למנוע מלוחמי הארגון להשתלט עליו ולגרום להצפות נרחבות.

ב-29 במרס 2003 קיבל הגדוד השלישי של הריינג'רים את המשימה לאתר שדה תעופה קדמי במערב עיראק כדי שישמש בסיס קדומני לפעילות הכוחות האמריקניים. מטה הגדוד תיכנן את הפעולה, ובליילה דילג הגדוד לנקודת היערכות בקרבת היעד. עם הגעתו לנקודת ההיערכות קיבל הגדוד הודעה שמשימתו שונתה: להשתלט על סכר חדית'ה בעקבות התחזקות ההתרעה על האפשרות שצבא עיראק יפוצץ אותו. פקודת המבצע החדשה כללה הערכה שביעד נמצאים 100-200 חיילי אויב, כמה כלי רכב משוריינים, ובהם טנקי T-55 וכ-50 כלי נשק נגד מטוסים.

תכנון המשימה החדשה נמשך כארבע שעות - לרבות הורדת פקודות לכוחות המשנה.

הטנקים, שנכנסה לכפר מהצומת המרכזי (צומת 8), נפתחה עליה אש מהמסגד. הטנקים הסתבכו בלחימה, וכוחות של הפלס"ר קיבלו הוראה לצאת למבצע חילוץ. אולם לוחמי הפלס"ר היו מפורזים על שטח גדול, ורק חלק מהכוח השתלב במבצע החילוץ.

בשלב מסוים ניתק החזבאללה מגע לחלקו המזרחי של הכפר. הכוח הצפוני של הגדס"ר ניתק את הידי של החזבאללה והחליט לשפר מעדות. אולם הדילוג הסתבר, והכוח נקלע למארב. נורתה לעברו אש כבדה, והוא נאלץ להילחם כשהוא לא מבוצר כראוי בבתים ומפוצל בין יעדים לא מתוכננים.

אחד הלוחמים (יוני בבית 102) נטל פיקוד על הכוח הקטן שהיה עימו ושהתפצל מהכוח המרכזי וניהל מבצע חילוץ מבהית המתקף לבית צפוני יותר. במהלך החילוץ הזה השיג הכוח מכשיר קשר פעיל של החזבאללה, וזה הפך ל"שובר שוויץ" בקרב: הוא איפשר לכוח להבין לעומק את מהלכי האויב בהמשך הקרב, לתקוף אותו באמצעות נשק מדויק של הגדס"ר ושל כוחות סיוע נוספים - בעיקר מסוקים. התוצאה הייתה שהחזבאללה ספג אבדות, הוכרע ונסוג. הידי מהכפר של אש תולת מסלול פסק כמעט כליל כבר במהלך הקרב מכיוון שלוחמי החזבאללה היו עסוקים בעיקר בלחימה. אבדות הגדס"ר היו שלושה פצועים בלבד בכוח הסתם.

למרות הישגיו של הגדס"ר בלחימה במרון א-ראס עולות מתיאור הקרב שלוש שאלות קשות:

- מה היה קורה אילולא נתפס מכשיר הקשר של החזבאללה? עד לאותו השלב בקרב היה הכוח עסוק בעיקר בהגנה על עצמו והיה מופצל בין כמה יעדים בלי שהכוחות המפוצלים יכלו לסייע אלה לאלה באופן הדדי. היוזמה הייתה לחלוטין בידי החזבאללה (עד לשלב שבו נתפס מכשיר הקשר), והגדס"ר עסק בעיקר באלתורים שונים שכמעט כולם נכשלו.
- מדוע מלכתחילה לא דבק מ"פ הסיוע בתוכנית המקורית ומעל לכל - מדוע לא המתין להתמקמות פלוגת הטנקים שאמורה הייתה לשמש כוח חיפוי?
- מדוע תימון הגדוד הישר למרכז הכפר ודרך צמתים מרכזיים בו (איפה התחבולה?) והאם תיכנן בכלל לכבוש את הכפר או רק

בתחום הגמישות הפנימי הרינג'רים במלחמת עיראק התקדמות מרשימה לעומת מלחמת העולם השנייה שבה הם נזקקו לעיתים לחודשים ארוכים של תכנון ושל הכנות לפני יציאה למשימה חדשה

כמו כן הפגינו הרינג'רים רמת ביצוע גבוהה ביותר - למשל בתחום ההתבצרות בהגנה - מה שהקנה להם שרידות ועמידות. אלה באו לידי ביטוי בשיעור האבדות הנמוך להפליא למרות הלחימה האינטנסיבית שנמשכה שבוע ימים ושמהלכה התניידו הרינג'רים רק בכלי רכב בלתי משוריינים בסביבה רוויית נ"ט וארטילריה מסוגים שונים.

אולם את השרידות המדהימה של הרינג'רים אין לייחס, כמובן, רק ליכולת ההתבצרות שלהם. תרומה מכרעת לכך תרמו גם מהירות הפעולה שלהם והיכולת שהפגינו בניהול קרב מודרני כמו הפעלת אמצעי אש רבים ומגוונים, איסוף מידע על האויב וניצולו לגיבוש תוכניות פעולה רלוונטיות.

צה"ל לעומת הרינג'רים

ניצח לחמה סיירת הצנחנים (של חטיבה 35) במרון א-ראס

רקע: ב-19 ביולי 2006 קיבל הגדס"ר את המשימה להשתלט על חלקים מהכפר מרון א-ראס. היה זה שינוי משימה בהול - מה שהותיר לכוח התארגנות של שעות ספורות בלבד. מרון א-ראס נמצא במרחק של 1,400 מטר מהגבול ושולט על יישובים ישראליים אחדים. הכפר היה מתחם חשוב של החזבאללה, וממנו - ומסביבותיו - נורו לעבר שטח ישראל טילים ופצצות מרגמה. הגדוד כלל פלוגת סיוע, פלוגת הנדסה ופלוגת טנקים מוקטנת. על פי התוכנית שגובשה אמורות היו פלוגות הסיוע וההנדסה לכבוש חלקים מהכפר, ועל פלוגת הטנקים הוטל לסייע להן.

המהלכים העיקריים: כוחות ההנדסה התקשו לפרוץ את שדה המוקשים במעבר הגבול, ולכן החליט מ"פ הסיוע - לאחר שנוצר עיכוב משמעותי בלוחות הזמנים - לא להמתין לחיפוי הטנקים. פלוגת הסיוע החלה אפוא להשתלט על בתים במאתי הכפר, ובתחילה לא נתקלה בבעיות כלשהן.

לאחר הצטרפותה המאוחרת של פלוגת

העיראקיים לעיר הסמוכה, אולם המשיכו להנחית אש ארטילרית כבדה על הרינג'רים: במהלך היום נחתו יותר מ-400 פגזים בשטח הסכר, והרינג'רים מצאו לעצמם מחסות בעמדות מבוצרות שנטשו המגנינים העיראקים. דפוס ההתבצרות הזה, המבוסס על ניצול מיטבי של הקיים בשטח, אינו חדש. באופן דומה פעלו הרינג'רים בקרבות במלחמת העולם השנייה.

במקביל המשיכו ציני הסיוע האווירי¹¹ לכוון מטוסי תקיפה לעבר בסיסי האש העיראקיים. גם בשלושת הימים שלאחר מכן הייתה הלחימה סטטית למדי ובאה לידי ביטוי בעיקר בחילופי אש. הרינג'רים עסקו בעיקר בהכונות המטוסים נגד יעדים של הכוח המגן העיראקי וכך שחקו בהדרגה את כוחו.

במהלך אחת ההפוגות פשטה פלוגה של הרינג'רים על היעדים CAS 1 ו-CAS 2, ואז התברר כי היו בהם בונקרים שהכילו תחמושת ואספקה. בעקבות הפשיטה הבינו האמריקנים מדוע בכל התקפה ובכל נסיגה של הכוחות העיראקיים הם הקפידו לעבור דרך שני היעדים האלה.

לאחר שבוע לחימה השיגו הרינג'רים שליטה מלאה על היעד. במהלך הלחימה - ובעזרת סיוע אווירי אינטנסיבי - הרגו ושבו הרינג'רים כ-230 לוחמים עיראקים, פגעו בעשרות כלי רכב, כולל כמה טנקים, שיתקו 14 כלי נשק נגד מטוסים, השמידו 28 קני ארטילריה 155 מ"מ ו-80 מרגמות, חשפו 8 בונקרי תחמושת ביעד, פגעו בכלים ימיים מזדמנים (שפעלו באגם שממערב לסכר) וטיהרו 18 מבנים בתוך היעד.

על אף האש הכבדה שירו העיראקים - ובכלל זה אש ארטילרית ואש נ"ט - היו אבדות הרינג'רים קלות: פחות מ-10 פצועים (4 מהם קשה) מתוך הכוח שמנה 154 לוחמים.

במהלך הקרב יישמו הרינג'רים רבים מעקרונות הלחימה שלהם: ניידות, פעולה עצמאית, דבקות במשימה וגמישות: הם לא התקשו לעבור במהירות ממשימה אחת למשימה שונה לחלוטין. יש לציין שבתחום הגמישות הפנימי הרינג'רים במלחמת עיראק התקדמות מרשימה לעומת מלחמת העולם השנייה שבה הם נזקקו לעיתים לחודשים ארוכים של תכנון ושל הכנות לפני יציאה למשימה חדשה.

להשיג בו שליטה מקומית כלשהי?

כיצד היו מועלים הריינג'רים במרון איראס?
אילו הוטלה על הריינג'רים המשימה לכבוש את מרון איראס, הם היו, קרוב לוודאי, מתלבטים בין שתי דרכי פעולה אפשריות (דפ"א):

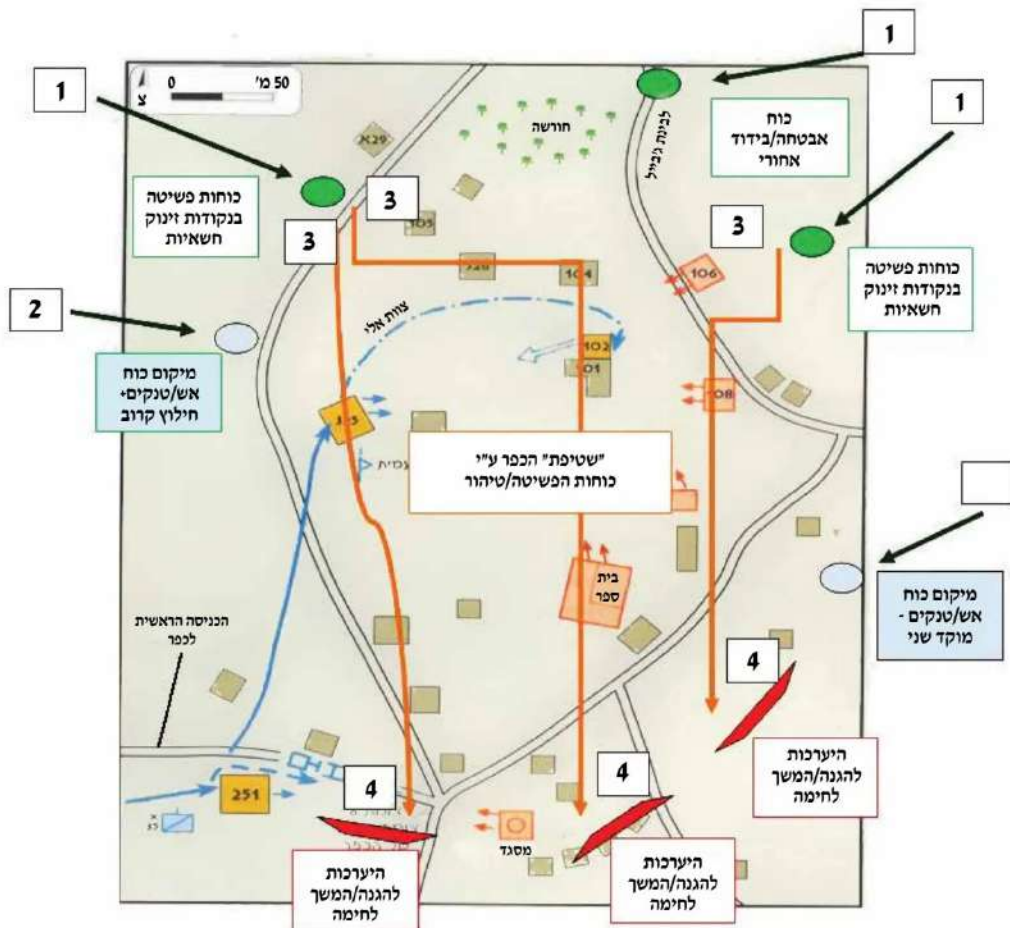
דפ"א א': לחימה בתוך הכפר בשילוב עם חיפוי של השריון
בשלב התכנון היו הריינג'רים שמים את הדגש

על הצורך להשיג הפתעה - באמצעות פריצה פנימה מהאגפים או מהעורף ובאמצעות תנועה חשאית לעבר עמדות זינוק קדמיות בפאתי הכפר (שלב 1 בתרשים 2). התנועה החשאית היא מימוש של עיקרון מרכזי של הריינג'רים - עקרון החשאיות (stealth). בשלב שלאחר מכן (שלב 2 בתרשים 2) היו הריינג'רים ממקמים את כוח החיפוי (הטנקים) בנקודות נבחרות מחוץ לכפר על סמך ניתוח של יכולותיהם לכסות מהן

יעדים נבחרים בתוך הכפר. את הכוח המרכזי הם היו מפצלים לשניים כדי להגדיל את השטח שביכולתו לכסות באש וכדי לשפר את השרידות שלו במקרה של ספיגה (עקרון הפיזור - dispersion).

את הטנקים היו הריינג'רים מכניסים לתוך הכפר רק בשלב מאוחר יותר, לאחר שהיו מתמקמים בעמדות הזינוק הקדמיות, מתוך הנחה שהכניסה היא רועשת ועלולה להתגלות, דרך נוספת להפעלת הטנקים שהייתה נשקלת,

תרשים 2: דפ"א א' - הריינג'רים במרון איראס

כינוש גבעה 400 ביער הורטן - 7 בדצמבר 1944

בין 19 בספטמבר 1944 ל-10 בפברואר 1945 התנהלה המערכה ביער הורטן בין צבא גרמניה לצבא ארה"ב. זו הייתה המערכה הממושכת ביותר על אדמת גרמניה במלחמת העולם השנייה ואחת הארוכות ביותר במלחמה כולה.

בנובמבר 1944 הוכנסו למערכה הריינג'רים. הם הגיעו לאיזה 9 שעות בלבד לאחר קבלת הפקודה הודות לכושר הניידות הגבוה שלהם.

זמן קצר לאחר שהגיעו לחזית ספגו הריינג'רים הפגזה כבדה, אך אבדותיהם היו קלות יחסית משום שהם הספיקו לחפור שוחות עמוקות (fox holes) שהגנו עליהם. הטיווה הגרמני המדויק התאפשר בעיקר הודות וליטתם בנקודת תצפית גבוהה שכונתה "גבעה 400". ב-6 בדצמבר 1944 הוטל על גדוד 2 של הריינג'רים לכבוש את הגבעה לאחר שכשלו מאמציהם של כל הכוחות הקודמים שנשלחו לכבוש אותה.

המג"ד חילק את הגדוד לכוח תוקף שיעלה על הגבעה, לכוח חיפוי שיתמקם בבסיסה, לכוח חסימה שייערך על כביש הגישה לגבעה ולכוח עתודה ואש (מרגמות 81 מ"מ) שהתמקם בעיר הסמוכה. החלוקה הזאת ממוחשת את טכניקת ההתקפה של הריינג'רים שמימושם במידה רבה גם היום.

ההתקפה החלה ב-08:30 בבוקר 7 בדצמבר, לאחר שלוחמי הכוח התוקף התגבשו לעמדות זינוק במהלך הלילה. הריינג'רים ויתרו על הרעשה מקדימה של היעד כדי לא לחשוף את כוונתם לתוקף - מהלך חריג מאוד במלחמת העולם השנייה. הכוח התוקף התפצל לשלושה כוחות-משנה, ואלה טיפסו על הגבעה במהירות וברציפות. במהלך הטיפוס נפגעו המפקדים של כוחות המשנה, ואת מקומם תפסו במהירות סגניהם בלי להפסיק את רציפות ההתקפה. כבר אז ידעו הריינג'רים לבנות עומק פיקודי כדי שאובדן מפקדים לא יגרורם לשיתוק היחידות.

בתוך 35 דקות הגיעו הכוחות התוקפים לעמדות מפתח בראש הגבעה ולאחר שעה סיימו את כיבושה ונערכו להגנה לקראת התקפת נגד גרמנית. זו אכן התקיימה לאחר זמן קצר, אך נהדפה הודות להתבצרות המהירה של הריינג'רים בנקודה שכבוש והעמידה העיקשת שלהם.

כנראה, היא הנתתם מחוץ לכפר - בלי שיתגלו לכוחות חזבאללה שבתוכו. מטרתו של תמרון רועש כזה היא לגרות את לוחמי החזבאללה לצאת מעמדותיהם ולאסוף מידע על האיום הזה. אגב כך היו אנשי חזבאללה עצמם נחשפים ומותקפים.

התמרון בלחימה על פי הדפ"א הזאת היה מתבסס על "שטיפת" הכפר, שבעקבותיו היה בא טיהור מהיר ושיטתי שלו (3 בתרשים) באמצעות כוחות קטנים וקטלניים. כל כוח כזה היה מקבל עצמאות מרבית ואישור להתקדם ככל יכולתו בלי קשר להתקדמות של הכוחות האחרים. מטרת תמרון כזה היא להשלים מעבר מהיר ורצוף לכל רוחבו ואורכו של הכפר כדי להשיג פגיעה מרבית ביעדים במהלך הלחימה. במקרה שהיו מתגלים מוקדי התנגדות משמעותיים, הם היו מטופלים באמצעות ריכוז מאמץ של כמה כוחות משנה סמוכים ושל כוח השריון. כל כוח פשיטה היה מסייע - בהתאם לצורך - לכוחות הפשיטה הסמוכים לו ולחלופין היה מסתייע בהם. להגברת היכולת להעניק חיפוי הדדי היו הכוחות נעים לקראת המגע לסירוגין (bounding overwatch). הכוח היה מסיים את ההתקפה בהיערכות להגנה בנקודות המפתח השולטות על השטח המטוהר (4 בתרשים).

לאחר סיום הטיהור הראשוני היו הריינג'רים עושים תחקור ראשוני של הפעולה ומגבשים תמונת מצב בנוגע לאויב: עד כמה הוא נפגע, והיכן הוא עדיין ערוך. בעקבות גיבושה של תמונה כזאת ייתכן שהייתה מתקבלת החלטה על טיהור רוחבי נוסף של הכפר ועל התמקדות בנקודות ההתנגדות שלא טופלו או טופלו באופן חלקי בלבד במהלך הטיהור הראשוני.

דפוס פעולה כזה מחייב כוחות נוספים - מעבר לכוח הפשיטה - שצריכים להיערך במעטפת החיצונית של הכפר כדי לחסום צירים שבהם יכול האויב להגיע תגבורות (בהתאם לעקרון האבטחה - security) וכדי לחלץ במקרה הצורך נפגעים מתוך הכפר באמצעות צוותי חילוץ ייעודיים. כוח החילוץ יכול לשמש גם עתודה ללחימה בתוך הכפר, למשל אם כוח הפשיטה מסתבך או סופג אבדות רבות או אם יש כוונה להחיש את קצב הפעולה.

הדפ"א הזאת מבוססת על תנועה מהירה ועל פיצול הכוח ליחידות קטנות רבות כדי לאלץ את האויב להתמודד בעת ובעונה אחת עם

דפ"א ב': הקמת מאוזנים קדמיים (חשאיים) מחוץ לכפר וביצוע סדרה של פשיטות מהירות

- ובעקבותיהן נסיגה מיידית למאוזנים

שיטת הפעולה הזאת מוזכרת את שלב הלחימה הראשון ביער הורטן במלחמת העולם השנייה: הריינג'רים התבצרו ביעדים הקרובים לכפר, ערכו סיורים ופשיטות סער קטלניות ומהירות ומיד לאחר מכן נסוגו חזרה ליעדים המבוצרים. האפקטיביות של שיטת הפעולה הזאת מותנית ביציאת רצף של פגיעות יעילות במספר רב של יעדים כדי ליצור את האפקט של "מסת עקיצות שמחזירות כמות מספקת של רעלים כדי לסכן את חייו של המותקף". מימוש הדפ"א הזה מצריך את היכולת לפצל את הכוח המרכזי למספר רב של כוחות פשיטה קטנים כדי שיתון יהיה להשיג את המטרה הרצויה של עקיצות ואת רצף הפשיטות הנדרש.

הדפ"א הזאת מבוססת על מיקום שני

הכוח הקרוב ביותר בצה"ל באופיו לריינג'רים הוא הגדס"רים של חטיבות החירי השונות. כמו הריינג'רים, גם הגדס"רים מקבלים את כוח האדם האיכותי ביותר ואת אמצעי הלחימה המתקדמים ביותר

חזיתות רבות. המהירות והפיצול עשויים אפוא ליצור אפקט של הלם. דפוס הפעולה הזה מוזכר את הפעולה המהירה והמפתיעה של הריינג'רים בלחימה בגבעה 400 ביער הורטן במלחמת העולם השנייה (ראו מסגרת).

לדפ"א הזאת יש גם מגרעת: היא מנוגדת לעיקרון של ריכוז מאמץ. אולם הטכניקה של פשיטות חוזרות ונשנות ושל ניתוח מצב האויב לאחר כל פשיטה לשם מיקוד המאמץ במוקדי ההתנגדות שלו מפצה במידה רבה על העידור של המאמץ המרוכז.

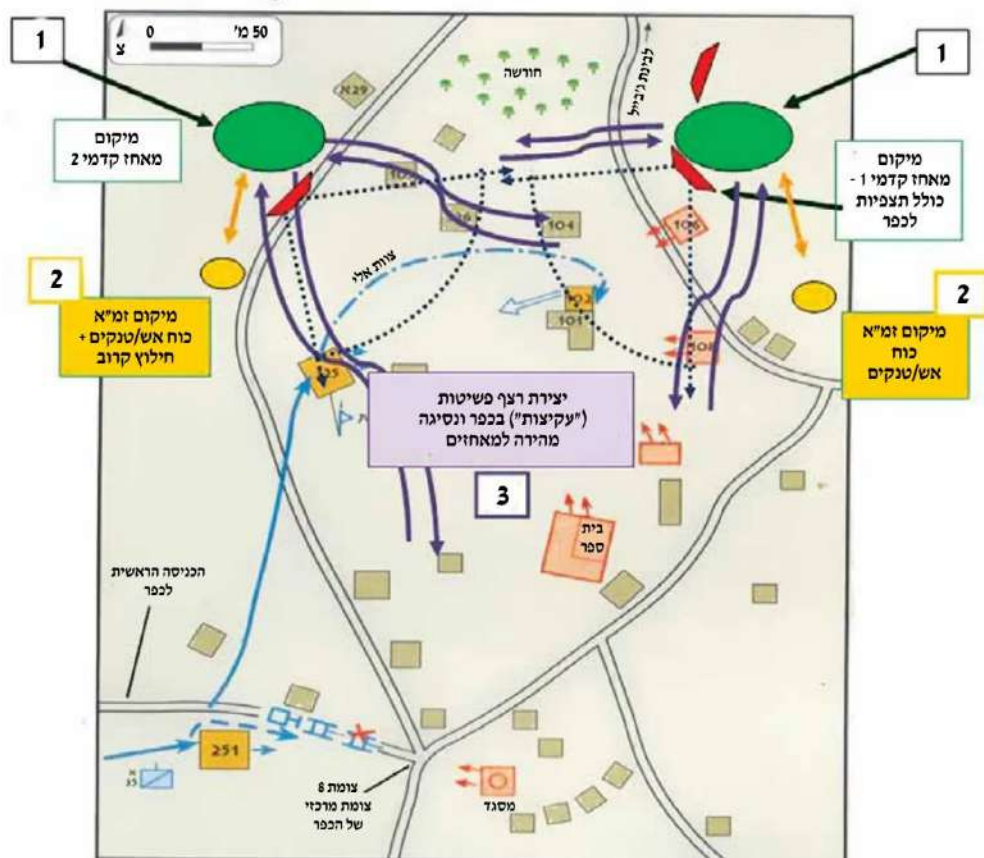
לעדים נבחרים בכפר, טיהורם ונסיגה מהירה למאחזים. כוח השריון ומרכיבים נוספים ייצאו מתוך המאחזים ויעלו לעמדות תצפית וירי במקביל ליציאה לפשיטות (שלב 2 בתרשים 3) בתזמון שייצור את האפקטים הרצויים. למשל, אם רוצים לגרות את האויב כדי שיחשוף את עמדותיו, ניתן להעלות את הטנקים לעמדות לפני הפשיטה, ואילו הכוחות הפושטים ייערכו וימתנו במדרון אחורי. לאחר מכן הם יפעלו נגד יעדים שאותה בהם פעילות בעקבות עליית הטנקים לעמדותיהם. במקביל הם יוכלו לפעול גם נגד יעדים שנבחרו מראש (שלב 3

יחידת הריינג'רים במתכונת הנוכחית הוקמה ב־1941, במהלך מלחמת העולם השנייה. היחידה כללת שלושה גדודים ומונה בסך הכול כ־2,000 חיילים

נ"ט בשלב א' ושל שריון בשלב ב' - ובכמה תצפיות שיתחילו בתוך זמן קצר לאסוף מודיעין על הכפר. כדי לממש את עקרון האבטחה יש למקם את המאחזים באופן שישלטו גם על צירי הגישה לכפר כדי למנוע מהאויב להורים תגבורות. לאחר סיום ההתמקמות במאחזים ניתן לפתוח בשלב השני: הרצאת כוחות פשיטה

מאחזים קדמיים חזקים בקרבת הכפר. רצוי שהתקדמות הכוחות אל המאחזים תהיה חשאית. כל מאחז כזה צריך, בשלב הראשון, להיערך להגנה באמצעות התבצרות או התחפרות עמוקה בקרקע (שלב 1 בתרשים 3). מכיוון שכוח השריון הוא חלק מצוות הקרב המשולב הזה, ניתן לשקול הכנסה מאוחרת יותר שלו כדי למנוע את חשיפת המהלך. עם כניסת הטנקים ניתן להכניס גם דחפורים (במסגרת כוח הנדסי) כדי לבצר טוב יותר את המאחזים שבפאתי הכפר. כל מהלך ההיערכות וההכנה של המאחזים הקדמיים צריך להיות מלווה באבטחה היקפית - של מקלעים ושל

תרשים 3: דפ"א ב' - הריינג'רים במרון א-ראם

ריינג'רים באפגניסטן | תמרון כאוטי בכמה מאמצים מגדיל את הסיכוי שתגובת האויב תהיה מבוזבזת ולא ממוקדת

לעבור לכלל צה"ל. זה חשוב במיוחד על רקע הכוונה להקים עוצבות - כמו האוגדות הקלות - שיפעלו לפי העקרונות הבסיסיים של הריינג'רים: מהירות וניידות.

הערות

1. המאמר הזה נכתב במסגרת סמינר על אתגרי התמרון בצבא. במסגרת קורס פרס כללי, מחזור ס', תשע"ד. אני מבקש להודות למפקד חטיבת נולטי, אל"ם יניב עשור, על העזרה ולד"ר ענת שטרן מהמרכז ללימודים צבאיים בפרס על הנחייה בכתבי העבודה.
2. כל הציטוטים בפרק הזה לקוחים מה: Rangers Handbook (http://goo.gl/gurtli), עמ' 4-12, 19-6.
3. http://goo.gl/UJ4d95
4. http://goo.gl/2t2i10
5. Mir Bahmanyar, Shadow Warriors: A History of the US Army Rangers, Osprey Publishing, Oxford, 2006, p. 260.
6. שם, עמוד 254-248.
7. דב שמרון, צבא אחר - יחידות מיוחדות בצבאות העולם משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2007, עמ' 40.
8. שינוי משימה נקרא בלשון הצבאית האמריקנית Fragmetary Order ובקיצור FRAGO.
9. אלישיב שמשי, עוד ניצחון כזה... על רוח הלחימה במלחמת לבנון השנייה, מודן ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, בקיץ 78 עמ'.
10. קציני הסיוע האווירי אינם חלק אורגני של הריינג'רים, אלא מסופחים אליהם מיחידות ייעודיות בצבא ארה"ב.
11. שמש"י, עמ' 75-94.

אימוני הריינג'רים נחשבים לקשים ביותר בצבא ארה"ב ונערכים בשטחי אימון שבהם שוררים תנאי מזג אוויר קיצוניים - מהמדבר ועד האזור הארקטי

סיכום

המאפיין המרכזי של הריינג'רים הוא היותם כוח קל ונייד שיכול להילחם בקצב מהיר מאוד. ויש להם עוד מאפיינים חשובים: יכולתם לעבור במהירות בין צורות קרב שונות וממשימה אחת למשימה שונה לחלוטין, שרירות גבוהה ויכולת לפעול באופן עצמאי לאורך זמן בשדה הקרב. הכוח הקרוב ביותר בצה"ל באופיו לריינג'רים הוא הגדס"רים של חטיבות הח"ר השונות. כמו הריינג'רים, גם הגדס"רים מקבלים את כוח האדם האיכותי ביותר ואת אמצעי הלחימה המתקדמים ביותר. לדעתי, אם הגדס"רים יאמצו את עקרונות הלחימה של הריינג'רים, הם ישיגו קפיצת דרך משמעותית ביכולותיהם. מהגדס"רים יוכלו עקרונית הלחימה האלה

בתרשים). כדי להבטיח את רציפות הפשיטות צריך ליצור בנק יעדים מתעדכן. כל יציאה של כוחות לפשיטה תהיה תמיד בחיפוי אש. בעקבות יישומה של הדפ"א הזאת מקבל האויב תמונה לא ברורה של מאמצי התקפה קטנים רבים. הסיכון המרכזי בדפ"א הזאת הוא שקשה יותר להשיג באמצעותה הכרעה שכן היא אינה כוללת טיהור יסודי ושיטתי של היעד. המטרה היא להתיש את האויב באמצעות רצף של תקיפות מהירות ולהביא בסופו של דבר לנסיגתו. המענה לסיכון הזה הוא ניתוח ותכנון יסודיים של המשימות במהלך נוהל הקרב וכן למידה והפקת לקחים בזמן אמת בין גל התקפה אחד למשנהו. החוזה של הדפ"א הזאת היא הגמישות שהיא מקנה לפעולה בכל המרחב והמקסום שהיא מאפשרת של הפיקוד מוכוון המשימה. הקושי של האויב להבין את התמרון הכאוטי הזה גבוה יותר בהשוואה לדפ"א א', וזה מגדיל את הסיכוי שהתגובה שלו תהיה מבוזבזת ולא ממוקדת. מעל לכל, הדפ"א הזאת מגדילה את הסיכוי שהאויב לא יוכל להתפנות לשיגור רקטות מהמרחב המותקף.

הסקאד שהרתיע את ישראל

בעוד שישראל ביצעה במהלך מלחמת יום הכיפורים הפצצות אסטרטגיות נגד יעדי תשתית בסוריה, היא נמנעה מכך במצרים. הסיבה: החשש מתקיפת גמול של המצרים באמצעות טילי סקאד

41 שנה למלחמת יום הכיפורים

סקאד מצרי על משגר | אמ"ן העריך כי מצרים תפתח במלחמה רק אם יהיה בידה להרתיע את ישראל מלפגוע בעורפה. את ההרתעה הזאת - העריך אמ"ן - מקווה מצרים להשיג באמצעות מפציצים או טילים ארוכי טווח שמסוגלים לפגוע בעורף הישראלי

סאל (מיל) ד"ר שמעון גולן
ראש התחום לחקר הרמה האסטרטגית
במחלקת היסטוריה

מבוא: ההערכות לפני המלחמה בנוגע לטקיק שבידי המצרים

בהערכת המצב החיצונית שפירסם אמ"ן בינואר 1973 נקבע, בין היתר:

"למרות ההצהרות החוזרות ונשמות מקהיר בדבר המערכה הבלתי נמנעת, דומה כי חידוש הלחימה ביוזמה מצרית סבירותה נמוכה מאוד."

הסיבה המרכזית - נטען - היא אובדן הביטחון העצמי וחוסר האמון בנוגע ליכולתה של מצרים לעמוד במלחמה; הסיבה המשנית - הערכת מצרים את יחסי הכוחות בינה לבין ישראל. על יחסי הכוחות נכתב בהערכת המצב של אמ"ן, בין היתר, כי

"המצרים מודעים לחולשתם הצבאית היחסית, הממוקדת בתחום האווירי. הבעיה העיקרית, כפי שהם רואים אותה, היא היעדר הסיכוי להתמודד עם חיל האוויר הישראלי... גם ברור למצרים כי אין ביכולתם לתקוף בצורה משמעותית יעדים בעומק ישראל או אף ליצור איום כזה. על רקע הערכת זו דורשים המצרים מבריה"מ מזה זמן מוטוס בעל כושר מחץ התקפי (כגון פנטום) וכן טילי קרקע-קרקע [טק"ק]. יתר על כן, הנהגת מצרים טוענת, כי לו היה מצוי ברשותה הנשק ההתקפי... הרי עצם קיומם של אמצעי לחימה כאלה היה מספיק כדי לאלץ את ישראל לנסיגה".

זהו, למעשה, החצי המצרי של ה"קונספציה" - התפיסה שגיבש אמ"ן בנוגע לתנאים שמתנה מצרים לפתיחה במלחמה נגד ישראל. בתמצית: מצרים מודעת לכך שאין ביכולתה לפתוח במלחמה כללית נגד ישראל. היא הייתה רוצה לפתוח במלחמה מוגבלת, אלא שהיא נמנעת מכך בשל ידיעתה - מהניסיון במלחמת ההתשה - שישאל לא תגביל את תגובותיה לחזית התעלה, אלא תרחיב את המלחמה לפגיעות בעורף המצרי. מצרים תפתח במלחמה רק אם יהיה בידה להרתיע את ישראל מלפגוע בעורפה. ההרתעה הזאת תושג כאשר יהיו בידיה אמצעים - מפציצים ו/או טילים ארוכי טווח - שבאמצעותם תוכל לפגוע בעורף הישראלי. כל עוד אלה לא יהיו בידה, לא צפוי שתפתח במלחמה.

על אותו הרעיון חזר ראש אמ"ן, אלון אלי זעירא, בדיון מטכ"ל שנערך ב-17 בספטמבר 1973.

האכזבה מכישלון מתקפת-הנגד של 8 באוקטובר הצטרפה לאכזבות הקודמות: הציפיות להתרעה מוקדמת נכזבו; לא התממשה הציפייה שחיל האוויר ישיג בהקדם עליונות אווירית; לא התממשה הציפייה שצה"ל יסיג את המצרים מהמאחזים שתפסו בסני

בהמשך הדיון הציגו נציגי המודיעין של הזרועות ונציגי אמ"ן את ההתעצמות הצפויה של מדינות ערב. התברר כי מעת שהופצה הערכת המודיעין, בינואר 1973, חל שינוי, ולמצרים הגיעו טילי קרקע-קרקע מדגם סקאד. נציג אמ"ן ציין, בין היתר, כי להערכת אמ"ן סיפקו הסובייטים למצרים חטיבת טילים מדגם סקאד B בת שבעה משגרים. יחד עם הציוד, הוסיף, הגיעו מומחים סובייטים, כנראה למטרות הדרכה. הוא הסביר כי מדובר בטיל קרקע-קרקע שהטווח שלו 300 ק"מ, כלומר, אם יוצב בטווח של כ-40 ק"מ ממערב לתעלת סואץ, הוא יוכל להגיע ליעדים בארץ עד לאזור נתניה. הוא הוסיף כי אמ"ן מעריך שהדרכת הצוותים המצרים על ידי המדריכים הסובייטים תסתיים לכל המוקדם באפריל 1974, ולכן החטיבה לא תהיה מבצעית לפני כן.³

בנוגע לסוריה הסביר, בין היתר, כי מסוף אפריל ועד אוגוסט 1973 הגיעו אליה 36 משגרים של רקטות פרוג 7. הוא הגדיר את הרקטות האלה "נשק טקטי קרקע-קרקע לטווח קצר ברמת הדיוויזיה" והוסיף שהצבתן במרחק של כ-10 ק"מ ממסור לקו הפסקת האש תאפשר לסורים "לכסות את מרבית המטרות בצפון הארץ, כולל השדה ברמת-דוד".⁴

ההחלטה להפציץ מטרות אסטרטגיות בסוריה - 9 באוקטובר 1973

המלחמה נפתחה ביום הכיפורים תשל"ד, 6 באוקטובר 1973. בשחר היום הרביעי למלחמה, 9 באוקטובר 1973, נערך בחדר

הרמטכ"ל דיון שבו באה לביטוי השעה הקודרת ביותר במלחמת יום הכיפורים. בליל 8-9 באוקטובר ביקרו שר הביטחון משה דיין והרמטכ"ל דוד אלעזר במפקדת חזית הדרום ולמדו על כישלונה של התקפת הנגד על הכוחות המצריים שצלחו. האכזבה הזאת הצטרפה לאכזבות הקודמות: הציפיות להתרעה מוקדמת נכזבו; לא התממשה הציפייה שחיל האוויר ישיג בהקדם עליונות אווירית; לא התממשה הציפייה שכוחות צה"ל יסיגו את הכוחות המצריים מהמאחזים שתפסו ממזרח לתעלת סואץ. בחזית הצפון הצליחה התקפת-הנגד של כוחות צה"ל להדוף את הכוחות הסוריים שחדרו לשטחנו, אולם בליל 8-9 באוקטובר חששו בצפון שהסורים מרכזים שתי דיוויזיות משורייתות בקו החזית לקראת התקפה נוספת.

עם חזרת השר והרמטכ"ל לתל-אביב התכנסו יחד עימם, בחדר הרמטכ"ל, אנשי המטה הממוצם של הרמטכ"ל, ושניהם עידכנו את הפורום במסקנותיהם. המסקנה האופרטיבית העיקרית שלהם הייתה שאי-אפשר לנהל מערכות התקפיות בשתי החזיתות בו זמנית וכי יש למקד את המאמץ בחזית אחת, ולאחר שתושג בה הכרעה - להתמקד בחזית האחרת. שר הביטחון הנחה, בין היתר, שבחזית הצפון לא תהיה שום נסיגה:

"אף לא סנטימטר אחד. אנו לוחמים עד האיש האחרון. נאבד שם כל השריון? - נאבד את השריון, אבל נאבד אותו תוך זה שנגמור את השריון של הסורים".

כמו כן הורה שר הביטחון לבדוק את כל דרכי הפעולה, ובכלל זה הפצצת דמשק.

לאחר שיצא השר המשיך הרמטכ"ל לדון עם הנוכחים בעניין והציג בפניהם את תפיסתו:

"אנחנו מוכרחים לשבור ב-24 השעות הקרובות את סוריה. לשבור אותה ואחרי זה נתפנה למצרים."

מה זה לשבור את סוריה?

א. לקבל את ההנחיה של משה לכוחות ברמת הגולן; אף אחד לא הולך מטר לאחור. ימצאו צבא שכל אחד נלחם עד הכדור האחרון, ונראה אם הסורים ישברו את זה. יש לנו 400 טנקים שנלחמים כמו מכבים; נקווה שלא יישברו, ורמת הגולן תישאר.

ב. בואו נתחיל לשבור את סוריה. במקום

טיל סקאד רוסי על משגר | בנאום שנשא נשיא מצרים אנואר סאדאת ב־16 באוקטובר הוא איים שאם ישראל תפגע במטרה אזרחית, תגיב מצרים בירי טילי זעפר. הערכת אמ"ן הייתה שכוונתו לטילי סקאד

ראש הממשלה גולדה מאיר הסתייגה מכך בנימוק שאל לה לישראל להיות הראשונה שמפציצה עיר - בעיקר בשל ההשלכות הבינלאומיות העוללות להיות לכך, כמו חזרה של נשיא ארה"ב מהכוונה שעליה הודיע אך זמן קצר לפני כן לספק לישראל מטוסים במקום אלה שאיבדה במלחמה. על כך נענתה שישיראל אינה הראשונה שפוגעת ביישובים: הסורים ירו בשלושת הלילות שמאו תחילת המלחמה רקטות פרוג ופגעו ביישובים. אם כך, אמרה גולדה, מן הראוי לפרסם זאת.

לשאלתה, אם אין הסורים יכולים לנסות לתקוף מהאוויר, השיב שר הביטחון כי חיל האוויר של צה"ל שולט באוויר. אשר לניסיון של מצרים ושל סוריה להשתמש בטילים אמר השר כי בטיל קלט כבר נעשה שימוש [על ידי המצרים]; בסקאד, לעומת זאת, הביע השר את תקוותו שלא ישתמשו - אם מחוסר צוותים ואם מחוסר בראשי נפץ. לבסוף השתכנעה ראש הממשלה ואישרה את המהלך. אנשי

ראש אמ"ן העיר שיש להביא בחשבון כי במקרה שצה"ל יתקוף מטרות בקהיר, ישגרו המצרים טילי סקאד. הירי הזה, הוסיף, יוכל לשמש גמול גם על ההפצצות בדמשק

הגולן כוח סורי שיכול לפתח מאמץ התקפי של ממש. הסכנה שממנה חששו עד אותה עת פגה, אלא שנותרה בעינה השאיפה להוציא את סוריה מהמערכה בתוך זמן קצר. לשם כך הנחה הרמטכ"ל את מפקד חיל האוויר להכין הפצצת מטרות צבאיות בדמשק.

שר הביטחון, שהתעדכן במגמה הזאת, הזמין את הרמטכ"ל להצטרף אליו ולהציג את המלצתו ב"פורום ההתייעצות המדינית-צבאית" (שזכה לכינוי "המטבח של גולדה"). בפני הפורום הזה הציגו שר הביטחון והרמטכ"ל את המלצתם המשותפת - לתקוף מטרות אסטרטגיות בסוריה, ובתוכן מטרות צבאיות בדמשק.

שדות במצרים, במקום כל מה שאחיה רוצה לעשות, בנימין [פלד - מפקד חיל האוויר], לקחת מחו את ארבע ערי סוריה - להרוס אותן. דמשק - להרוס, להוריד בתוך דמשק, להוריד בתוך דמשק, חומס, חלב ולטקיה. אני מוכרח אפקט דרמטי, שסוריה תקרא, שמישהו יצעק: 'געוואלד - משמידים את סוריה!' אולי מישהו יגיד: 'סטופ, תפסיקו את האש' אני מוכרח ללכת לשבור את סוריה עכשיו. לרדת על ארבע הערים שלהם - גל אחד וגל שני, את החשמל, שתי תחנות החשמל. תגידו לי עוד משהו שיבער. שוברים את סוריה זה מאמץ אחד שלך. מאמץ שני - שתי הדיוויזיות המשוריינות - תעלה עליהן כמה שאתה יכול.

במהלך הדיון שיכנע ראש אמ"ן את הרמטכ"ל שאין היגיון בהפצצת ערים, חוץ מאשר דמשק. בהמשך התקשר אלון פיקוד הצפון לרמטכ"ל ומסר שנראה כי אין בגורה הצפונית ברמת

הצבא יצאו להכין את המהלכים הצבאיים וכן את הפרסום בנוגע לירי הפגז לעבר מטרות אזרחיות בישראל.

כלומר, בבוקר הדרמטי של 9 באוקטובר 1973 החליטה ההנהגה המדינית ביטחונית של ישראל להפציץ מטרות אסטרטגיות בסוריה, ובתוכן מטרות צבאיות בבירתה. העובדה שבידי הסורים היו רקטות פרוג, ושבאמצעותן כבר פגעו ביישובים (במהלך ניסיונם לפגוע בשדה התעופה ברמת-דוד) לא הייתה גורם מרתיע. אדרבה, הירי הזה נוצל כדי להסביר שישראל אינה הראשונה הפוגעת במרכז אוכלוסין.

הכוונות להפציץ מטרות אסטרטגיות במצרים

הרעיון להפציץ מטרות אסטרטגיות בסוריה ובמצרים עלה עוד לפני השחר של 9 באוקטובר. בשעות הערב של היום הקודם, 8 באוקטובר, משהתברר שהתקפת-הנגד בדרום נכשלה, אולם בטרם הובררו ממדי הכישלון, אמר ראש ענף 6 (מצרים) באמ"ן, סא"ל יונה בנדמן, כי חשוב מאוד להפציץ מטרות בעומק מצרים "בשביל המוראל של סאדאת".⁶

בליל 8-9 באוקטובר, בטרם טס הרמטכ"ל עם שר הביטחון לדרום, הוצגה בפניו תוכנית הפעולה של חיל האוויר. במהלך הצגת התוכנית הזכיר רא"ל (מיל') יגאל דיין (שהתנדב לייצג למטכ"ל) את דבריו אלה של סא"ל בנדמן, ומפקד חיל האוויר אמר שזו אכן הצעתו: "לתקוף מטרות בעומק מצרים וסוריה, כגון המטכ"לים בקהיר ובדמשק".

על השאלה, אם בתגובה לפעולה כזאת יוכלו המצרים לתקוף את המטכ"ל בתל-אביב, השיב אלוף פלד בשלילה ואמר שאילו היו יכולים לעשות זאת, היו עושים זאת גם בלא הפעילות של ישראל. אשר לאפשרות של תגובה אחרת - ידי סקאד - השיב ראש אמ"ן שהסקאד אינו שמיש, "ואפילו אם כן - כמה יש להם?" לדעתו, יש להבחין, מהבחינה הזאת, בין מצרים לסוריה: בעוד שהמצרים אינם יכולים להגיב על הפצצות בעומק שטחם, יכולים הסורים להגיב בירי רקטות פרוג על יישובי הגליל ועמק יזרעאל. הוא אמר שלדעתו יש לעשות מעולות שיפגעו במוראל במצרים, למשל באמצעות פגיעה במטרות דלק וחשמל ובמטרות צבאיות, כמו המטכ"ל.

העובדה שבידי הסורים היו רקטות פרוג, ושבאמצעותן כבר פגעו ביישובים לא הייתה גורם מרתיע. אדרבה, הירי הזה נוצל כדי להסביר שישראל אינה הראשונה הפוגעת במרכז אוכלוסין

הרמטכ"ל סיכם שהפצצת מטרות אסטרטגיות תישמר לשלב מאוחר יותר - למקרה שיופעל על כוחות הקרקע לחץ כה חזק, עד שלא יהיה די בפעילות הרגילה של חיל האוויר כדי להקטין, או למקרה שישראל תרצה לכפות הפסקת אש.⁷

ב-9 באוקטובר בלילה בין 20:15 ל-20:45 ערך הרמטכ"ל דיון הערכת מצב. היה זה כבר לאחר הפצצת המטרות האסטרטגיות בסוריה. הרמטכ"ל סיכם את הדיון בקביעה שהוא יבקש משר הביטחון אישור לתקוף מטרות אסטרטגיות במצרים ובסוריה וביקש שאמ"ן יציג את המטרות לשר. ראש אמ"ן העיר שיש להביא בחשבון כי במקרה שצה"ל יתקוף מטרות בקהיר, ישגרו המצרים טילי סקאד. הירי הזה, הוסיף, יוכל לשמש גמול גם על ההפצצות בדמשק.⁸

ההערכות מלפני המלחמה בנוגע לאזורים בישראל שבטווח הפגיעה של טילי הסקאד שישגורו ממצרים התבססו, כאמור, על ההנחה שהמצרים יציבו אותם בטווח של כ-40 ק"מ ממערב לתעלה. על סמן ההנחה הזאת הוערך שיוכלו לפגוע במטרות עד לנתניה. בליל 12-13 באוקטובר הגיעה לאמ"ן ידיעה שלפיה הגיעו לפורט-סעיד רוסים שבוחנים עמדות לטילי סקאד. בבדיקת הטווחים התברר שמהעמדות שבודקים הרוסים יוכלו הטילים להגיע עד בתי הזיקוק שבמפרץ חיפה. סגן הרמטכ"ל מסר על כך בדיון בראשות הרמטכ"ל שהחל ב-12 באוקטובר בשעה 20:45 ושהנושא המרכזי בו היה הפעלת חיל האוויר. נוכח המידע הזה תמך אלוף טל בסיכום של הרמטכ"ל שחיל האוויר יפעל ברציפות באזור פורט-סעיד.⁹

ישראל עירבה בעניין הזה גם את ארה"ב, שגרירי ישראל בארה"ב, שמחה דיניץ, התבקש למסור למזכיר המדינה הנרי קיסינג'ר את המידע שלפיו מומחים סובייטיים מסיירים בפורט-סעיד, בדמיאט ובאיסמעיליה כדי לבחור עמדות לירי של טילי סקאד וכי ההערכה היא שהסובייטיים הם שיפעילו את הטילים נגד מטרות בישראל, משום שלמצרים

אין עדיין צוותים להפעלתם. דיניץ הוזהר לבקש מקיסינג'ר לשוחח בעניין הזה עם שגריר בריה"מ בושינגטון, אנטולי דוברינין.¹⁰ באותו השלב של המלחמה עדיין המשיך להתגלגל הרעיון של תקיפת מטרות כלכליות במצרים. בבוקר 15 באוקטובר ביקש שר הביטחון מהרמטכ"ל שישלח אליו קצין שציג לו מטרות כאלה. היעדים הוצגו לו, והוא אישר לפגוע בחלק מהם.¹¹

בסיום הפגישה התקשר שר הביטחון לראש הממשלה וביקש לקבוע בשעות אחרי הצהריים המאוחרות של אותו היום דיון עקרוני בעניין, עוד לפני שידונו המטרות הספציפיות שיותקפו, וראש הממשלה נענתה לבקשה.¹² בהמשך היום נקבע שהמבצע לצליחת התעלה יחל באותו היום בשעה 17:00, ולכן נדחה הדיון בנוגע להפצצת המטרות הכלכליות במצרים.¹³ לאחר מכן סיר השר דיין בדרום ובפגישה עם הרמטכ"ל אמר לו שהמצרים תפסו את אבו רודס והודיעו שלא יאפשרו הגעת נפט לישראל ובכך פגעו למעשה ביעדים כלכליים של ישראל. לפיכך, סיכם דיין, אין לדחות הדיון על הפצצת מטרות כלכליות במצרים.¹⁴ הרמטכ"ל אמר לעומת זאת שהוא מצדד בדחיית הדיון על הפצצת מטרות כלכליות במצרים. ניתן יהיה לעשות זאת - הוא אמר - לאחר שהמצרים יירו סקאד או יפגעו בנפט.

סאדאת מאיים להגיב בירי טק"ק על פגיעה ביעדים אזרחיים

בלילה שבין 15 ל-16 באוקטובר צלחו הכוחות הראשונים של צה"ל את תעלת סואץ. בנאום שנשא נשיא מצרים אנואר סאדאת ב-16 באוקטובר הוא איים שאם ישראל תפגע במטרה אזרחית, תגיב מצרים בירי טילי יזעפר. הערכת אמ"ן הייתה שכוונתו לטילי סקאד.¹⁵

השפעת האיום של סאדאת על התוכנית להפציץ מטרות כלכליות במצרים

האיום של סאדאת חולל תפנית חדה בעמדות של שר הביטחון בנוגע להפצצת מטרות אסטרטגיות במצרים: מתמיכה במהלך כזה הוא עבר לשלילתו. הוא הביע את עמדתו החדשה בפגישה שקיים עם סגן הרמטכ"ל בשעות הערב של 17 באוקטובר. אלוף טל הציע לפרסם ברבים שסאדאת איים למעשה בירי של טילי סקאד. השר הסכים לכך וציין

בהתפתחויות ובתוכניות להמשך הלחימה. בין היתר אמר לה שכיבוש פורט-פואד הוא בעייתי בשל האיום של נשיא מצרים להשתמש בטק"ק - אם ישראל תתקוף מטרות אזרחיות - והביע ספק אם נכון לעשות זאת. אם אכן יש כוונה להוציא את התוכנית הזאת אל הפועל - הוסיף - יש לעשות זאת בלילה שלאחר מכן לאחר קבלת אישור מהממשלה.²⁶

באותה העת הוצגה לרמטכ"ל בחפ"ק של פיקוד דרום תוכנית לכיבושה של פורט-פואד, והוא החליט לדחות את ביצועה ב-24 שעות נוספות. האפשרות שמצרים תגיב באמצעות ירי טק"ק לא עלתה כלל בדיון.²⁷

לאחר שחזר מהדרום, בשעה 08:10, עידכן רב"א אלוף אלעזר את קציני מטרות ששר הביטחון קיבל את הצעתו לדחות את כיבוש פורט-פואד ב-24 שעות. מדיווחו של הרמטכ"ל אי-אפשר לדעת אם השר העלה בפניו את החשש מירי טק"ק, אך באותו השלב סיכר אלוף מאיר עמית, ששימש המוקשר בין שר הביטחון לרמטכ"ל, לרב"א אלוף אלעזר שכיבוש פורט-פואד הוצג לראש הממשלה, וכי באותו הפרום הועלה גם החשש שמהלך כזה עלול להיות עילה לירי טילי סקאד על ישראל. כלומר, ברור שגם אם החשש הזה לא הועלה בפני הרמטכ"ל קודם לכן, הרי שעתה, סמוך לצאתו שבין 20 ל-21 באוקטובר, הוא הוצג לו.²⁸

בדיון שערך שר הביטחון למחרת בבוקר על המשך הלחימה - דיון שבו נכח גם הרמטכ"ל - הביע השר ספק בתבונה שבכיבוש פורט-פואד. מבחינה צבאית יש בכך היגיון, אמר, אלא שהמצרים עלולים להגדיר את פורט-פואד "יעד אזרחי" ולהגיב על כיבושה בידי טילי סקאד. הוא הוסיף להסתייגותו טעמים מדיניים הקשורים בהיותה של פורט-סעיד הסמוכה בסיס של הצי הסובייטי, אולם סיכם שהוא מתלבט בעניין ולכן החליטה ראש הממשלה לברר מה דעתו של קיסניגר בסוגיה הזאת.²⁹

בשעה 12:00 עידכן המזכיר הצבאי של ראש הממשלה, תא"ל ישראל ליאור, את הרמטכ"ל ששר הביטחון דן עם ראש הממשלה על כיבוש פורט-פואד, ציין בפניה שמדובר ב"מטרה אסטרטגית בין-לאומית" והציע לפנות לאמריקה ולשאל אותה בנוגע לעומדתה בנושא, מחשש שהמצרים יגיבו בידי טילי סקאד. ראש הממשלה אמרה - לדברי תא"ל

סגן הרמטכ"ל גרס שכיבוש פורט-פואד חשוב מאוד, אך הזכיר את הסתייגותו של שר הביטחון - בעיקר בשל חששו שהמצרים יגיבו על כך בירי סקאדים

שביצע המבצע נדחה ללילה שלאחר מכן - ליל 21-22 באוקטובר - בשל אי-יציבותם של חלק מהכוחות.³⁰ כמה דקות מאוחר נפגשו שר הביטחון וסגן הרמטכ"ל עם ראש הממשלה, ובין היתר אמרו כי צה"ל יבקש את אישור הממשלה - עוד באותו הערב או למחרת בבוקר - לכיבוש פורט-פואד.³¹

בבוקר 20 באוקטובר בשעה 08:00 שוחחו שר הביטחון והרמטכ"ל על המגמות להמשך, והשר ציין שעתה הוא רואה שתי מגבלות לכיבוש פורט-פואד: הפגיעה הצפויה באזרחים והעובדה שבעבר הייתה העיר בסיס סובייטי. למרות זאת, הוסיף, הוא מצדד בכיבושה, אך סבור שיש לבדוק את משמעותיות המהלך.³² בשיחה שקיים עם ראש הממשלה מיד לאחר מכן שיתף אותה בלבטין: הוא ציין שעד אז לא תקף צה"ל מטרה אזרחית במצרים והזכיר את איומו של נשיא מצרים לשגר טילי קרקע-קרקע ארוכי טווח אם ישראל תתקוף מטרה אזרחית. הוא הציע לשקול את הדבר ואולי לא להתיעץ בנוגע לכך עם האמריקנים.³³

במהלך אותו היום ובימים שלאחר מכן לא הביע השר עמדה חד-משמעית נגד תכנון כיבושה של פורט-פואד. כך, למשל, לא הגיב לדברים שאמר לו הרמטכ"ל בשעות אחר הצהריים של אותו היום (20 באוקטובר) במקדקת פיקוד הדרום שהכוונה היא לכבוש את פורט-פואד בלילה הקרוב.³⁴

לאחר ששר הביטחון שב מסירו בדרום לקריה בתל-אביב הוא אימן אליו את סגן הרמטכ"ל, וזה הציג בפניו בשעה 17:35 שלושה מבצעים מתוכננים. אין בדינו רישום של הדיון, אך בחזרו מהפגישה דיווח אלוף טל לרמטכ"ל שמבין שלוש המבצעים אישר השר רק את כיבוש החרמון. הוא לא אישר את שני המבצעים האחרים - שאחד מהם היה כיבוש פורט-פואד - מנימוקים מדיניים.³⁵

לא ברור אם במונח "נימוקים מדיניים" התכוון סגן הרמטכ"ל לחשש מירי טק"ק. מכל מקום, מיד בסיום הפגישה, בשעה 18:00, שוחח שר הביטחון עם ראש הממשלה ועידכן אותה

שבשל האיום הזה הוא שולל הפצצת יעדים כלכליים במצרים.³⁶

איומו של סאדאת נידון גם בממשלה. בין היתר נשאל הרמטכ"ל אם יש לצה"ל אפשרות למנוע ירי של טילי סקאד, והוא השיב בשלילה: לאחר שטיל נורה, אין אפשרות לפעול נגדו; דרך הפעולה היחידה היא ההרתעה. ראש הממשלה ציינה כי מפעילי הטילים - לפי הידיעות שבידי ישראל - הם רוסים בלבד. כלומר, אם הטילים יושגרו, תהיה זו פעולה של הסובייטים.

השרים היו תמימי דעים שאין להגיב על האיום באמצעות איום פומבי ושקלו את האפשרות להתרות במצרים באמצעות גורמים מדיניים מתאימים. בסיכום הישיבה הוחלט ש"ראש הממשלה תשקול אם וכיצד להשמיע תשובה לאיום של סאדאת בנאום על שיגור טילי קרקע-קרקע נגד מטרות אזרחיות בעומק ישראל".³⁷

השפעת האיום על התוכנית לכבוש פורט-פואד

ב-16 באוקטובר הגיע ראש ממשלת בריה"מ, אלכסיי קוסיגין, למצרים. ב-19 באוקטובר שב למוסקווה, והסובייטים פנו לאמריקנים בדרישה לשגר למוסקווה את מזכיר המדינה, הנרי קסינג'ר, כדי לדון בהפסקת אש מהירה. לקראת טיסתו של קסינג'ר למוסקווה נפגש עימו שגריר ישראל בארה"ב וכן ניהל עימו כמה שיחות טלפון. בין היתר העלה בפניו את איומו של סאדאת להפעיל טילי קרקע-קרקע ארוכי טווח וביקשו למסור לסובייטים שעליהם להבהיר למצרים שבכוונה של ישראל להשיב להם מנה אחת אפיים. קסינג'ר אמר שיעשה כן.³⁸

צה"ל ביקש להשיג הישגים נוספים לקראת הפסקת האש. אחד מהם היה כיבוש פורט-פואד. הכוונה לצאת למבצע הועלתה כמה פעמים במהלך המלחמה. בדיון שנערך בלשכת שר הביטחון בבוקר 19 באוקטובר בנוגע למגמות להמשך הפעילות הציע השר, בין היתר, לבדוק אם אפשר - נוכח לוח הזמנים המדיני הקצר - לכבוש את פורט-פואד. על כך השיב הרמטכ"ל כי אם הקרבות בדרום יעלו יפה במהלך היום, אכן בכוונתו לתקוף את פורט-פואד בלילה שלאחר מכן, כלומר ליל 20-21 באוקטובר.³⁹

בשעה 17:00 עידכן הרמטכ"ל את שר הביטחון

מדוע הרתינו טילי הסקאד את ישראל?

מהסקירה שלעיל ניתן לעמוד על ההתפתחות ההדרגתית בהערכת הסכנה שבטילי הסקאד שבידי מצרים:

בתחילת 1973 היה ידוע לאמ"ן שאין למצרים טילים כאלה, ושהגעתם היא תנאי ליציאה למלחמה. הטילים ארוכי הטווח והמטוסים מרחיקי הטוס היו אמורים לשמש, לפי תפיסת ההנהגה המצרית, אמצעים להרתעת ישראל מפגיעה בעורף המצרי.

בספטמבר 1973 כבר היה ידוע לאמ"ן כי הגיעה למצרים חטיבת טילי סקאד ובה תשעה משגרים ושידח עימם הגיו מומחים סובייטים, כנראה למטרות הדרכה. הגעת הטילים למצרים לא הביאה את אמ"ן לבדוק אם בכך בשלו התנאים - בעיני הנהגת מצרים - ליציאה למלחמה נגד ישראל. ייתכן שהדבר נבע מההערכה שהחטיבה לא תהיה מבצעית לפני אפריל 1974.

ההערכה בנוגע למועד שבו יוכלו המצרים לעשות שימוש בטילי הסקאד השתנתה במהלך המלחמה. תחילה דבק אמ"ן בהערכה שהם לא יופעלו: בשעות הערב של יומה השלישי של המלחמה, כאשר הועלתה האפשרות של פגיעה ביעדים כלכליים במצרים ובסוריה, העריך ראש אמ"ן שלמצרים אין אפשרות להגיב על כך, אלא רק לסוריה - באמצעות רקטות פרוז. למחרת בלילה חזר בו ראש אמ"ן מעמדתו וזו והאזהר כי במקרה שצה"ל יתקוף מטרות בקהיר, ישגור המצרים טילי סקאד. לא ברור מה גרם לו לשנות את דעתו בתוך 24 שעות.

אף על פי כן המשיכה הצמרת המדינית-צבאית לדון בתקיפת מטרות במצרים. השינוי חל בעקבות איומו של הנשיא סאדאת שמצרים תגיב בירי טק"ק על פגיעה ביעדים אזרחיים. נוכח הציח הזה, שאותו השמיע סאדאת למחרת בלילה חזר צה"ל את תעלת סואץ ב-16 באוקטובר, הורה שר הביטחון להימנע מתקיפת מטרות אסטרטגיות במצרים. אף שאמ"ן לא חזר בו מההערכה שהמצרים אינם מסוגלים להפעיל את טילי הסקאד, האיום של סאדאת נחשב לאמין. הסיבה: באמ"ן התגבשה ההערכה שהסובייטים יפעילו את טילי הסקאד בעבור המצרים. בשל כך פנתה ישראל לארה"ב וביקשה ממנה להזהיר את בריה"מ לבל תתיר למומחים שלה לעשות זאת. האיום של סאדאת השפיע גם על הדיונים

בספטמבר 1973 כבר היה ידוע לאמ"ן כי הגיעה למצרים חטיבת טילי סקאד ובה תשעה משגרים ושידח עימם הגיו מומחים סובייטים, כנראה למטרות הדרכה. הגעת הטילים למצרים לא הביאה את אמ"ן לבדוק אם בכך בשלו התנאים - בעיני הנהגת מצרים - ליציאה למלחמה נגד ישראל. ייתכן שהדבר נבע מההערכה שהחטיבה לא תהיה מבצעית לפני אפריל 1974

במצרים ומלכבוש את מורט-פואד, ואילו מצרים נמנעה מלתקוף בסקאדים את העורף הישראלי, אך עשתה שימוש בטילים כאלה נגד מטרה צבאית: דקות מעטות לפני כניסתה לתוקף של הפסקת האש, ב-22 באוקטובר לפנות ערב, שוגרו טילי סקאד לעבר "החצר" בדורסואר - בסיס ההיערכות של כוחות צה"ל שצלחו את התעלה.

ממחקר שערכה מחלקת היסטוריה עולה שבשעה חיללים נהרגו מפגיעת טיל סקאד בריכו של משאיות תחמושת ב"חצר".³³ במחקר הזה לא צוין כמה טילי סקאד שיגרו המצרים, אולם סעד אדין א-שאולי, רמטכ"ל צבא מצרים במלחמה, מצייין בספרו כי "כמה דקות לפני הפסקת האש שיגרו שלושה טילי סקאד לריכוזיהם בדורסואר". סאדאת, מספר שאולי, הורה לפרסם שהיריה של טילי סקאד - טענה שקרית, לדברי הרמטכ"ל המצרי לשעבר, הטילים שנורו היו טילי סקאד.³⁴

גרסת שאזלי על הטק"ק שהיה בידי מצרים

לפי שאזלי חתם שר המלחמה המצרי, אחמד איסמאעיל, במרס 1973 על עסקת נשק עם בריה"מ, שבתוכה נכללה הספקתה של חטיבת טילי סקאד שאמורים היו להישלח ברבע השלישי של 1973. ב-12 ביולי נמסר לשאזלי כי למחרת יגיעו קצינים סובייטים למצרים כדי להכין את קליטת ציודה של החטיבה, וכמה ימים לאחר מכן יגיעו 63 מומחים - 26 ימסרו את הציוד ויעזבו מיד, 37 יאמנו את הוותות המצריים. ב-17 ביולי גיבשו המצריים תוכנית להקמתה של חטיבת טילי סקאד בתוך שבועיים. הטילים הגיעו לנמל אלכסנדריה וב-1 באוגוסט החלה החטיבה באימונים.³⁵

ליאור - שאינה מתנגדת לכיבוש מורט-פואד, אם צה"ל יוכל לעשות זאת במהיר מתקבל על הדעת. מאחר שקייסינג'ר היה באותה העת במוסקווה, ולא ניתן היה לשאול איש בארה"ב בעניין, אמרה ראש הממשלה שהיא מוכנה לקחת על עצמה את האחריות למבצע, אם הרמטכ"ל יאמר שהוא מוכן לבצעו.³⁶

בליל 21-22 באוקטובר החליטה מועצת הביטחון על הפסקת אש שאמורה הייתה להיכנס לתוקף כעבור 24 שעות, כלומר ב-22 באוקטובר בשעה 18:52. ב-22 באוקטובר בשעה 09:10, כמה שעות לפני כניסתה לתוקף של הפסקת האש, ערך הרמטכ"ל דיון בנוגע ליעדי הלחימה לאותו היום וללילה שאחריו - למקרה שהלחימה תימשך גם אז. באותו הדיון ביקש הרמטכ"ל מהנוכחים להתייחס גם לאפשרות לכבוש את מורט-פואד.

סגן הרמטכ"ל גרס שכבוש מורט-פואד חשוב מאוד, אך הזכיר את הסתייגותו של שר הביטחון - בעיקר בשל חששו שהמצרים יגיבו על כך בירי סקאדים. אלוף טל ביקש את חוות דעתו של אגף המודיעין האם אכן קיימת סכנה כזאת. ראש אמ"ן אמר כי לפי החומר שבדיון אין כל איום להפעיל טילי סקאד בתגובה לכיבוש שטח, אלא רק בתגובה להפצצות בעומק. נראה שהפצצת מורט-פואד ופורט-סעיד אינה נכללת בקטגוריה הזאת, אמר אלוף זעירא, שכן חיל האוויר מפציץ את מורט-סעיד זה חמישה ימים, והמצרים לא הגיבו בירי סקאדים. כל המתדיינים צידדו בכיבוש מורט-פואד, והרמטכ"ל הורה להכין את המבצע לביצוע בלילה של אותו היום.³⁷

בשעה 17:00, אחרי שראש הממשלה ושר הביטחון נועדו עם קייסינג'ר, ולאחר שגם הצמרת הצבאית נפגשה עם מזכיר המדינה האמריקני, נפגש שר הביטחון עם הרמטכ"ל ועם מפקד חיל האוויר מפיץ את פורט-סעיד, ראש מורט-פואד. ראש הממשלה מתנגדת לכך, אמר, וכך גם הוא עצמו.³⁸

הפסקת האש נכנסה לתוקף באותו יום בשעה 18:52, אולם הלחימה נמשכה גם לאחר מכן. באותו השלב התמקדה הלחימה במאמץ לבדוד את הארמיה השלישית, בדרום הגזרה, וכיבוש מורט-פואד לא עלה שוב על הפרק.

המצרים יורים סקאד לעבר ראש הגשר

צה"ל נמנע מלתקוף מטרות אסטרטגיות

הטק"ק, יוכלו לעשות זאת בעבור המומחים הסובייטים. לפיכך הורה שר הביטחון להימנע מלפגוע ביעדים בעורף המצרי.

הערות

1. מטכ"ל, אמ"ן, הערכת מודיעין חצי-שנתית - ינואר 1973. כל המסמכים הצבאיים המצוטטים כאן אושרו לפרסום ומופיעים בספרי מלחמה ביום הכיפורים - קבלת ההחלטות בפקוד העליון למלחמה ביום הכיפורים מערכות ומודק, 2013 מפרץ דיון מטכ"ל 73-28, 17 בספטמבר 1973
2. שם
3. שם
4. שם
5. מתבסס על ספרי מלחמה ביום הכיפורים, פרק ה' - מתקפת נגד בשבתון בצפון, ממנה בדרום (9-10 באוקטובר 1973)
6. קודם סגן הרמטכ"ל 081807 באוקטובר 1973
7. הקולות בחדר הרמטכ"ל
8. הקולות בחדר הרמטכ"ל
9. הקולות בחדר הרמטכ"ל
10. מדינץ לנח"מ 121930 באוקטובר 1973
11. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם הרמטכ"ל 15.10.73, שעה 0830: לשכת שר הביטחון, הצגת תוכנית - יעדים כלכליים במצרים, 15.10.73, רשם שלוש שהב"ט
12. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם הרמ"ם, 15.10.73, שעה 0930
13. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם הרמ"ם בבית ברא"ה - 15.10.73, שעה 1435
14. יומן שלוש שהב"ט, יומן ר"ש הרמטכ"ל
15. הקולות בחדר הרמטכ"ל, על ההבדלים בין טייל זעפר, קאהר וסקאר, ראוי פריק סעד אלדון אלשאל, חציית התעלה, מערכות, 1987, עמ' 57-58
16. לשכת שר הביטחון, טלויז - מאיר עמית, 17.10.73, שעה 2000
17. ישיבת הממשלה 18 באוקטובר 1973
18. משלו [צירי ישראל ביושנינגטון] לבית [נמל משרד הרמ"ם], 200330 באוקטובר 1973
19. לשכת שר הביטחון, דיון אופרטיבי, לשכת שר הביטחון, הקריה 15.10.73, יומן ר"ש הרמטכ"ל
20. הקולות בחדר הרמטכ"ל, לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם הרמטכ"ל מבור ח"א לחפץ דרום, 15.10.73, שעה 1655, רשם אריה בראון, רשימות נציג מחלקת היסטוריה בפקוד דרום
21. לשכת שר הביטחון, פגישה עם ראש הממשלה - 19.10.73, שעה 17:15, רשם שלוש שהב"ט
22. יומן ר"ש הרמטכ"ל
23. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית בין ראש הממשלה לשר הביטחון, 20.10.73, שעה 0850
24. יומן ר"ש הרמטכ"ל
25. רשימות ודמי היסטוריה
26. לשכת שר הביטחון, פגישה עם הרמ"ם, 20.10.73, שעה 1800, רשם שלוש שהב"ט
27. יומן ר"ש הרמטכ"ל, יומן ר"ש אלוף פיקוד הדרום: רשימות נציג מחלקת היסטוריה בפרם
28. הקולות בחדר הרמטכ"ל
29. יומן ר"ש הרמטכ"ל
30. הקולות בחדר הרמטכ"ל
31. הקולות בחדר הרמטכ"ל
32. לשכת שר הביטחון, שיחה עם הרמטכ"ל 22.10.73, שעה 1700, לאחר נסיעת קיטינר, רשם אריה בראון
33. אלחנן אורן, אג"ם תהוד - מחלקת היסטוריה, תולדות מלחמה ביום הכיפורים
34. שאולי, עמ' 195, ראו גם עמ' 59
35. שם, עמ' 144-143
36. ראו למשל, מאמרם של רס"ן יור קורדובו וסא"ל אבישי [ינה בדרמן], 'האיום הגרעיני בשלהי מלחמה ביום הכיפורים', מערכות 266, אוקטובר-נובמבר 1978, עמ' 42-37 <http://goo.gl/K501Gr>

לפני היציאה למלחמה רצתה מצרים להשיג אמצעי שירתיע את ישראל מלתקוף מטרות אסטרטגיות בעומק שטחה. טייל הסקאד נועדו להיות אמצעי ההרתעה הזה, וכפי שעולה מהמאמר, הם השיגו את מטרותם

צה"ל את כיתורה של ארמיה 3 המצרית, ובריה"מ הפעילה לחץ כבד על ארה"ב שתיבא להפסקת התקדמותם של כוחות צה"ל. לשם כך היא העלתה את הכוונות בכוחותיה הגרעיניים, ויש סברות שאף שיגרה למצרים ראשי נפץ גרעיניים לטייל הסקאד.³⁶

סיכום

לפני היציאה למלחמה רצתה מצרים להשיג אמצעי שירתיע את ישראל מלתקוף מטרות אסטרטגיות בעומק שטחה. טייל הסקאד נועדו להיות אמצעי ההרתעה הזה, וכפי שעולה מהמאמר, הם השיגו את מטרותם: סאדאת איים לירות את הטילים נגד העורף בישראל אם יותקף העורף האזרחי במצרים - וישראל הורתעה ונמנעה מתקיפות כאלה, אף שלא כבר 'היו בקנה'.

כפי שצוין, בסופו של דבר שוגרו טייל סקאד - אך נגד מטרה צבאית ולא אזרחית. היעד לבגיעה היה 'החצר' בדורסואר, שממנה צלחו כוחות צה"ל את תעלת סואץ. הידי לשם - על ידי צוותים סובייטיים - היה אולי איתות שצליחת התעלה היא בעיני מוסקבה חציית קו אדום.

המסקנה העיקרית העולה מהמחקר הזה היא שצדקו המצרים בהערכתם המוקדמת (שאותה הכיר והפיק אמ"ן) שהימצאות טייל קרקע-קרקע ארוכי טווח ברשותם תרתיע את ישראל מלפגוע ביעדים בעומק שטחם. עם זאת, לא עצם הימצאות הטילים בידי מצרים הרתיעה - בימים הראשונים למלחמה נידונה האפשרות להפציץ בעומק מצרים למרות הידיעה שברשותה טייל סקאד - אלא האיום המפורש של נשיא מצרים שארצו תגיב על פגיעה ביעדים אזרחיים בידי טק"ק. נראה שהשמעת האיום הביאה לבחינת השאלה אם יש בו משקל, ובעקבות הבחינה הזאת גובשה המסקנה כי גם אם המצרים עצמם אינם מסוגלים עדיין להפעיל את מערך

בישראל בנוגע לתוכנית לכבוש את מורט" פואד. בבוקר 19 באוקטובר ביקש שר הביטחון לבדוק את האפשרות לכבוש את העיר, וצה"ל החל להכין תוכנית, אך בסופו של דבר חזר בו השר בשל חששו שבעיני המצרים תהיה זו עילה לתקוף את ישראל בטייל סקאד.

מהסקירה עולה השאלה מדוע הימצאות טייל סקאד בידי מצרים הרתיעה את ישראל, ואילו ירי של רקטות פרוג מסוריה לא הרתיע. ניתן לתת לכך שלושה הסברים:

1. בישראל ידעו שטייל הסקאד מסוכנים יותר מרקטות הפרוג.
2. האפשרות לפגוע במטרות כלכליות בסוריה הועלתה לאחר שהסורים כבר ירו רקטות פרוג. במילים אחרות: רקטות הפרוג לא יכלו לשמש נשק הרתעה כי בלאו הכי נעשה בהם שימוש.
3. הרעיון להפציץ מטרות אזרחיות בסוריה הועלה בשעה הקשה ביותר של המלחמה. בשעה כזאת נשקלות אף אפשרויות הכרוכות בסיכון.

בסופו של דבר אכן שיגרה מצרים טייל סקאד, אך לא לעבר מטרות אזרחיות, אלא לעבר מטרה צבאית מובהקת: כוחות צה"ל בראש הגשר. בכך אוששה, לכאורה, קביעת אמ"ן שהימצאות נשק ארוך טווח בידי מצרים נועדה להרתיע את ישראל מלפגוע בעומק מצרים. ישראל נמנעה מלפגוע במטרות עומק, ולפיכך נמנעה גם מצרים מכך. שאולי אינו מפרש מדוע הוחלט לשגר את הטילים דקות ספורות לפני כניסתה לתוקף של הפסקת האש, אך ניתן לראות בכך רצון לסיים את המלחמה במהלך סמלי שיאותה לישראל שטייל הסקאד שבידי מצרים הם מבצעים ולהרתיעה מצעדים מסלימים בעתיד.

ומי ירה את טייל הסקאד? בשיחה באחד הסמינרים בין נציגי מחלקת היסטוריה של צה"ל לבין ראשי מחלקת ההיסטוריה של צבא רוסיה אישרו אלה האחרונים שהיו אלה צוותים סובייטיים שירו את הטילים - באישור מוסקבה.

מהמקורות שהובאו לעיל עולה שישאל עידנה את ארה"ב, שאם יירה סקאד, תהיה זאת פעולה של הסובייטים, אולם אין ראיות לכך שלירי הזה היו השלכות על היחסים בין המעצמות.

ביומיים שלאחר שיגור הסקאדים השלים

100 שנה לפרוץ מלחמת העולם הראשונה 1914-2014

הכתובת הייתה על הקיר

כל הטכנולוגיות הצבאיות שהופעלו במלחמת העולם הראשונה היו מוכרות היטב שנים רבות לפני פרוץ המלחמה. אף על פי כן שום צבא מהצבאות שהשתתפו באותה המלחמה לא נערך לקראתן כיאות. המחיר: מיליוני קורבנות שווא

לוחמת חפירות במלחמת העולם הראשונה | כלי הנשק המודרניים שפותחו במאה ה-19 והמלחמות במחצית השנייה של אותה המאה אמורים היו להביא את מפקדי הצבאות למסקנה שהמאזן נוטה באופן ברור לעובת ההגנה, במיוחד אם הצד המתגונן מחופר היטב

רס"ן (מיל') קובי סגל
עורך דין והיסטוריון

של אפריקה ושל המזרח התיכון במהלך אותה המלחמה?

הפכת לקחים ממלחמות שקדמו למלחמת העולם הראשונה

המומחים הצבאיים למיניהם לא היו צריכים לגשש את דרכם באפלה בניסיונותיהם להסיק כיצד תיראה המלחמה הגדולה הבאה באירופה. החל ממלחמת קרים (1853-1856) התקבע הנוהג שלכל מלחמה מתלווים מסמכים צבאיים ומשקיפים ממדינות לא מעורבות ושולחים הביתה את התרשמויותיהם ואת לקחים. לקחי המלחמות הועלו על הכתב והפכו לחלק מחומר הלימוד הצבאי של כל הצבאות האירופיים בתחילת המאה ה-20.

כך, למשל, כדי לסקר את מלחמת רוסיה-יפן (1904-1905) נשלחו 83 קצינים מ-15 מדינות, ואלה תיגברו את צוותי הנספחים הצבאיים שבלאו הכי היו מוצבים בסנט פטרסבורג ובטוקיו. נוסף עליהם שהו בשתי המדינות הלוחמות גם כתבים צבאיים.

צבא הנספחים והמשקיפים הוא הניב עשרות כרכים של לקחים. כך, למשל, משרד המלחמה הבריטי הוציא לאור סדרה בת חמישה כרכים שהוקדשה למהלך המלחמה בים וביבשה וסדרה שנייה בת שלושה כרכים שהוקדשה לדו"חות המשקיפים. הגרמנים סיכמו את מסקנותיהם ב-13 כרכים, והבריטים מיהרו לתרגמם לאנגלית ולהוציאם לאור בסדרה בת

המומחים הצבאיים למיניהם לא היו צריכים לנשש את דרכם באפלה בניסיונותיהם להסיק כיצד תיראה המלחמה הגדולה הבאה באירופה

את הסיבות למלחמות, את הטכנולוגיות שיושמו בהן וניסו לחזות כיצד תיראה המלחמה הבאה, ואיך ניתן יהיה להתמודד עם החידושים הצפויים בשדות הקרב. הבולט שבהם הוא קרל פון קלאוויץ (1780-1831) שבספרו "על המלחמה" התריע שמלחמות העתיד צפויות להיות נרחבות וקטלניות במיוחד משום שמטרתן תהיה השמדת האויב.¹ במאמר הזה ייעשה ניסיון להשיב על שלוש שאלות עיקריות:

1. אילו אמצעי לחימה "חדשניים" שהופעלו במלחמת העולם הראשונה הופעלו עוד קודם לכן?
2. האם היו מומחים שחזו את הפעלתם של כלי הנשק החדשניים במלחמה ויעצו כיצד ניתן להתגונן מפניהם?
3. איזו מבין מסקנות המומחים יושמה בסופו של דבר בשדות הקרב של אירופה,

מבוא

"בה בשינה יצאו אצבעות של יד אדם, ויכתבו מול המנונה על השיד של כתל ההיכל של המלך, וירא המלך את פס היד אשר כותבת. אז המלך ויוו נשתנה לו ורעיוניו יבהלוהו, וקשרי חלציו נתר, ובכריו זו לזו נקשו. ויקרא המלך בכה להביא את האשפים הנכשדים והקוסמים. ויען המלך ויאמר לחכמי בבל: אשר כל איש אשר יקרא את הכתב הזה ופתורנו יודיעני, אנגנון ילבש וריבד של זהב על צוארו, ושלישי במלכות ישלט. אז באו כל חכמי המלך, ולא יכלו את הכתב לקרא, ואת פתורנו להודיע למלך." (דניאל פרק ה' פסוקים ה-ח בתרגום לעברית).

נבוכדנצר מלך בבל רואה בעיצומה של מסיבה ענקית רוויית אלוהות בארמונו המלכותי את הכתובת על הקיר - מנא מנא תקל ופרסין - אך אינו מבין את פשרה. גם חכמיו וקוסמיו לא מצליחים לפענחה. רק דניאל מבין שמדובר באזהרה שממלכת בבל עומדת ליפול בידי ממלכת פרס, אך הצלחתו לפענח את האזהרה באה מאוחר מדי: בו בלילה נופלת ממלכתו של נבוכדנצר בידי הפרסים.

לפני קצת יותר מ-100 שנה, ב-28 ביולי 1914, פרצה "המלחמה הגדולה" שלמים קיבלה את השם "מלחמת העולם הראשונה". היא לא פרצה בהפתעה. המלחמה הייתה צפויה, אלא שאופן התנהלותה היה שונה לחלוטין ממה שתיארו לעצמם מדינאים ואנשי צבא כאחד. הייתה זו המלחמה המודרנית הראשונה שבה מחד גיסא, נעלמו צורות לחימה וכלי נשק ששלטו אלפי שנים בשדות הקרב, ומאידך גיסא הופיעו אחרים - חדשים לחלוטין.

מפתיע לגלות כי רובם הגדול של השינויים הופיע כבר במלחמות קודמות במהלך מחצית המאה שקדמה ל-1914. יתר על כן, מומחים צבאיים ואפילו אזרחים רגילים עמדו על השינויים האלה וחזו שהם יבואו לידי ביטוי גם במלחמה גדולה שצפויה הייתה לפרוץ באירופה. אך כמו האזהרה של דניאל, גם התחזיות וההמלצות של אותם המומחים לא הביאו להיערכות טובה יותר לקראת הטבח הנורא שהמתין לאירופה בשדות הקטל של מלחמת העולם הראשונה.

במאה ה-19 ובשנים הראשונות של המאה ה-20 פעלו מומחים ומלומדים רבים שניתחו

תוחת גרמני במלחמת העולם הראשונה | באוגוסט 1914 עמדו לרשות כל אחד מהצדדים הלוחמים באירופה יותר מ-4,000 תותחים מהסוגים החדשים

חיילים חוצים נהר על גבי סוסים בדרכם לוורדן | מפקדי פרשים וחלק מהגוי הדעות שנדרשו להתמודד עם התחזית בנוגע לאובדן הרלוונטיות של הפרשים דחו אותן בטענה כי "רוח הפרשים" נגבר בסופו של דבר על עוצמת האש ההולכת וגדלה בשדה הקרב המודרני

ה־18 היו חלקי קדח ונטענו מהקנה. אבק השריפה שבו נעשה שימוש הביא לחשיפתן של עמדות הירי. הטווח היעיל שלהם היה כמה מאות מטרים, לכל אלה הצטרפה גם בעיית הרתע שחייבה כינון מחדש לאחר כל ירי - מה שהאט מאוד את קצב הירי.

במהלך המאה ה־19 שופרה הארטילריה באמצעות חירוק קנה התותח, טעינת מכנס, הבליסטיקה המתקדמת ומנגנוני הרתע המשופרים. השימוש בחומר נפץ הודף ובמוצרי ניטרולולוזה שעוצבו בצורת גרגרים הבטיח בעירה אחידה וקבועה ללא עשן מיותר שחשף את היורים. ב־1885 הצליח מהנדס צרפתי לפתח מערכת שאוטמת לחלוטין את חלקו האחורי של התותח ומונעת דליפת גזים - מה שהביא לניצול מלוא כוח ההדף של הגזים לירי הפגז.

ב־1897 פותחה זרוע הידראולית שהותקנה מתחת לקנה התותח וניטרלה כמעט לחלוטין את כל הרתע - מה שהגביר את מהירות הירי ואת דיוקו. הפיתוח הזה יושם בתותח 75 מ"מ הצרפתי יחד עם המצאה נוספת: פגזים הכוללים תרמיל ופגז מוכנס לטעינה. התוצאה: תותח ה־75 מ"מ יכול היה לירות עד 20 פגזים בדקה בלי שיהיה צורך לכוון אותו בכל פעם מחדש בגלל הרתע וההסטה.⁶

במהלך המאה ה־19 שופרה הארטילריה באמצעות חירוק קנה התותח, טעינת מכנס, הבליסטיקה המתקדמת ומנגנוני הרתע המשופרים

המצאת חומרי הנפץ ההודפים (הלידיט), הקורדיט והמליניט) בשנות ה־80 של המאה ה־19 הפכה את תהליך הירי למהיר בהרבה, ללא עשן ובלי להותיר משקעים בקנה לאחר הירי המחייבים ניקוי חוזר. טעינת תרמילים מהירה או שימוש במחסניות שיפרו עוד יותר את מהירות הירי ואת נוחות התפעול.

במלחמת פרוסיה-אוסטריה (1866) ניתן היה לראשונה בתולדות המלחמות - לירות ממזבז שכיבה הודות לרובים בעלי מנגנון טעינה מכנס כמו הדרייה.⁴ מלחמת האזרחים האמריקנית (1861-1865) הייתה הראשונה שבה נעשה שימוש ברובי מחסנית מסוג ספנסר.⁵ כל החידושים והפיתוחים האלה הגיעו לשיאם ברובים שפותחו ממש על סף המאה ה־20: הלי אנפילד הבריטי (1895), המוסין נגאט הרוסי (1896) והמאוזר 98 (1898) הגרמני. בשלושת הרובים האלה שולבו כל הפיתוחים הטכנולוגיים של המאה ה־19. התקדמות דומה הייתה גם בארטילריה. התותחים שהיו בשימוש עד תחילת המאה

שבעה כרכים. סדרות נוספות ראו אור בפריז ובווינגטון. לכל אלה נוספו מאמרים רבים בכל כתבי העת הצבאיים וכן הרצאות רבות במוסדות אקדמיים צבאיים שבהן נותחו לקחי המלחמה.²

לא רק אנשי צבא עסקו במשך עשרות השנים שקדמו למלחמה בנייתו מלחמות רחוקות ובניסיונות להסיק מהן מסקנות, אלא גם אנשים שלא היה להם כל קשר לצבא, ובהם עיתונאים, סופרים ואינטלקטואלים מתחומי ידע שונים.

עוצמת האש: הרובה המודרני, ארטילריה מהירה ו"מברשת הצבע של השטן"

המאה שחלפה מאז מלחמות נפוליאון הביאה לפיתוחים טכנולוגיים כמעט בכל היבטי הלחימה המודרנית. בראש ובראשונה גדלה מאוד עוצמת האש המופעלת בשדה הקרב בהשוואה לזו שהופעלה במלחמות המהפכה הצרפתית ובמלחמות נפוליאון. ההתפתחות הזאת הייתה ידועה לכול, ולא הייתה צריכה להפתיע איש עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

רובי המוסקט של מלחמות המהפכה הצרפתית ושל מלחמות נפוליאון סבלו מחסרונות רבים. הטעינה דרך הקנה הגבילה את קצב אש ל־2-3 כדורים בדקה, הירי היה כרוך בעשן רב שחשף את היורה וחייב ניקוי חוזר של הקנה. הקליע עצמו ואבק השריפה שנישא בנפד היו אף הם כבדים, והרתע יחד עם מסלולו הבליסטי של הקליע המסורבל הקטינו מאוד את היכולת להשיג פגיעה מדויקת.

הפיתוחים הטכנולוגיים במהלך המאה ה־19 העלימו או הפחיתו את החסרונות האלה. טעינת המכנס של הרובה ולאחר מכן כניסתו לשימוש של תרמיל הנחושת ייתרו את התקס המייגע של העברת החומר ואחריה הטעינה דרך הלוע וכן את נשיאת אבק השריפה והקליעים בנפרד.

קליע ה"מינייה" שנכנס לשימוש ב־1849 איפשר להשתמש בקנה מחורק שהקטין את קוטר הקליע ושיפר הן את הטווח שלו והן את דיוקו. רובה המחט הפרוסי של דרייה, שהומצא ב־1841, היה הראשון שכלל מנגנון טעינה אחורי פשוט ויעיל, ורובה השאספו הצרפתי שיכלל את המנגנון עוד יותר.³

אימה למרות השימוש הנרחב בנשק חם. עם זאת, כבר במהלך מלחמות נפוליאון ניתן היה להבחין כי חלקם של הלוחמים הרכובים בשדה הקרב רוי האש צפוי להתמעט בהדרגה. וכך תיאר קצין תותחנים בריטי במכתב לחברו את מתקפתם האחרונה של הפרשים הצרפתים בוטרלו בשעות אחרי הצהריים של 18 ביוני 1815:

"ריתי ארבעה או חמישה אנשים וסוסים נערים זה על גבי זה כחפיסת קלפים... האנשים אפילו לא הצליחו להינתק מעל גבי האוכפים שלהם. זו הייתה התוצאה של השימוש בפגזי רסס".¹²

מה שהיה נכון בשדה קרב של ווטרו לא היה נכון שבעתים 100 שנה לאחר מכן, עם שיפורו הדרמטי של כוח האש. מחישובים סטטיסטיים שנעשו ב-1815 עלה שכדי להרוג לוחם אחד היה צריך לירות בין 200 ל-460 כדורים (לא כולל פגזי ארטילריה). באותה העת, כושר יכול היה חייל מיומן לירות 3 כדורים בדקה.

ב-1914 יכול היה החייל הרגלי הממוצע לירות 15 כדורים בדקה, ומקלע מקסים או גרסתו המשופרת - שנקראה מקלע ויקרס - יכלו לירות כ-600 כדורים בדקה. תותח קל ירה כ-20 פגזי רסס בדקה לעומת 2-3 פגזים מתותח בתקופת נפוליאון. משמעותו של כוח האש: ניתן היה לחסל 1,000 לוחמי חי"ר או פרשים בשדה פתוח בתוך פחות מדקה.¹³

בסצנת הקרב בסרטו של סטיבן שפילברג "סוס מלחמה" מצליח גדוד פרשים בריטי להפתיע מחנה חי"ר גרמני המצוי במנוחה, אך למרות זאת נקטלים הפרשים בתוך דקות ספורות בידי של כמה מקלעים.¹⁴ זוהי דוגמה מרשימה מאד לאובדן הרלוונטיות של הפרש המסתער באומץ לב מול מאות כדורים של "מברשת הצבע של השטן".

מפקדי פרשים וחלק מהוגי הדעות שנדרשו להתמודד עם התחזיות בנוגע לאובדן הרלוונטיות של הפרשים דחו אותן בטענה כי "רוח הפרשים" תגבר בסופו של דבר על עוצמת האש ההולכת וגדלה בשדה הקרב המודרני. העובדות הוכיחו את ההפך הגמור.

כך, למשל, הסתערו הבריגדה הקלה הבריטית על עמדות תותחנים רוסיים במלחמת קרים (1854-1856) הסתיימה באסון: לאחר 20 דקות נותרו על סוסיהם רק 195 פרשים (מתוך 673), ונספרו 118 הרוגים ו-127 פצועים.¹⁵

לקראת סוף המלחמה בין רוסיה ליפן ניסה כל אחד מהצדדים לשלוח לחזית כל מקלע שעליו יכול היה להניח את ידו

המלחמה עמדו לרשות הרוסים כ-800 מקלעים, והשאפה של קצינים קרביים משני הצדדים הייתה שלכל גדוד - ואם אפשר לכל פלוגה - יהיה לפחות מקלע אחד.

לאחר מלחמת רוסיה-יפן החלו כל הצבאות האירופיים להצטייד במקלעים באופן מואץ כדי להגיע למצב שבכל גדוד רגלים יהיו 2-4 מקלעים. לכל המומחים היה ברור כי המקלע הוא נשק הגנתי מכריע, והוא זכה לכינוי הצירוף "מברשת הצבע של השטן", שכן התברר שביכולתו לצבוע באדום של דם את שדה הקרב בתוך דקות ספורות.

הרובים החדשים, המקלעים והתותחנים מהירי היי היו אפוא מוכרים היטב לכל הצבאות עוד לפני שפרצה המלחמה הגדולה, וכל המומחים הצבאיים צריכים היו להבין שהחיידים האלה מעניקים יתרונות גדולים להגנה ומחייבים התחפרות נרחבת. כך, למשל, כתב משקיף צרפתי בעקבות מה שראה במלחמת רוסיה-יפן במצ'וריה:

"כמעט בלתי אפשרי לפרוץ חזית שמוגנת בנשק רב עוצמה ובביצוריה שדה, אפילו אם הגייסות התוקפים עשויים לא חת ומוכנים להקריב את נפשם ללא גבול".¹⁶

הדברים האלה נראים ממש כנבואה של מה שעתידי היה להתחולל בשדות הקרב של מערב אירופה עשור מאוחר יותר.

על רקמים, על רקמים ועל יתרונותיה הכוזבים של רוח הקרב

כל תלמיד תיכון הלומד את ההיסטוריה של מלחמת העולם הראשונה שמע בוודאי מהמורה שלו כי הייתה זו המלחמה הראשונה שבה איבדו הפרשים את תפקידם בלחימה. מתברר כי הקביעה הזאת אינה נכונה. פרשים מילאו תפקיד מכריע בזירת המזרח התיכון במלחמת העולם הראשונה,¹⁷ ואילו בזירה האירופית החלה שקיעתם 100 שנה לפני מלחמת העולם הראשונה.

הפרש הרכוב על סוס נחשב עד לשלהי המאה ה-19 לעמוד השדרה של הצבאות. במלחמה נפוליאון עדיין היו הפרשים נושאי התנית הארוכה - הרומח - יחידות קטלניות ומטילות

באוגוסט 1914 עמדו לרשות כל אחד מהצדדים הלוחמים באירופה יותר מ-4,000 תותחים מהסוגים החדשים (75 ו-77 מ"מ). הארטילריה הכבדה התפתחה מאוד אף היא. עוד בטרם פרצה המלחמה היו כל הצבאות מצוידים בתותחי מצור שיכלו לרסק כל ביצור בטווחים של 30 ק"מ ויותר, וכן בכמה מפלצות יוצאות דופן שיכלו לרסק כל ביצור שנמצא בטווח של 80-100 ק"מ.

הנשק המזוהה אולי יותר מכול עם מלחמת העולם הראשונה היה המקלע, שנקרא אז מכונת ירייה.¹⁸ בדומה לרובה ולתותח, גם מכונת הירייה לא הייתה המצאה של המלחמה הגדולה. היא הומצאה 52 שנים קודם לכן, בנובמבר 1862, בעיצומה של מלחמת האזרחים האמריקנית. ממציאה היה יצחק נשק אמריקני בשם ד"ר ריצ'רד גטלינג. צבא הצפון סירב להצטייד בכלי החדש בגלל שיקולים ביוורקטיים לא רלוונטיים, אך היו מפקדים בודדים בצבא הצפון שהבינו את ערכה של המצאה הזאת ורכשו ליחידותיהם - מכספם שלהם - כמה מקלעים. אלה לא הכווינו. רק שש שנים לאחר המלחמה תפסו מפקדי הצבא את הפוטנציאל העצום הגלום בנשק החדשני -

במיוחד בהגנה - והורו להצטייד בו.¹⁹ הן הגטלינג והן המקלע שפיתחו הצרפתים בעקבותיו, ושנקרא מיטראיז, סבלו ממוחלות ילדות רבות כמו מעצורים והתחממות יתר. מקלע אמין הרבה יותר היה המקסים שעליו רשם פטנט בקיץ 1883 ממציא אמריקני שהיגר לאנגליה בשם חירם מקסים. המקלע שהוא פיתח, ושיוצר במפעל הנשק הבריטי של אלפרד ויקרס, היה מסוגל לירות עד 600 כדורים בדקה, ויכול היה להפעיל אותו חייל בודד, על אף שהיה נוח יותר להפעילו באמצעות צוות של שניים (ותד 4-6 אנשים נדרשו בדרך כלל לנשיאת התחמושת). המקלע היה מקור מים וניזון מסרט של כדורים בקוטר של 7.62 מ"מ.

המקלע החדש הוכיח את עצמו שוב ושוב במלחמות הקולוניאליות: בסודאן (1898), בניגריה ובמלחמת הבורים השנייה (1899-1902). הפעם הראשונה שבה הוא מילא תפקיד מפתח בשדה קרב מודרני היה במלחמת רוסיה-יפן. לקראת סוף המלחמה ניסה כל אחד מהצדדים לשלוח לחזית כל מקלע שעליו יכול היה להניח את ידו. בסוף

צוות בריטי מפעיל מקלע ויקרס במלחמת העולם הראשונה

16 שנה לאחר מכן, ב־18 באוגוסט 1870, תקף כוח פרסי את עמדותיו המבוצרות של צבא צרפת ליד כפר בחבל לורן, שהגרמנים קוראים לו גראבלוט (Gravelotte), והצרפתים - סנט פריוואט (St. Privat). הכוח הפרסי כלל חי"ר, שהתקדם בשורות צפופות, ונתמך ביחידות פרשים מקובצות שנעו באגפים. כל הכוח הפרסי נע על מורד חשוף של גבעה מול אש רובים וארטילריה של הצרפתים. מדובר היה בתותחים נטעני מכנס, מהירי ירי, שירו ממרחק של כמה מאות מטרים למרכז הכוח הפרסי. התוצאות היו איזמות: רבע מהכוח התוקף - 307 קצינים, 7,923 חיילים ו־420 סוסים - נפגע בתוך כ־20 דקות. יומיים קודם לכן, ליד לה טור, הושמדה באופן דומה מחציתה של בריגדת פרשים פרוסית.

הפרוסים, מיהרו להפיק לקחים מהקרבות האלה וחדושים לאחר מכן כבשו את הכפר לה בור'ה שבפאתי פריז בהסתערות מדורגת ומפוזרת של רגלים ופרשים במחיר של 500 נפגעים בלבד.

הלך של הקרבות האלה ממלחמת קרים וממלחמת פרוסיה-צרפת היה ברור: כוחות חשופים, שאינם מחופרים או מבוצרים - ואין זה משנה אם מדובר בחי"ר או בפרשים - הם מטרה פגיעה מאוד מול אש מהירה, ארוכת טווח ומכוננת היטב.¹⁶

למסקנות דומות מסוד ניתן היה להגיע גם מניתוח המפלול שספג צבא בריטניה מידו הבורים בשלביה הראשונים של מלחמת הבורים השנייה (1899-1902) וממלחמת רוסיה-יפן (1904-1905). בשלביה הראשונים של מלחמת הבורים השנייה ספגו הבריטים אבדות כבדות - בעיקר בעת שתקפו את אויביהם ונתקלו באש מהירה מרובים ארוכי טווח כמו המאוור 98 הגרמני. הרובה הזה עתיד היה להיות נשק החי"ר התקיני של מעצמות המרכז במלחמת העולם הראשונה.

אולם במקום להסיק את המסקנות המתבקשות - כי תם עידן ההסתערות הישירה של הרגלים ושל הפרשים וכי יש לפתח אמצעי לחימה חדשים ותורות לחימה חדשות - הסיקו המומחים הצבאיים כי אין שום רע בטכניקות הקיימות, וכי הכישלונות נבעו מאי־יישום קפדני שלהן. כך, למשל, היו מומחי צבא בריטים שטענו כי הכישלונות מול הבורים נבעו מ"הרעשה מוקדמת מדי של קווי ההגנה של

הבורים - מה שאפשר להם לשוב לחפירות ולירות בתוקפים".¹⁷

אך היו גם מי שהסיקו מסקנות נכונות. כך, למשל, נכתב כבר ב־1901 במאמר של מכון המחקר המלכותי הוותיק RUSI (ראשי תיבות של Royal United Security Institute):

"הסיבה לתבוסות המשפילות לא הייתה יכולת הקליעה המצוינת של הבורים וגם לא הרובים הטובים יותר שברשותם וגם לא הטמטום הגס של הגנרלים הבריטים. כל אלה היו בסך הכול מיתוסים שלציבור הבריטי היה נוח להאמין בהם. הסיבה האמיתית לכל אלה הייתה התרמיל הקטן, מהיר הירי וללא העשן שבו נטענו הרובים והמקלעים של הבורים וכן התחלות שבהן התבצרו. אלה היטו באופן מכריע את כפות המאזניים נגד ההתקפה ולטובת ההגנה".¹⁸

כתב צבאי בריטי שסיקר את מלחמת הבורים הגיע אף הוא לאותן המסקנות: "על הסתערות הכידונים, שהייתה מקובלת עד לפני שנים ספורות, אבד הכל, כשם שאבד הכל על מבנה החנינות הצפופות של הפלנקס היווני. הרובה מהיר הירי שינה את פני המלחמה".¹⁹

מי שלא הסיק את המסקנות האלה עד תחילת המאה ה־20, בוודאי צריך היה להסיקן בעקבות מלחמת רוסיה-יפן. והנה, אפילו גנרל (ולמים פילדמרשל) אדמונד אלנבי, אחד המפקדים הבריטים המבריקים ביותר, הפליא לתאר את השינויים שהתחוללו בשדה הקרב, אך לא ידע להסיק את המסקנות המתבקשות. בהרצאה שנשא בנובמבר 1910 בפני מכון המחקר המלכותי RUSI הוא אמר, בין היתר:

"חיל הפרשים עשוי לשקול היום את שאלת המקלעים שכן אני סבור שאין משתמשים בנשק הזה די הצורך. עדיין לא עמדנו כהלכה על טבעו של הנשק הזה, ואני סבור כי טרם עשינו דבר בכל הנוגע לטקטיקת האש או בשימוש הטקטי במקלע. אישית אני צופה למקלע עתיד גדול".²⁰

אולם המלצותיו של אלנבי ושל מומחי צבא אחרים היו, בין היתר, להתמקד ביתר שאת בהתקפה על חשבון ההגנה באמצעות שילוב של המקלע בהתקפה.²¹ הם דנו באילו כלי נשק יש לצייד את הפרשים בלי להבין שימיו של חיל הפרשים ושל החי"ר הרכוב ספורים.

יש להדגיש כי ההשקפה הזאת בנוגע לחיוניותו של הפרש בשדה הקרב המודרני הייתה משותפת לצבאות רבים ולמפקדים רבים. כך, למשל, מפקדים רבים בצבא צרפת סברו עד לפרוץ המלחמה כי חיל הפרשים המצויד ברומח וחרב (שאותם כינו "נשק לבן") עשויים להכריע את הקרב בכוחה הסוחף של ההתקפה הרכובה נגד חיילי החי"ר המתקדמים. הם דבקו בגישה הזאת אף שהכירו היטב את המקלע ואת יכולותיו.

ספינות הקרב היבשתיות: החזון, הפתרון וההחמצה

בקיץ 1914 התנגשו בעוצמה רבה בחזית המערב צבאות שהורכבו מחי"ר ומפרשים, ואלה נתקלו עד מהרה בעוצמת האש האדירה של כל המצאות שפותחו במחצית המאה שלפני כן. עוצמת האש הזאת כלמה עד מהרה את מלחמת התנועה שבה פתחו הגרמנים,

ומושקל המכונה יהרוס את כל סבכי התיל²⁵.

הרעיונות האלה נתקלו בהתנגדות עזה. שר המלחמה הרווישו קיצ'ר ביטל לחלוטין את הרעיון של סווינטון, במשפט המחץ: "הזחל המשוורין הזה יעוף בידי התותחים", כתב. הלורד הרביעי של האדמירלות היה אף בוטה יותר: "ספינות יבשה זחליות הן אווליות וחסרות כל ערך. איש לא ביקש אותן, ואיש אינו מעוניין בהן".²⁶

לבסוף הוחלט שתיערך "תצוגת תכלית" להמצאה המוצעת. התוצאה עברה ללא דופי, והמשורין עבר מכשולים, תעלות, גדרות תיל ואפילו בוך טובעני. קצין צי שנכח בתצוגה הכריז: "אנחנו צריכים להזמין מיד 3,000 כלים כאלה".²⁷

לאחר עימותים ביורוקרטיים שנמשכו חודשים אחדים, שבמהלכם נהרגו ונפצעו מאות אלפי חיילים בריטים נוספים בהתקפות שווא על פני אותם "מאות מטרים" שעליהם אמורה הייתה לגבור "ספינת היבשה", הגיש סווינטון את המפרט הסופי הדרוש להמצאה. הוא גם הצליח למצוא תקציב להתחיל בניסויים.

אלה היכולות שנדרשו מ"ספינת היבשה" על פי המפרט: כושר לחצות תעלות שרוחבן כמטר וחצי, מהירות של 6.5 קמ"ש, יכולת לשאת 10 אנשי צוות וחימוש שכולל תותח קל ושני מקלעים.²⁸ כך נוצר "וילי הקטן" האבטיפוס הראשון, שאותו כינה סווינטון בשם "טנק" (מכלית) מטעמי ביטחון מידע.

מכשולים, ובהם תעלות וגדרות תיל, ומוכה אש אוטומטית. משרד ההגנה הבריטי עיין בתוכנית - וגנז אותה.²⁹

עם פרץ המלחמה הגיע לאירופה יחד עם חיל המשלוח הבריטי לוטננט-קולונל א"ד סווינטון שנשלח להיות משקיף בצרפת. בעקבות הקיפאון בחזיתות הוא חזר הוא לרעיונותיהם של ולס, של בראקנבורי ושל דא מול והציע שטרקטור חקלאי על זחלים ימוגן ויחומש ויוכל לשמש "ספינת קרב יבשתית". סווינטון חזר לאנגליה וכבר באוקטובר 1914 הגיש תוכנית ראשונית לפיתוח הנשק המהפכני. חודשים לאחר מכן אימץ את רעיונו מוריס הנקי, מזכיר ועדת ההגנה המלכותית, והגיש תזכיר ובו הצעה לבנות מכונה שתכלול מערכת זחלים ממונעים אשר תוכל לדרוס גדרות תיל, להעניק מחסה מסוים לחיילים שינועו מאחוריה ולתקוף את האויב באש מקלעים.³⁰ וינסטון צ'רצ'יל, שהיה שר הימייה, התלהב מההמצאה, וב-5 בינואר 1915 פנה ישירות לראש הממשלה הרברט אסקוויית בבקשה שיוורה לאמצה. בין היתר כתב לו:

"הבעיה שאותה יש לפתור... היא המעבר בפועל על פני 200-100 מטרים של מרחב פתוח ועל פני מרחב דומה של תיל... יהיה קל ביותר לצייד בתוך זמן קצר כמה טרקטורי קיטור במחסות משוריינים, ובתוכם אנשים ומקלעים אשר יהיו בלתי פגיעים לכדורים... שיטת הזחלים תאפשר חציית תעלות בפשטות יתרה,

ושני המחנות נאלצו להתחפר כדי למנוע השמדה. כך נוצר קו החפירות הרצוף שהתחיל באוקיינוס האטלנטי והסתיים בברי האלפים. מיליוני חיילי חי"ר משני הצדדים נפלו בהסתערות חזיתיות על קווי ההגנה שהתבססו על חפירות, על גדרות תיל, על מקלעים ועל ארטילריה. היה זה מחיר בלתי נסבל תמורת הישגים דלים להחריד: מתקפות "מוצלחות" במיוחד השיגו לא יותר מאשר התקדמות של קילומטרים בודדים. אבל מפקדי הצבאות התבוננו במציאות הזאת בחוסר אונים ולא יכלו להעלות על הדעת פתרון טוב יותר מאשר עוד ועוד הסתערות חי"ר בחיפוי של אש ארטילרית כבדה.

כאמור, הצורך להתמודד עם נפחי אש הולכים וגדלים בשדה הקרב היה ידוע כבר קרוב ל-50 שנה לפני שהחל הטבח בשדות הקרב של צפון צרפת ושל בלגיה. גם הפתרון המתבקש לבעיה הזאת - "ספינת יבשה" שתאפשר, מצד אחד, לשתק את אש האויב ומצד אחר תקנה הגנה לרגלים שיתקדמו מאחוריה - לא היה חדש. רעיונות כאלה העלו הוגי דעות צבאיים כבר במאות ה-15 וה-17, שהידוע שבהם הוא לאונרדו דה וינצי (1452-1516). 27 שנים לפני שפרצה מלחמת העולם הראשונה כתב קצין בריטי בשם ס"ב בראקנבורי לכתב העת RUSI על יתרונותיה של "ספינת יבשה" בשדה קרב מודרני:

"שם שספינות המלחמה נושאות לוחות ברזל המספקים להן הגנה מפני תותחים כבדים, כך יכולה ארטילריית השדה לשאת הגנה נאותה נגד אש חיל הרגלים ונגד רסיסים... אם נוסף לכך את התועלת שבשורין הגנתי הנישא על ידי הארטילריה ואינו יכול להינשא על ידי הפרשים והרגלים, ייווצר כוח שיטנה מאוד את הטקטיקה של שדה הקרב. כשם שהיום יבוא אחר הלילה, כך ברי שתבוא התפתחות כזאת".³²

ב-1895 הוצגה מנוע הבעירה הפנימית - מה שאיפשר להוציא אל הפועל את חזונו של בראקנבורי. ב-1903 פירסם סופר המדע הבדיוני ה"ג' ולס ספר מדע בדיוני קצר בשם "ספינות הקרב המשוריינות", ובו תיאר למעשה טנקים. ב-1912 הציע ממציא בריטי, אורח בשם א"ל דא מול, למשרד המלחמה הבריטי תוכנית לייצור רכב זחלי שבאמצעותו ניתן יהיה להעביר בבטחה חיילים בשטח עתיר

טנק בריטי: MARK 1 במלחמת העולם הראשונה | נקודת המפנה בחזית המערב הייתה בקרב אמין ב-8 באוגוסט 1918: כוחות של בעלות הברית - בהובלת יותר מ-500 טנקים בריטיים - הביקו את הקווים הגרמניים עד לזינוק של 11 ק"מ

הופעת הבכורה של האבסטיפוס הראשון נערכה ב־8 בספטמבר 1915. "יולי הקטן" היה כלי רכב משוריין שנועד להילחם כנגד טנקים. לאחר הופעת הבכורה הוא עבר סדרה ממושכת של פיתוחים, שמו שונה ל"יולי הגדול" ולאחר מכן ל"אמא", וב־29 בינואר 1916 נערך ניסוי של הטנק "אמא" סימן 1. הניסוי היה מוצלח מאוד, וב־11 בפברואר 1916 הוזמן משרד המלחמה 150 טנקים.

ב־1 ביולי 1916 הועברו לחיל המשלוח הבריטי בחזית הסום 49 טנקים. 36 מהם השתתפו בהתקפה הגדולה שנפתחה למחרת היום. מתוכם הגיעו לשלב הלחימה 11 בלבד, שכן האחרים נתקעו מאחור. אבל אפילו הנציגות הצנועה הזאת של הנשק החדש גרמה להתגובות קשות מאוד בצד הגרמני: תעלות טוהרו באש מקלעים, ותותחנים נמלטו מעמדותיהם. בדו"ח גרמני סודי נטען שהלוחמים הגרמנים חשו "חוסר אונים" מול הטנקים.

רק בעקבות הניסיון המבצעי המוצלח הבין הרמטכ"ל דאגלס הייג את יתרונות הנשק החדש, וב־19 בספטמבר 1916 הורה להזמין מיד 1,000 טנקים בעלי מפרט מתקדם יותר. יום לאחר מכן, ב־20 בספטמבר, תקפו הבריטים בחזית פשנדליל. למתקפה יצאו, בין היתר, 26 טנקים, אך מהם הגיע רק טנק אחד אל קווי האויב.²⁹ הכישלון הזה עורר מחדש את כל מתנגדי הטנק, אך הרמטכ"ל הייג לא היה מוכן לוותר על הנשק החדש. צדקת דרכו הוכחה ב־20 בנובמבר 1917 ליד עיירה צרפתית בשם קמברה. 378 טנקים תקפו במרוכז והצליחו להבקיע שלושה קווי חפירות של הגרמנים. אילולא פחד אחד ממפקדי הדיוויזיות לשלוח את החי"ר בעקבות המבצע העומק של הטנקים, עשויה הייתה מערכת קמברה להסתיים בהצלחה גדולה הרבה יותר.³⁰

נקודת המפנה בחזית המערב הייתה בקרב אמיין ב־8 באוגוסט 1918: כוחות של בעלות הברית - בהובלת יותר מ-500 טנקים בריטיים - הבקיעו את הקוים הגרמניים עד לעומק של 11 ק"מ. מאותו היום חזרה מלחמת התנועה לחזית המערב, ושלושה חודשים לאחר מכן נכנעה גרמניה. אבל בכדי כינה הרמטכ"ל הגרמנים אריך לודנרוף את 8 באוגוסט 1918 "היום השחור של צבא גרמניה".³¹ "ספינת הקרב היבשתית", שבאה לעולם לאחר חבלי

לידה קשים, ולאחר שמיליוני חיילים נהרגו בקרבות עקרים וחסרי תכלית, הצליחה למלא את ייעודה.

את סיכום הפרק הזה ראוי להביא במילותיו של וינסטון צ'רצ'יל:

"הואיל ואני מגנה את כל המתקפות הגדולות - ללא יוצא מהכלל - שערכו בעלות הברית בשנים 1915-1917, שכן היו אלה מבצעים מיוחדים שתוכננו על הצד הרע ביותר ועלו במחיר עצום, שומה עלינו להשיב על השאלה: מה היה לאל ידיו לעשות? ואני משיב עליה בהצבעי על קרב קמברה: את זאת יכולנו לעשות. את זאת בצירופים שונים, את זאת באופן נרחב וטוב יותר היה עלינו לעשות ואף היינו עושים זאת אלמלא העדיפו מצביאנו ללחום נגד מקלעים באמצעות חזיתיהם של אנשינו הנועזים ולחשוב שלהתנהגות הזאת ניתן לקרוא 'ניהול מלחמה'".³²

הכתובת שעל הקיר הייתה קריאה ומובנת לרוב העוסקים במלאכת המלחמה. גם הפתרון היה בהישג יד: כל הטכנולוגיות שהיו יכולות לפתור את הקושי היו זמינות. צ'רצ'יל אכן צדק כאשר קבע כי טיפשות וצרות אופקים היו הסיבות המרכזיות שבגינן הופיע הטנק בשלב מאוחר כל כך.

את המחיר, כאמור, שילם דור שלם של לוחמי חי"ר ושל פרשים בשני המחנות, שמיליונים מהם נהרגו רק משום שמפקדיהם סירבו להבין את שראו עיניהם במלחמות הקודמות ולהציע את הפתרונות המתבקשים.

שיא האבסורד: מדים אדומים בשדה הקרב

ההתעלמות המופגנת מהנתונים הגיעה לעיתים עד כדי אבסורד מוחלט. כך, למשל, נשלחו שנתיים לפני המלחמה משקיפים צבאיים צרפתיים לבלקן כדי ללמוד מהניסיון שצברו הצבאות שלחמו בשתי מלחמות הבלקן (1912-1913). המשקיפים האלה נוכחו לדעת שצבעם האפור של מדי הצבא הבולגרי הקנה להם הגנה טובה יותר ויכולת הסתוות עדיפה בשדה הקרב מאשר לחיילים שלבשו מדי פאר צבעוניים והיו מטרה מצוינת לרובים ארוכי הטווח.

בדו"ח מסכם שכתבו המשקיפים הם המליצו שצבא צרפת יחליף את מדיו המסורתיים (חליפה כחולה, מכנסיים אדומים וכובע

מצחייה - "קאפי" - אדום), שהם מטרה בולטת בשדה הקרב, למדים בצבע אפור שמתמזג טוב יותר בסביבה. את הדו"ח ובו המסקנה המתבקשת הזאת הגישו המשקיפים לשר ההגנה אדולף קסימי, והוא תמך בה בכל ליבו. ההמלצות הובאו לדיון בפרלמנט - ונדחו. את הסיבה העיקרית לדחייה הטיב לבטא יוג'ין אטיין, אחד מחברי הפרלמנט: "לבטל את המכנסיים האדומים? לעולם לא! המכנסיים האדומים הם צרפת!"

ההצעה נדחתה, עתיד היה להכות על חטא ולקונן על כך ש"דבקות עיוורת וחסרת טעם זו בצבע הבולט שבכל הצבעים הייתה עתידה להניב פירות אכזריים ביותר".³³

העדפת ההתקפה על ההגנה

במשך מאות שנים ראו כל צבאות אירופה בהתקפה את האמצעי המרכזי להשגת ניצחון. אולם כלי הנשק המודרניים שפותחו במאה ה־19 והמלחמות במחצית השנייה של אותה המאה אמורים היו להביא אותם למסקנה שהמאזן נוטה באופן ברור לטובת ההגנה, במיוחד אם הצד המתגונן מחופר היטב. למרות זאת גם בתחילת המאה ה־20 המשיכו הצבאות האירופאיים להעריך שגם במלחמה הבאה הם ינהלו בעיקר לחימה התקפית ניידת וכי כלי הנשק החדשים ישרתו את ההתקפה לא פחות מאשר את ההגנה.

המטה הכללי הגרמני היה היחיד שהפנים חלקית את הצורך לתרגל גם מעבר מהיר מהתקפה להגנה - מעבר הכולל הקמה מהירה של ביצורי שדה המקושרים ביניהם בתעלות קשר בעומק של קומת אדם ומוגנים באמצעות גדרות תיל. משקיפים צבאיים דיווחו על תרגילים חוזרים ונשנים שקיים צבא גרמניה מאז 1906 לפי המתווה הזה.³⁴

לעומת זאת בבית הספר הצבאי לחשוב רק צבא צרפת לימדו את החניכים לחשוב רק על התקפה - בכל תנאי ובכל מצב. בין היתר הוסבר להם בהרצאות כי למרות עוצמת האש בשדה הקרב המודרני ינצח תמיד הצד התוקף, מאחר שהתוקף נהנה מיתרון רוחני ומשום שרוח האדם חזקה מהרכיבים הפיזיים של שדה הקרב המודרני.³⁵ אחד המרצים הבולטים שנקט את הגישה הזאת היה פרדיננד פוש, לימים רמטכ"ל צרפת במלחמת העולם הראשונה ושבשלה המלחמה - מפקד בעלות

הן במשך המלחמה - יותר מארבע שנים - והן באבדות הכבדות שספגו כל הצדדים הלוחמים: בסך הכול כ-10 מיליון הרוגים.

הערות

- קורל פון קלאוזוויץ, **על המלחמה**, ספר שמיני, פרק 3. מערכות, תל-אביב, 1977, עמ' 72.
- ניאל שפי, "מודל לאי-חזוי: הצבאות האירופיים ולקחייהם ממלחמת רוסיה-יפן", מתוך: רוטם קובנר (עורך), **המערכה הנשכחת: מלחמת רוסיה-יפן ומורשתה**, מערכות תל-אביב, 2005, עמ' 252. על תפקידים ופעילותם של נספחים צבאיים ראו, למשל, Thomas G. Mahnken, **Uncovering Ways of War - U.S. Intelligence and Foreign Military Innovation 1918-1941**, Cornell University Press, Ithaca & London, 2002.
- דיוויד זוק ורוברט הייאם, **קיצור תולדות המלחמות**, מערכות, 1981, עמ' 191.
- מייקל הווארד, **המלחמה בתולדות אירופה**, מערכות, 1986, עמ' 116.
- ברוס קאטון, **מלחמת האזרחים האמריקנית**, מערכות, 1979, עמ' 47; **זוק והייאם**, עמ' 93.
- יון קיין, ריצ'רד הלמן, **יון פאו, חיילים - אדם בקרב**, מודן, תל-אביב, 1989, עמ' 104-103.
- על המונחים "מקלע" ומכונת ירייה ראו את מדורו של דר אשר שפירא בבליון הבא.
- על ההיסטוריה של מקלע הנעלג ראו: <http://goo.gl/jqQ3T>.
- שפי, עמ' 28.
- סוסים מהירים, המילה המופיעה במגילת אסתר, פרק ח פסוק י: "וישלוטו ספרים בין הנצים בסוסים רגבי הנקש האהבה שנתנים בני הנקשים".
- דן גית, "באש או בחרבול דילמת הפרשים הקלים האוסטרים 1917-1918", **מערכות**, 456, אוגוסט 2014, עמ' 56-52.
- מצוטט אצל יון קיין, **פני הקרב**, מערכות, 1976, עמ' 150.
- יון קיין, **תולדות המלחמה**, דביר, תל-אביב, 325 עמ' <http://goo.gl/MyzGag>.
- <http://goo.gl/5GgBIN>.
- קיין, **חיילים**, עמ' 64-63. יש לציין כי באותה העת היו פרשים נרמנים שעוטו כמאחר שכסופו של דבר הצליחו הפרשים הפוסים לשמור את הארטיילריה הצרפתית. הרי הם הוכחו כי יש להם תפקיד בקרב המודרני. דאגלס אורויל, **הטנק - עיונים בתולדות הטנק והתפתחותו**, מערכות, תל-אביב, 1980, עמ' 17-16.
- שפי, עמ' 261.
- Thomas Pakenham, **The Boer War**, Random House, New York, 1979, p. 574.
- ציטוט מספרו של לילד הארט **הטנקים המופיע בספרו של נורמן דיקסון, הספינומלוגיה של השלומיאליה בצבא**, מערכות תל-אביב, 1976, עמ' 84-83.
- דאגלס אורויל, **הטנק - עיונים בתולדות הטנק והתפתחותו**, מערכות, תל-אביב, 1980, עמ' 18.
- שפי, עמ' 258.
- מצוטט אצל אורויל, עמ' 24 ואצל דיקסון, עמ' 89.
- דיקסון, עמ' 88.
- קיין, **חיילים**, עמ' 24.
- אורויל, עמ' 25.
- קיין, **חיילים**, עמ' 111-112.
- דיקסון, עמ' 90.
- אורויל, עמ' 25.
- קיין, **חיילים**, עמ' 113-114.
- דיקסון, עמ' 94-91.
- קיין, **חיילים**, עמ' 117-116.
- מצוטט אצל דיקסון, עמ' 88.
- ברברה טונק, **אוגוסט 1914**, אוגוסט 1999, עמ' 48.
- שפי, עמ' 257-259.
- זוק והייאם**, עמ' 203: "יהודה וולאך, 'תורות צבאיות והתפתחות במאות ה-19 וה-20', מערכות, 1979, עמ' 140-131.
- טונק, עמ' 42-43.
- הבולב של יואק קורי: <http://goo.gl/3yQ0nr>.
- זוק והייאם, עמ' 204.

איוון בלון

אחד היחידים שחזה את פני המלחמה העתידה לבוא לא היה איש צבא אלא בנקאי יהודי בשם איוואן בלון (1836-1902) שחי בפולין. ב-1898 הוא פירסם - בשישה כרכים בני יותר מ-3,000 עמודים - את חיבורו (ברוסית) "על מלחמת העתיד". בלון חזה שהעיות הבא יהיה מלחמת הפירות סטטית ממושכת שבה יילחמו מיליונים. זו תהיה - הוא כתב - מלחמת התשה כלכלית שתמוטט חברות ותחולל מהפכות עממיות.

"בלון צדק - ובלון טעה. הוא צדק מפני שחזה

בדרגה מדהימה של דיוק את מהלך מלחמת העולם הראשונה. הוא טעה, מפני שלא השאיר מקום במשוואה הרציונלית שלו לאקטים האל-רציונליים של מדינאים ושל מצביאים. הם כמו גמרו אומר לעשות את כל הטעויות שמפניהן הקדים בלון להזהיר".³⁷

ספריו של בלון תורגמו לפולנית, לאנגלית, לצרפתית ולגרמנית, ותחתיותיו נלמדו בקורסים של חיל הפרשים הצרפתי ושל חיל הרגלים הבריטי, אך רק במסגרת "תרגילי חשיבה", שום צבא לא חשב לבחון אותן לעומק - למשל לאור דיווחיהם של משקיפים ממלחמת רוסיה-יפן.³⁸

סיכום

כל הטכנולוגיות הצבאיות שהופעלו במלחמת העולם הראשונה - כולל המטוס והצוללת שלא הוזכרו במאמר הזה מפאת קוצר היריעה - היו מוכרות היטב למפקדי הצבאות שנים רבות לפני פרץ המלחמה. אף על פי כן שום צבא מהצבאות שהשתתפו באותה המלחמה לא נערך לקראתן כיאות. הדבר בא לידי ביטוי

הברית. קצין שדיווח לראש הממשלה ז'ורז' קלמנסו על שיעוריו של פוש טען ש"הקצין הזה מלמד מטפיזיקה מעורפלת".³⁶

לא זו בלבד שבבית הספר למלחמה של צבא צרפת לא נחשפו החניכים לגישות אחרות, אלא מי שהזעז להביע רעיונות שחרגו מהקונסנוס בנוגע לקדושת ההתקפה שילם על כך ביוקר. כך, למשל, עוכב קידומו של אנרי פטן (לימים רמטכ"ל צבא צרפת) רק משום שהתריע שעוצמת אש קטלנית עלולה לחולל שמות בצבא שנוקט את העיקרון של "התקפה ויהי מה". פטן הסיק ממלחמת הבורים, ממלחמת רוסיה-יפן וממלחמת הבלקן כי לא ההתקפה היא העיקר, אלא דווקא היכולת להתגונן בשדה הקרב המודרני, וכי מונחים כמו "עוז הרוח" וקדושת הרצון שלהם הטיפו פוש ומפקדי צבא בכירים אחרים הפכו להיות חסרי משמעות בניהול קרב שבו מצויד האויב במקלעים, ברובים מדויקים ואורכי טווח ובתותחים מהירי ירי והוא מחובר בארכיטקטורה גבוהה אדם שמוגנות באמצעות גדרות תיל.

הוויכוח על משך המלחמה

כל מומחי הצבא היו משוכנעים שכל התנגשות בין מעצמות אירופה בתחילת המאה ה-20 תהיה קצרה, שכן הצבאות היו מבוססים על גיוס מיליוני אנשי מילואים. היעדרות ממושכת שלהם ממקומות העבודה - היו המומחים משוכנעים - תגרום להתמוטטות המשקים האלאומיים בתוך חודשים ספורים. לכן כאשר פרצה המלחמה, בקיץ 1914, העריכו רבים שהיא תסתיים עד חג המולד.

אחד היחידים שחזה את פני המלחמה העתידה לבוא לא היה איש צבא אלא בנקאי יהודי בשם איוואן בלון (1836-1902) שחי בפולין. ב-1898 הוא פירסם - בשישה כרכים בני יותר מ-3,000 עמודים - את חיבורו (ברוסית) "על מלחמת העתיד". בלון חזה שהעיות הבא יהיה מלחמת הפירות סטטית ממושכת שבה יילחמו מיליונים. זו תהיה - הוא כתב - מלחמת התשה כלכלית שתמוטט חברות ותחולל מהפכות עממיות. וכן כתב עליו העיתונאי וההיסטוריון יואב קרני:

"כיצד רציונליסט, הניתוח המעמיק שלו הביא אותו למסקנה, אשר אופטימיות ופסימיות היו כרוכות בה יחדיו: מלחמה אינה אפשרית עוד, אלא במחיר של התאבדות.

חלומות באספמיה

שילוב נשים בדרג המסתער מבוסס על טיעונים חלקיים ומוכרים שמרביתם משאת נפש יותר משהם תקפים בנוגע לתחום הצבאי בכלל ולצה"ל בפרט. תגובה למאמרם של תא"ל רחל טבת-ויזל וסא"ל אריאל ויינר "מסתערות למרות הכול" (מערכות 456)¹

לוחמות באימון חורף של גדוד קרקל | אם לנשים לא מעטות ישנן היכולות הפיזיולוגיות להשתלב במקצועות הלחימה, מדוע הן נושרות ברובן בגלל שבירי מאמץ ופציעות נוספות?

אל"ם (מיל) רז שניא
יור הפורום לחונן צה"ל

הכותבים אינם מתאמצים להסביר מדוע קיים יחס לא אוהד של מפקדי היחידות הלוחמות המעורבות, אשר אינם מערערים על יכולתן של נשים להיות לוחמות. אם אין הם מערערים, מדוע הם מתנגדים?

סוגיית המתח המיני והלכידות

בהמשך עוסקים הכותבים בקשר בין מתח מיני לבין לכידות וטוהרים כי ביחידות המעורבות קיימים "מנגנונים שמונעים את היווצרותו של מתח מיני במידה שיכולה לפגוע בתפקודן הקרבי". כאן יש לומר כי אילו הוכחה הטענה הזאת כנדרש, אפשר היה להגדירה "פריצת דרך מבצעית, פסיכולוגית וסוציולוגית". הבעיה היא ששוב אין סימוכין לטענה הזאת. כידוע, אין עוד סביבה שהיא כה קיצונית, כה בלתי סלחנית לטעויות וחורצת גורלות כמו שדה הקרב. השאלה האם נשים בתפקידים קרביים עשויות למעשה לשפר את היעילות הקרבית היא הנושא העיקרי שבנוגע אליו שומרים הכותבים על שתיקה רועמת. גם לא מסבירים מהו המחיר שלדעתם יחידות קרביות משלמות כיום בגין היעדרן של נשים; הם לא טרחו להסביר איזו תועלת עתידית תצמח לכיתת לוחמים מנוכחות נשים, אולי מפני שהתשובה הקצרה לכך היא הסחת דעת, מחלוקת וחשדנות. התשובה הארוכה יותר לכך קשורה ללכידות ולקשרים בין גברים ולפגיעותם.

ממחקרים שנעשו בשתי מלחמות העולם ואחריהן עולה כי הלכידות המבוססת על אמון הדדי, על הזהדות שהושגה בניסיון קולקטיבי

הכותבים מתעלמים לחלוטין מהעובדה כי המטרה המרכזית של הכוחות הלוחמים היא לדאוג להגנה יעילה, ואין זה מתפקידם לפצות על האישוויון החברתי והמיני

מבוא

המאמר "מסתערת למרות הכול" של תא"ל רחל טבת-וייזל ושל סא"ל אריאל ויינר מתייחס, בין היתר, למאמר שכתבה באומץ וביושר אל"ם טליה לנקרי ופורסם בגיליון 454 של "מערכות" בשם: "פורצות קדימה? על שילוב נשים בדרג המסתער"². לטענתם ההתנגדויות לשילוב נשים בתפקידי לחימה מתבססות על טעויות, על אי-דיוקים ועל טיעונים חלקיים והם מבטיחים כי במאמרו יעלו טיעונים אחרים ומבוססים.

ההבטחה הזאת לא זו בלבד שאינה ממומשת, אלא ההיפך הגמור הוא הנכון. להלן הטיעונים המרכזיים:

עמדת המפקדים

בעמוד 38 טוענים הכותבים כי "מפקדי היחידות הלוחמות המעורבות אינם מערערים על יכולתן של נשים לתפקד בשדה הקרב ואף להיות לוחמות" (ומשום מה אינם טורחים לבסס את הטענה ולציין את שם המחקר, את תאריך פרסומה ואת שם הכותב או הכותבת). יתרה מזאת, בעמוד 40 הם מציינים כי: "יחסם הלא אוהד של הגברים הלוחמים העמיתים ואף במקרים אחדים של מפקדיהן [של הלוחמות]..." הוא חלק מהקשיים האובייקטיביים לשילוב נשים בתפקידי לחימה. כלומר, דבר והיפוכו. הכותבים אינם מתאמצים להסביר מדוע קיים יחס לא אוהד של מפקדי היחידות הלוחמות המעורבות, אשר אינם מערערים על יכולתן של נשים להיות לוחמות. אם אין הם מערערים, מדוע הם מתנגדים?

ההיבט הפיזיולוגי

בהמשך עמוד 38 טוענים הכותבים כי לנשים לא מעטות ישנן היכולות הפיזיולוגיות להשתלב במקצועות הלחימה ו"שוכחים" לציין מספרים או אחוזים. זאת ועוד, בעמוד 40 מציינים הכותבים כי: "שברי המאמץ ופציעות נוספות שמהם סובלות הלוחמות נובעים מהרצון שלהן להוכיח את עצמן ולהעמיד על עצמן עומס גופני מעבר למומץ מהבחינה המקצועית". שוב - דבר והיפוכו: אם לנשים לא מעטות ישנן היכולות הפיזיולוגיות להשתלב במקצועות הלחימה, מדוע הן נשרות ברובן בגלל שברי מאמץ ופציעות נוספות?

(הנרכש ברצף של אימונים משותפים) ועל רוח הקרבה עצמית, היא הגורם הקבוע החשוב ביותר בביצועים של יחידה בקרב,³ וכדי להשיגה נדרשת אינטימיות מרבית. האינטימיות שנוצרת בין הלוחמים אינה דומה לאינטימיות מינית (כל זמן שמפרידים גברים מנשים). בכל שלב של ההכשרה, של האימונים ושל הקרב יודעים חברי הצוות היכן הם עומדים אחד ביחס לאחר, כלומר בצד הלא מיני של האינטימיות ההולכת ונרקמת.⁴

צירוף נשים לצוות לוחמים מעורר בין הלוחמים תחרות חדשה ואמיתית שלא מן העניין. חמורה לא פחות היא העובדה כי בשעה שנשים מחזירות תשומת לב לגברים, מועמסת עוד יותר מערכת היחסים, אפילו בין היחידים הקרובים ביותר. נוכחות של נשים, בלי שתהיה להן כוונה לכך, משנה באופן אוטומטי את הכימיה בקבוצות של גברים. הסיבות מדוע לא יכולות להיות מערכות יחסים בלעדיות ברורות בעליל - כדי למנוע קנאה, תסכול, חוסר סבלנות, חוסר שוויון ותיעוב. אין ספק שהתאווה המינית היא האיום המידי, אך אהבה בתוך יחידה לוחמת עשויה להיות אפילו גורמה יותר ממנה. אהבה משנה נאמנויות. היא קושרת זוג של יחידים זה לזה בצורה הדוקה יותר מכפי שהם קשורים לכל אחד אחר. טובת הקבוצה מעטמצמת לכדי שניים בלבד. די ברמז לכך ששניים מתוך קבוצה מצאו (או עומדים למצוא) זה אצל זה כל מה שהם זקוקים לו כדי לערער את לכידות הקבוצה ואיתה את בסיס הקיום של יחידה קרבית שלמה.

הסוגיה של שוויון ההזדמנויות

בעמוד 39 מנסים הכותבים ללמדנו מדוע על צה"ל לשלב נשים בתפקידי לחימה. לדבריהם, כיוון שהשירות בצה"ל הוא חובה, חלה על הצבא חובה ערכית, מוסרית וחברתית לתת שוויון הזדמנויות מלא ומזהותי לכלל משרתיו. זוהי טענה מצוינת לכל המגזרים בישראל, חוץ מאשר צה"ל. הם מתעלמים לחלוטין מהעובדה כי המטרה המרכזית של הכוחות הלוחמים היא לדאוג להגנה יעילה, ואין זה מתפקידם לפצות על האישוויון החברתי והמיני. התפקיד המרכזי של הצבא הוא להגן על החברה ועל המדינה ולא לתקן ולשנות אותה. כאשר אנחנו הופכים צבא לאתר ניסוי ולמוביל ערך השוויון, אנו למעשה מסכנים את ביטחון המדינה.

נשים לוחמות בימיו הראשונים של צה"ל | הנשים שמילאו תפקידי לחימה במסגרת כוחות המגן של היישוב ובמחתרות נותרו בתפקידים האלה עד הקמת צה"ל. זמן קצר אחר כך הוצאו מתפקידי הלחימה

קרי, וספורות בלבד היו לוחמות ומפקדות.⁶ הנשים שמילאו תפקידי לחימה במסגרת כוחות המגן של היישוב ובמחתרות נותרו בתפקידים האלה עד הקמת צה"ל, וזמן קצר אחר כך הוצאו מתפקידי הלחימה.⁷ על הוצאתן הוחלט בעקבות לקחים שהפיקו מפקדי החטיבות והמטה הכללי בשיתוף שר הביטחון חרף פערי כוח האדם ביחידות הלוחמות.⁸

סיכום

המאמר "מסתערות למרות הכול" מאת תא"ל רחל טבת-ויזל וסא"ל אריאל ויינר מבטיח ואינו מקיים. הוא אינו מחדש דבר ואינו מפרסם שום נתון לא ידוע. הוא אינו מבוסס, שגוי, עלול להטעות, לא מדויק, מלא בטיעונים חלקיים ומוכרים שמרביתם משאת נפש יותר משם חלים ותקפים בנוגע לתחום הצבאי בכלל ולצה"ל, שהוא צבא לוחם, בפרט.

הערות

1. <http://goo.gl/V2f5Z5>
2. <http://goo.gl/Pjxu7l>
3. Donald Vandergriff, *The Path Victory: America's Army and the Revolution in Human Affairs*, Presidio Press, Novato, CA, 2002, P. 269
4. שם
5. ב"ץ מס' 4541/94, אליס מילר נגד שר הביטחון ואחרים, <http://goo.gl/UWRCLX>, 1995
6. יהודה סלוצקי, *ספר תולדות ההגנה - ממאבק למלחמה*, כרך שלישי, חלק שני, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1972, עמ' 226, 1224
7. במהלך ההפוגה הראשונה במלחמת העצמאות.
8. ארכיון צה"ל 121/172/50

על הוצאת הלוחמות מהיחידות הקרביות במהלך ההפוגה הראשונה ב-1948 הוחלט בעקבות לקחים שהפיקו מפקדי החטיבות והמטה"ל חרף פערי כוח האדם ביחידות הלוחמות

מארה"ב ואינם מאיימים באופן ישיר על גבולותיה. במילים אחרות: לא כל טעות שהאמריקנים יכולים להרשות לעצמם יכולה גם ישראל להרשות לעצמה.

הדוגמה של הלוחמות הכורדיות

דוגמה נוספת שמביאים הכותבים היא מהמלחמה של הכורדים נגד המדינה האסלאמית (דאע"ש). לדבריהם, "בכל הצילומים מהקרבנות של הכורדים נגד לוחמי דאע"ש בולטת העובדה שלוחמות כורדיות מצויות בחזית ונלחמות לצד לוחמים כורדים בכל מקצועות הלחימה". שוב, אין נתונים, אין מספרים והכותבים מתעלמים מהעובדה שהכורדים נלחמים על חייהם "עם הגב אל הקיר".

מן הראוי להזכיר כי גם בארץ ישראל שירתו נשים בתקופת טרם המדינה בארגון ההגנה, בפלמ"ח, באצ"ל ובלח"י. כ-10,000 נשים שירתו בארגון ההגנה ערב מלחמת העצמאות, והן היו כ-20% ממספר הגברים ששירתו; אך רק מעטות מאוד מהן שולבו בתפקידי סיוע

בדיוק לכך התייחסה השופטת טובה שטרסברג כהן בבג"ץ אליס מילר בכתבה: "בהתנגשות בין ערך השוויון לבין ערך ביטחון המדינה... יש לראות את ביטחון המדינה כערך עדיף ובעל מעמד גבוה ממעמדו של ערך השוויון."⁹

הדוגמה של צבא ארה"ב

בעמוד 40 מספרים לנו הכותבים כי צבא ארה"ב מצוי כעת בעיצומה של היערכות אינטנסיבית לפתיחת כל תפקידי הלחימה לנשים. האמת רחוקה מכך, ומצבא ארה"ב נדרש בשלב הזה לבחון (במשך שלוש שנים) כיצד יממש את החלטתו של שר ההגנה היוצא קבלתן של נשים ליחידות קרביות תחייב אותן לעמוד באותם הקריטריונים של כוח ושל סבולת שהגברים ביחידות הקרביות חייבים לעמוד בהם (לפחות ברמה ההצהריתית). אין מדובר ביחידות שבהן יש מדדים "מותאמים" ו"מנוורמים", אלא במרינס וביחידות קרביות לוחמות אחרות. גם המימוש ייעשה בהדרגה ויתפרס על פני שלוש שנים (שישמשו לבחינה נוספת) ביחידות חיל רגלים ושיריון, ואילו הדרך להצטרפות אל יחידות קומנדו כמו אריות הים וכוח דלתא תהיה ארוכה עוד יותר, אם בכלל.

יתר על כן, עצם השימוש בצבא ארה"ב כדוגמה לשילוב נשים ביחידות קרביות היא בעייתית שכן אויביהם הגלויים הקרובים ביותר של האמריקנים נמצאים אלפי קילומטרים

כתבי עת זרים

התגוננות מפני כטב"מים

במאמר שהתפרסם באחרונה בכתב עת של משרד ההגנה הרוסי מודים המחברים שמערך הנ"מ של רוסיה יתקשה לגלות ולהשמיד כטב"מים מערביים מתקדמים ומצביעים על כיווני פיתוח לפתרון הבעיה

ברכיב חיוני בכטב"ם, החישובים מתבססים על מקדם היעילות של מכ"מים רוסיים לגילוי מטרות בעלות שטח חתימת מכ"ם (שח"ם) של שני מ"ר.

המחברים קובעים כי הגילוי וההשמדה של כטב"מים טקטיים בעלי שח"ם קטן הם כיום אתגר למערכות ההגנה האוויריות הרוסיות. הם מציינים שמערכות ההגנה האלה נועדו להתמודד עם איומים שונים בתכלית, וכי מערכות עיבוד הנתונים בתחנות המכ"ם מצוידות בפילטרים המיועדים לסנן מטרות הטעות במהירויות איתות. לדבריהם, מטרות הטעות בגובה של פחות מ-100 מטר ובמהירות של פחות מ-100 מטר לשנייה דומות במאפייניהן לציפורים, ולמערכות המכ"ם הקיימות גם יהיה קשה ביותר לגלות כטב"ם. הטס נמוך בשטח בנוי בשל החוזרים מעצמים בעלי שח"ם גדול יותר משל הכטב"מים (כמו, למשל, מבנים גבוהים). נוסף על כך מציינים המחברים שהמכ"ם שמצויים ברשות רוסיה מתקשים לזהות מטרות בעלות שח"ם של 0.01 עד 0.3 מ"ר. להערכתם, מכ"מים דיגיטליים חדשים יהיו אמצעי יעיל למעקב אחר מטרות קטנות וחמקניות.

סיכום: הפתרונות המוצעים להתמודדות עם כטב"מים

נוכח הקשיים בהשמדת כטב"מים קטנים באמצעות מערכות קיימות מציעים המחברים ארבעה כיוונים: לוחמה אלקטרונית;⁶ שימוש בנשק לייזר; שימוש בנשק קרינה (EMP) נגד האלקטרוניקה של הכטב"מים; ופיתוח כטב"ם לצי כטב"מים. הם נמנעים מלפרט על האפשרויות האלה, אך מהניסוח שלהם אפשר להבין שפירוט כזה בנוגע לשלושת הכיוונים האחרונים קיים במחקר.

הערות למדור הזה מתפרסמות בסוף הגיליון

כטב"ם טקטי רוכב שמיים | הגילוי וההשמדה של כטב"מים טקטיים בעלי שח"ם קטן הם כיום אתגר למערכות ההגנה האוויריות הרוסיות

באמצעות ניסוח תפיסת יסוד של הגנה מפני התקפות כטב"מים ופיתוח שיטות להערכת יעילותה בפעולה.

חולשתו של מערך הנ"מ הרוסי מול הכטב"מים

המאמר מתרכז בגילוי כטב"מים ובהשמדתם באמצעות טילי נ"מ ותותחי נ"מ. לדברי המחברים, אין זה הגיוני מהבחינה הכלכלית לירות טילים מונחים יקרים לעבר כטב"מים, ולכן גם בעידן הטילים נותרו תותחי הנ"מ האמצעי היעיל ביותר נגד כטב"מים.⁵ עיקר המאמר מוקדש להצגת נוסחאות לחישוב הסיכוי לגלות כטב"מים באמצעות מכ"מים, לחישוב הסיכוי לפגוע בכטב"ם באמצעות תותחי נ"מ ולחישוב הסיכוי לפגוע

מבוא

בשנים האחרונות תופס העיסוק בכטב"מים מקום הולך וגדל בשיח הצבאי המקצועי ברוסיה. במאמרים המוקדשים לנושא הזה יש סקירות על כטב"מים מערביים (יכולות, שימושים, שיטות הפעלה וכיווני פיתוח חדשים); נידונים נושאים תיאורטיים כמו סיווג הכטב"מים ומשימותיהם; נבחנת שאלת הפיתוח העצמי של כטב"מים ושל ההצטיידות של צבא רוסיה בהם; ונסקרות דרכי ההתגוננות מפניהם.¹ במיוחד נוכח פיגורה הטכנולוגי המשמעותי של רוסיה בתחום הזה.²

שימושי הכטב"מים בלוחמה המודרנית

מאמר על ההגנה מפני כטב"מים טקטיים התפרסם באחרונה בגיליון של כתב העת "מחשבה צבאית"³ היוצא לאור מטעם משרד ההגנה של רוסיה. לדברי המחברים,⁴ כטב"מים נחשבים לאמצעי לחימה אפקטיביים ביותר: ביכולתם למלא מגוון רחב של משימות צבאיות, ולהערכת המחברים הם יהיו מסוגלים בעתיד הקרוב לתקוף או לדכא מערכות הגנה אווירית, להשמיד מטרות קבועות מוגנות היטב ולתקוף מטרות ניידות שהם יגלו במשימות "אתר והשמד" אוטונומיות. נוסף על כך, כטב"מים טקטיים קטנים יכולים כבר היום לעקוב אחר שינויים בשדה הקרב ולהעביר למפעיליהם מידע חיוני רב.

נראה כי הדבר שמטריד את המחברים במיוחד הוא ש"כטב"מים הם כבר היום - ויהיו גם בעתיד הרחוק - בין אמצעי הלחימה היעילים ביותר בהתגברות על מערכות הגנה אווירית ועל קשר הרדיו שלהם". המחברים קובעים כי "יהיו יתרונותיהם [של הכטב"מים] אשר יהיו, חייבת להיות דרך לנצחם". לדעתם, ניתן יהיה להפחית את הפגיעות של כוחות ההגנה האווירית ושל כלי נשקם לתקיפות כטב"מים

רס"ן א'
חטיבת תותח"ד

לשון המלחמה

הנשק החם של התנ"ך

הרובה והאקדח הם מילים שמצויות בתנ"ך, אך כמוכן לא במשמעותן היום

רובה ציד נטען ילוע כפול קנה. אנגלי/בלגי טיפוסי שהיה פופולרי בארץ ישראל | המילה "רובה" נמצאת במקרא פעם אחת בספר בראשית כא. כ: "וַיְהִי אֵלֵהֶם אֶת הַנֶּזֶר וַיִּגְדֵּל וַיִּשָּׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֶכֶב קֶשֶׁת"

רובה

ב־11 בדצמבר 1896 פירסם אליעזר בן־יהודה בשני עיתוניו - "הצבי" הוותיק ו"השקפה" שיצא לאור לראשונה שבוע קודם לכן - מאמר בכותרת "קנה רובה". במאמר הוא מביע התנגדות לשימוש בצידוף המילים הזה בעברו כלי ירייה.

"קנה רובה" שימש באותם הימים במשמעות של רובה ושל אקדח כאחד. לעיתים היו כותבים "קנה רובה קטן" כדי לציין אקדח. בן־יהודה כותב שאת הצירופים האלה - או "בתי מילים" כפי שהוא מכנה אותם - יצרו סופרי ההשכלה. הוא כמוכן התנגד לכל הצירופים האלה וניסה להחליף אותם בחידושים משלו, כמו "שעון" במקום "מורה

שעות".

המילה "רובה" נמצאת במקרא פעם אחת בספר בראשית כא, כ: "וַיְהִי אֵלֵהֶם אֶת הַנֶּזֶר וַיִּגְדֵּל וַיִּשָּׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֶכֶב קֶשֶׁת". רשב"ם, נכדו של רש"י, מפרש "מושך בקשת", כלומר יורה בקשת. מקובל ש"רובה" פירושו "יורה" ו"קשת", כמוכן במשקל של בעלי המקצוע, כמו גנב. כלומר מילולית הפירושו הוא "קשת יורה". הצירוף הזה - בשל ציון הנער שבפסוק - שימש במהלך השנים במקורותינו

"קנה רובה" שימש באותם הימים במשמעות של רובה ושל אקדח כאחד. לעיתים היו כותבים "קנה רובה קטן" כדי לציין אקדח.

לציון נער צעיר.

בן־יהודה מפרט את הסיבות להתנגדותו לצירוף "קנה רובה": הראשונה היא שהצירוף "זר לאוזן העברית" (הוא מכנה אותו "ממור") וממשך: "עד כי בכל פעם שבא הדבר לידינו להשתמש בו, הנפש סולדת ממנו". הוא אומר שאינו יודע איך להשתמש בצירוף בצורת הרבים וכיצד להטות אותו לפי הצורך. יש לציין כי בניגוד לטענתו, נהגו להשתמש ברבים

בצורה "קני רובה", ואף בן־יהודה נהג כך בעיתוניו.

בהמשך המאמר מוסיף בן־יהודה: "האדון (דוד) ילין, שהוא אחד מהמעטים אשר לו חוש דק בעבריות הלשון, הרגיש בזה והציע כמדומני ב'המליץ' להשתמש בהשם 'רובה' לבדו. אבל אפילו אם נניח כי לשורש רב"ה יש באמת גם משמעות 'ירה חץ' וכדומה, גם אז מהדברים האלה עולה שהמילה 'רובה' חודשה למעשה בהמלצתו של דוד ילין למרות התנגדותו של בן־יהודה. אולם בפועל עברו שנים לא מעטות עד שנשר ה"קנה". הניצנים נראו ב־1905: במאמר בעיתון "הזמן" כתבו

"יריית רובה". אפשר להסביר שבתחילה זה נעשה מסיבות של ניסוח, כי מסורבל מאוד לומר "יריית קנה רובה" - גם אם זה נכון מהבחינה הדקדוקית. בהמשך המאמר מסביר בן־יהודה את התנגדותו למילה "רובה" כפי שהציע דוד ילין. הוא כותב שהפירוש של "רובה" בצירוף המקראי "רֶכֶב קֶשֶׁת" אינו יכול להיות "יורה, זורק", כי אין משמעות כזאת לשורש רב"ה. נוסף על כך, הצירוף לא הגיוני כי כתוב קשת ולא קשת כפי שהיינו

לשון המלחמה

מהשרש קש"ט זנח הוא עצמו ומעולם לא השתמש בהן.

ב־5 בפברואר 1897 (חודשיים אחרי פרסום ההצעה בנוגע ל"אקדח") בידיעה חדשותית בעיתונו "הצב" כתוב ב־יהודה: "ייעל האיש חמתו ויוציא אקדח מכיסו וייר בהאישה ויפגע הכדור בכתפה" (הסגנון הוא עדיין מקראי, והידיעה מארה"ב). ברור שכאן הכוונה ל"אקדח" במשמעות של ימינו, שכן האיש הזועם מוציא אותו מכיסו.

חודשיים מאוחר יותר, ב־9 באפריל 1897, באותו עיתון בידיעה מרוסיה הוא כותב: "ויכוננו אקדח (קנה רובה) מול פניו", כלומר כיוון רובה אל פניו. כאן וגם בהמשך מרגיש ב־יהודה צורך להסביר את המילה "אקדח" בביטוי המקובל בימיו "קנה רובה" שהוא נפשו. האחרים לא מהירו לנהר אחריו, ורק ב־11 ביולי 1902 מופיעה המילה לראשונה בעיתון "מחזיקי הדת" בצירוף "מהאספסוף ישמעו קולי יריית אקדח לאות שמחתם". בעברית עכשווית: "מהקהל שמעו קולות של ירי רובים לאות שמחה".

שנתיים מאוחר יותר, ב־1 באוגוסט 1904, נכתב בעיתון "הצפירה": "בכיסו נמצא עוד אקדח עם חמישה כדורים". גם כאן ברור שהכוונה לאקדח ממש. יש לציין שבכל אותה התקופה וגם לאחר מכן המשיך הצירוף "קנה רובה" לשמש את הרוב, עד שאת־אט כבשו הרובה והאקדח את מקומם, לא מעט בזכות הקיצור והפשטות שלהם.

המועגל נסגר ב־1920 בחוברת ששמה "הרובה. מונחים עבריים. (הצעה למדרש הלשון)" בהוצאת הגדוד "הראשון ליהודה". מקום ההוצאה: צרפנד (צרפיין) שם היה בסיסו של הגדוד (שהוקם ב־1918 ונקרא בתחילה גדוד 40 של קלעי המלך וגם הגדוד הארצישראלי. ב־1920 קיבל הגדוד את שמו החדש "הראשון ליהודה"). בחוברת יש פירוט מלא של כל מרכיבי הרובה והכלים הנלווים אליו. רבים מהם תקפים גם בימינו. החוברת הזאת, ובה גם מונחי סדר ויחידות, נחשבת לתחילתה של קביעת התקנים הצבאיים בעברית החדשה ופעולה מהחשובה ראשונה מחוץ לכותלי ועד הלשון שהחל לפעול ב־1890. מאז הקמת המדינה עוסק בכך צה"ל.

ד"ר אשר שפיר
בלשן, עורך ומתרגם. מתמחה בלשון
העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר
את מדרין העריכה "ניסוח בעברית"

ב־1 באוגוסט 1904, נכתב בעיתון "הצפירה": "בכיסו נמצא עוד אקדח עם חמישה כדורים". גם כאן ברור שהכוונה לאקדח ממש. יש לציין שבכל אותה התקופה וגם לאחר מכן המשיך הצירוף "קנה רובה" לשמש את הרוב, עד שאת־אט כבשו הרובה והאקדח את מקומם, לא מעט בזכות הקיצור והפשטות שלהם.

אקדח בסגנון עתיק עשוי עץ ומתכת באורך 28 ס"מ | המילה העברית "אקדח" מופיעה בתנ"ך פעם אחת בלבד - בספר ישעיה פרק נד, פסוק יב: "ושמתי כדכד שששתין ושעצירין לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ"

שלך תהיה צבעונית באור השמש כמו כדכוד, שעריץ ייראו בוערות באור, והכול יחפצו בגבולך.

את המילה "אקדח" מפרשים מהשרש קש"ט (האל"ף) אינה חלק מהשרש אלא הוספה כמו במילים אצבע ואמצע). במקרא יש לשרש הזה משמעות של בעירה, אש וחום (ומכאן המילה "קדחת" במשמעות של מחלת חום קשה). לשרש קש"ט יש בעברית משמעות נוספת - של קדיחת חור (כמו במילה מקדחה). אבל המשמעות הזאת נמצאת רק בלשון חז"ל ולא במקרא.

ב־יהודה חשש "אקדח" הוא המילה המתאימה ל"רובה" ולא הנגזרות מהשרש קש"ט ומיד החל להשתמש במילה הזאת הן למה שאנו מכנים כיום "רובים" והן למה שאנחנו מכנים כיום "אקדחים". כאמור את המילים הנגזרות

מצפים לו היה "יורה קשת". דבר נוסף: המשקל של "רובה" מתאים לעושה הפעולה ולא לכלי כפי שמצוץ.

יש לציין כי במאה ה־20 חודשו מילים גם בצורות פעילות (הווה) כמו מקרר, מדיח, מאוורר. במקום רובה הציע ב־יהודה להשתמש במילה חדשה ומפתיעה שהוא בעצמו לא ממש האמין בה שכן הוא מעולם לא השתמש בה. הצעתו הייתה לקרוא לכלי מקשט או מקשט ולכלי הקטן (לאקדח) מקשטות. מדובר בשרש נדיר מאוד - קש"ט - הנמצא בתלמוד הירושלמי פעם אחת. יש הקושרים אותו לשרש "קשת" במשמעות של ירה, זרק. מאחר שמאז ימי התלמוד לא היה שימוש בשרש הזה, מציע ב־יהודה לחדש אותו. וכאן, למען הדיוק, הוא מתרגם את המילה מקשט לכמה פחות ובהן לצרפתית: fusil. לכן ברור שכוונתו הייתה לרובה ממש, כי המילה הזאת אינה משמשת בצרפתית לאקדח, המתורגמת ל־pistol או revolver, שבעבורה הוא הציע

מפורשות את המילה "מקשטות".

בהמשך המאמר מוסיף ב־יהודה כי ניתן ללכת בעקבות האירופים, שקראו לרובה fusil על שם אבן הצור ששימשה להצתת אבק השריפה. לפי אותו ההיגיון הציע ב־יהודה לקרוא ל־fusil "אקדח".

אקדח

המילה העברית "אקדח" מופיעה בתנ"ך פעם אחת בלבד - בספר ישעיה פרק נד, פסוק יב: "ושמתי כדכד שששתין ושעצירין לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ". בפסוק הזה מוזכרים שלושה סוגים של אבנים יקרות: כדוד - מעין ספיר, אבני אקדח - אבנים להברשת אש (תרגום יונתן מתרגם "גומרא", כלומר "גחלים") ואבני חפץ - אבנים שהכול חפצים בהן. פירוש הפסוק: זכוכית השמשות

ספרי הוצאת מערכות

ראה אור
לאחרונה
בהוצאת
"מערכות"

עתה ניתן לקרוא באתר
"מערכות" את "עשתונות" -
סדרת המונוגרפיות של המכללה
לביטחון לאומי

<http://maarachot.idf.il>

ISSN 0464-2147

הערות למדור כתבי עת זרים מעמוד 73

1. ראא למשל: Yevgenii Buzhinskii, "Prioritety razvitiya bespilotnikov: ot voennogo dela k ekonomike", **Indeks bezopasnosti** No. 3 (106), Vol. 19, 2013, pp. 123-132; <http://goo.gl/AknZub>; M. Khamzatov, "Moda na bespilotniki nad polem boya - na svoi I chuzhiye", **Nezavisimoye voyennoye obozreniye**, March 2, 2012, <http://goo.gl/a2CoJr>; S. Aminov, "PVO v bor'be s BLA", 2011, <http://goo.gl/DkQAgz>.
2. פיגור שהוביל, בין היתר, לרכש כטב"מים מתוצרת ישראל.
3. Maj. D.V. Lopatkin, Maj. A.Yu. Savchenko & Col. (Ret.) N.G. Solokha, "Defense Against Tactical Unmanned Aerial Vehicles", **Military Thought**, vol. 23, no.1, 2014, pp. 58-65.
4. מאיור לופטקין הוא בוגר המרכז הצבאי להשכלה ולמחקר של אקדמיית חיל האוויר על שם ז'וקובסקי וגנרין בורונו; מאיור סבצ'נקו הוא ראש מחלקה ומהנדס ראשי במרכז הממלכתי לטיסות ניסוי על שם צ'קלוב; קולונל סולוחה הוא מרצה באקדמיה להגנה אווירית על שם מרשל וסילבסקי בסמולנסק.
5. המחברים מתעלמים משאלת גודל המרחב שמוגן באמצעות תותח לעומת גודל המרחב שמוגן באמצעות טילים וגם משאלת הגובה המרבי שבו התותח יעיל - אף שהנקודה האחרונה פחות רלוונטית בנוגע לכטב"מים טקטיים.
6. בעניין הזה הם מזכירים את המקרה שבו טענו האיראנים כי הצליחו (בדצמבר 2011) להנחית כטב"ם אמריקני חדש באמצעות לוחמה אלקטרונית.